

Univerzita Karlova

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Geografie
Studijní obor: Krajina a společnost

Bc. Tomáš Zavadil

**INTERAKCE ČLOVĚKA A KRAJINY: DOPADY
SPOLEČENSKOPOLITICKÝCH ZMĚN NA KRAJINU A ZEMĚDĚLSTVÍ
ČESKA**

**INTERACTION OF MAN AND LANDSPACE: IMPACTS OF SOCIO-
POLITICAL CHANGES TO THE LANDSCAPE AND AGRICULTURE IN
CZECHIA**

Diplomová práce

Praha 2020

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Vít Jančák, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 20. 5. 2020

Bc. Tomáš Zavadil

Poděkování:

Rád bych poděkoval svému školiteli RNDr. Vítu Jančákovi za kvalitní vedení během psaní této práce. Dále děkuji všem respondentům za ochotu mi poskytnout rozhovor, katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy za finanční podporu, manželům Hroudovým za poskytnuté zázemí během terénního výzkumu na Táborsku, rodičům za zapůjčení auta, tchánovi za k přivedení k tématu zemědělství a především své manželce za trpělivost během psaní mé práce.

Abstrakt

Tato diplomová práce je analýzou vlivu vybraných společenskopolitických změn na krajinu a zemědělství Česka. Vybranými společenskopolitickými změnami byl začátek komunistického režimu po roce 1948 a celospolečenská transformace po konci komunistického režimu v roce 1989. Hlavním konceptem využitým v této práci byl koncept hybných sil využití ploch. Detailní představení dopadů vybraných společenskopolitických změn na krajinu a zemědělství bylo provedeno pomocí případové studie v modelovém území SO ORP Tábor. V úvodní části práce byly představeny vybrané koncepty a popsány hlavní etapy vývoje zemědělství a krajiny v Česku a v modelovém území. Hlavní metodou použitou v rámci případové studie byly polostrukturované rozhovory se zemědělci, kteří byli aktivní v zemědělství před rokem 1948 a v době výzkumu. Podle výsledků výzkumu oproti době před rokem 1948 výrazně vzrostl vliv institucionálních hybných sil. Výsledky také ukázaly na významnou roli mimoprodukčních funkcí v současném zemědělství.

Klíčová slova: *krajina, zemědělství, hybné síly, využití ploch, intenzifikace a extenzifikace, Česko*

Abstract

This diploma thesis is an analysis of the influence of specific socio-political changes to the landscape and agriculture in Czechia. The chosen socio-political changes are the beginning of communist regime in 1948 and the transformation of the whole society after the end of communist regime in 1989. The main idea used in this thesis was the concept of driving forces and the other used concepts were social capital, agricultural diversification and intensification and extensification of the landscape. Detailed presentation of the influence of specific socio-political changes in agriculture and landscape was made by a case study in administrative region Tábor. The used concepts were described in the opening part as well as the main stages of development of agriculture and landscape in Czechia and in the model area. The main method used in the case study were semi-structured interviews with farmers, who were active in agriculture before 1948 and in the time of the research. According to the results of the research the influence of institutional driving forces significantly increased in comparison to the period before 1948. The results also showed to important role of non-productive functions of current agriculture. .

Keywords: *landscape, agriculture, driving forces, land use, intensification and extensification, social capital, Czechia*

Obsah

Seznam zkratk	7
Seznam tabulek	8
Seznam obrázků	9
Seznam příloh	9
1. ÚVOD	10
2. VÝZKUMNÉ OTÁZKY, CÍLE A HYPOTÉZY	13
3. TEORETICKÁ ČÁST	16
3.1 Představení studia a vybraných konceptů týkajících se využití ploch	16
3.2 Hybné síly	17
3.3 Vliv vlastního rozhodování zemědělců	19
3.4 Sociální kapitál	20
3.5 Diverzifikace a multifunkční zemědělství	21
3.6 Intenzifikace a extenzifikace krajiny	22
4. VÝVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ A KRAJINY ČESKA OD ROKU 1845 DO SOUČASNOSTI	24
4.1 Zemědělství a krajina Česka v letech 1845–1918	24
4.2 Zemědělství a krajina Česka v letech 1918–1948	28
4.3 Zemědělství a krajina Česka v letech 1948–1990	30
4.4 Zemědělství a krajina Česka od roku 1990 do současnosti	36
4.5 Zemědělství a krajina Česka od roku 1845 do současnosti: shrnutí	44
5. MODELOVÉ ÚZEMÍ SO ORP TÁBOR	46
5.1 Základní informace o modelovém území	46
5.2 Využití ploch a ekologická stabilita v modelovém území	47
5.3 ZCHÚ a vybraná rozsáhlejší území sloužící k ochraně mimoprodukčních funkcí krajiny v modelovém území	49
5.4 Zemědělství v modelovém území	51
5.5 Demografická a socioekonomická situace v modelovém území	53
6. POUŽITÉ METODY	56
6.1 Představení zvolených metod	56
6.2 Výběr respondentů	57
6.2.1 Výběr respondentů ze skupiny tehdejších zemědělců	57
6.2.2 Výběr respondentů ze skupiny současných zemědělců	58
6.3 Rozhovory s tehdejšími zemědělci	61
6.4 Rozhovory se současnými zemědělci	62

6.5 Průběh a vyhodnocování rozhovorů	66
7. VÝSLEDKY VÝZKUMU V MODELOVÉM ÚZEMÍ.....	67
7.1 Základní informace o respondentech a jejich hospodaření.....	68
7.2 Motivace respondentů k hospodaření právě v dané podobě	73
7.3 Vliv nepřírodních hybných sil na respondentovo hospodaření	77
7.4 Vliv přírodních hybných sil na respondentovo hospodaření a postoj respondenta k mimoprodukčním funkcím zemědělství.....	87
7.5 Zapojení respondentů do tvorby sociálního kapitálu a jeho využívání	95
7.6 Shrnutí výsledků terénního šetření.....	98
7.7 Diskuze výsledků terénního šetření s výsledky jiných výzkumů.....	100
8. ZÁVĚR	102
Literatura	108
Legislativní zdroje	117
Zdroje dat.....	118
Přílohy	I

Seznam zkratk

AEKO – Agroenvironmentálně klimatická opatření
ASZ ČR – Asociace soukromého zemědělství České republiky
AOPK – Agentura ochrany přírody a krajiny
BPEJ – Bonitovaná půdně ekologická jednotka
ČSÚ – Český statistický úřad
ČÚZK – Český úřad zeměměřičský a katastrální
EU – Evropská unie
FAO – Organizace pro zemědělství a výživu
CHKO – Chráněná krajinná oblast
CHOPAV – Chráněná oblast přirozené akumulace vod
JZD – Jednotné zemědělské družstvo
KBTPM – Krávy bez tržní produkce mléka
LPIS – Veřejný registr půdy
MMR ČR – Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky
MZe ČR – Ministerstvo zemědělství České republiky
MŽP ČR – Ministerstvo životního prostředí České republiky
MV ČR – Ministerstvo vnitra České republiky
MZCHÚ – Maloplošná zvláště chráněná území
PRV – Program rozvoje venkova
SO ORP – Správní obvod obce s rozšířenou působností
SZIF – Státní zemědělský intervenční fond
SZP EU – Společná zemědělská politika Evropské unie
VÚMOP – Výzkumný ústav meliorací a ochrany půdy
ÚHUL – Ústav pro hospodářskou úpravu lesů
VZCHÚ – Velkoplošná zvláště chráněná území

Seznam tabulek

Tabulka 1: kategorie hybných sil.....	20
Tabulka 2: Zemědělská půda podle právní formy zemědělského subjektu, Česko, 1990–2015.....	39
Tabulka 3: Obhospodařovaná půda podle právní formy a velikosti farmy, Česko, 2016.....	40
Tabulka 4: Půda v režimu ekologického zemědělství dle jednotlivých kategorií využití ploch, Česko, 2016.....	42
Tabulka 5: Vývoj ekologického zemědělství v Česku, 1990–2017.....	42
Tabulka 6: Lesy dle jednotlivých kategorií a VZCHÚ v Česku.....	45
Tabulka 7: Vývoj využití ploch v Česku, 1845–2018.....	46
Tabulka 8: Vývoj využití ploch v SO ORP Tábor, 1845–2010.....	50
Tabulka 9: Podíl jednotlivých kategorií lesa na celkové rozloze porostních ploch lesů (v %), SO ORP Tábor, 2003–2017.....	52
Tabulka 10: Procentuální podíl zemědělské půdy obhospodařované zemědělskými subjekty podle právní formy v okrese Tábor, Jihočeském kraji a Česku, 2010.....	53
Tabulka 11: Bilance obhospodařované půdy, okres Tábor a Česko, 2010 (v %)......	53
Tabulka 12: Obhospodařovaná půdy podle právní formy a velikosti farmy, SO ORP Tábor, 2018.....	54
Tabulka 13: Vybrané socioekonomické ukazatele o obyvatelstvu v SO ORP Tábor a Česku, 2017 a 2011.....	56
Tabulka 14: Průměrná cena zemědělských pozemků (v Kč/m ²), 2019.....	60
Tabulka 15: Současní zemědělci podle právní formy, průměrné ceny zemědělské půdy a velikosti farmy, SO ORP Tábor, 2019.....	69
Tabulka 16: Současní zemědělci podle právní formy, ekologického zemědělství a velikosti farmy, SO ORP Tábor, 2019.....	70
Tabulka 17: Současní zemědělci podle zaměření své činnosti a právní formy, SO ORP Tábor, 2019.....	72
Tabulka 18: Současní zemědělci podle nejvyššího vzdělání, SO ORP Tábor, 2019.....	73
Tabulka 19: Současní zemědělci podle důvodů pro provozování dané zemědělské činnosti, SO ORP Tábor, 2019.....	76
Tabulka 20: Současní zemědělci podle právní formy a podílu jimi obhospodařované půdy v jejich vlastnictví, SO ORP Tábor, 2019.....	81
Tabulka 21: Současní zemědělci podle přístupu k diverzifikaci a skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy, SO ORP Tábor, 2019.....	84
Tabulka 22: Současní zemědělci podle podoby vlivu sucha v roce 2018 na jejich hospodaření a skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy, SO ORP Tábor, 2019.....	89
Tabulka 23: Současní zemědělci podle způsobu svého hospodaření a názoru na rozšíření vlka v Česku, SO ORP Tábor, 2019.....	94
Tabulka 24: Současní zemědělci podle skupiny podle průměrné ceny zemědělských pozemků a využívání zaměstnanců, SO ORP Tábor, 2019.....	98
Tabulka 25: Shrnutí odpovědí současných zemědělců na otázky týkajících vybraných témat výzkumných rozhovorů, SO ORP Tábor, 2019.....	100

Seznam obrázků

Obrázek 1: Nadmořská výška v SO ORP Tábor.....	48
Obrázek 2: Základní kategorie využití ploch v SO ORP Tábor, 2019.....	49
Obrázek 3: Průměrná cena zemědělské půdy v katastrech v SO ORP Tábor, 2019.....	61

Seznam příloh

Příloha č. 1: Fotografie krajiny SO ORP Tábor.....	I
Příloha č. 2: Struktura rozhovoru s tehdejšími zemědělci (hlavní témata a otázky).....	IV
Příloha 3: Struktura rozhovoru se současnými zemědělci (hlavní témata a otázky).....	IV

1. ÚVOD

Interakce mezi lidskou společností a přírodním prostředím je jedním ze zásadních témat, kterými se současná geografie zabývá (Downs 2006). Jedná se o široce multidisciplinární téma, přičemž při jeho studiu se využívá poznatků a postupů z geografie, sociologie, historie, ekologie a dalších vědeckých oborů. Vzájemná interakce mezi lidskou společností a přírodou je velmi patrná při zemědělské činnosti, neboť ze všech ekonomických aktivit lidské společnosti je zemědělství oborem nejvíce závislým na přírodních podmínkách (Grig 2005b). V současnosti se na Zemi zemědělsky využívá více než jedna třetina pevniny (The World Bank 2018), což činí ze zemědělství obor výrazně ovlivňující podobu krajiny. Ze všech světadílů se nachází největší podíl zemědělsky využívané půdy (orná půda, trvalé kultury a trvalé travní porosty; viz kapitola 3.1) v Austrálii a v Evropě (Hanus, Šídlo 2011). Protože v Austrálii převážnou část zemědělsky využívané půdy představují trvalé travní porosty z velké části tvořené původními přírodními ekosystémy (Bell a kol. 2014), Evropa je světadílem, kde vliv člověka na přírodní prostředí v podobě zemědělské činnosti dosahuje největší intenzity. Průměrný podíl rozlohy států Evropské unie (dále jen EU) pokrytý zemědělsky využívanou půdou byl v roce 2015 45,79 % (Eurostat 2019b), přičemž hodnota daného ukazatele pro Česko byla 54,3 %. Česko tedy představuje zemi, kterou lze z hlediska podoby a míry ovlivnění přírodního prostředí člověkem považovat za modelové území EU. Předkládaná diplomová práce se tedy bude věnovat studiu interakce člověka a přírodního prostředí v Česku. I přes více než padesátiprocentní podíl povrchu Česka využívaného k zemědělství se v roce 2016 zemědělskou činností zabývalo méně než 2,5 % ekonomicky aktivních osob (ČSÚ 2017a). Ve vyspělých zemích včetně Česka se tak projevuje trend, kdy se činností přímo ovlivňující krajinu zabývá stále méně osob (Vesala, Vesala 2010).

Konkrétní podoba zemědělské činnosti, a tedy i podoby krajiny je ovlivňována přírodními a socioekonomickými faktory. Stále dominuje vliv přírodních faktorů, avšak od průmyslové revoluce především na území Evropy narůstá význam vlivu socioekonomických faktorů (Bičík a kol. 2010). Oproti socioekonomickým faktorům jsou přírodní faktory ovlivňující zemědělství výrazně více stabilní (Konečný 2017). Na území Česka během uplynulých téměř dvou set let proběhlo mnoho společenskopolitických změn, které měly a stále mají vliv na zemědělství a krajinu. Analýza a interpretace projevů těchto změn na zemědělství a krajinu je hlavním cílem předkládané diplomové práce. Pro mé pojetí krajiny je stěžejní definice pojmu krajina z Evropské úmluvy o krajině, podle které „krajina znamená část území, tak jak je vnímána lidmi, jejíž

charakter je výsledkem činnosti a vzájemného působení přírodních a/nebo lidských faktorů“ (Evropská úmluva o krajině 2000, s. 2). Pro účely této diplomové práce je důležitá zmíněná definice krajiny jako prostoru vzájemné interakce přírodního prostředí a lidské společnosti.

Téma vlivu přírodních a socioekonomických faktorů na zemědělství a využití ploch je v české i zahraniční literatuře poměrně hojně diskutované (např. Bičík a kol. 2015; Bičík a kol. 2010; Kabrda, Jančák 2007; Damianos, Skuras 1996; Krausmann a kol. 2008; nebo McDonald a kol. 2000 a další). V české i zahraniční literatuře většinou autoři studují dopady mnoha socioekonomických faktorů, avšak tato diplomová práce je úžeji zaměřena na vliv dvou konkrétních změn společenskopolitické situace na krajinu a zemědělství v Česku. V dosavadní české odborné literatuře byla analýza změn využití ploch prováděna většinou pomocí kvantitativních metod (např. Kabrda a kol. 2006, Bičík a kol. 2010, Bičík a kol. 2012) nebo Bičík a kol. (2015), zatímco tato práce se opírá především o kvalitativní data (viz kapitola 6 a 7). Kabrda a Jančák (2007) sice také pro určení vlivu vybraných politických a institucionálních faktorů na české zemědělství a krajinu také pracovali s kvalitativními daty, avšak oproti této diplomové práci zvolili jiná modelová území (viz kapitola 5) a nezaměřili se na konkrétní změny společenskopolitické situace.

Vliv společenskopolitických změn na zemědělství a krajinu Česka, ale i jiných evropských a světových států má smysl studovat kvůli narůstající intenzitě vzájemného ovlivňování lidské společnosti a přírodní sféry (viz např. Jean-Louis a kol. 2016). Během posledních desetiletí dochází ke změnám a nárůstu počtu funkcí zemědělství a krajiny především vyspělých států (Buijs a kol. 2006), přičemž tyto změny funkcí se promítají nejen do vlastní podoby krajiny, ale také do života zemědělců, kteří podobu kulturní krajiny vyspělých států vytvářejí. Zároveň se během posledních let stále častějším tématem médií i odborné literatury stává téma klimatických změn a jejich dopadů na lidskou společnost (viz např. idnes.cz 2018, Aktualne.cz 2017, resp. Godfray a kol. 2010 nebo Piao 2010). Abychom se mohli klimatickým a i jiným změnám přizpůsobit je nutné znát minulý a současný stav životního prostředí, a tedy i zemědělství a krajiny.

Práce je strukturována do osmi kapitol. Po úvodní kapitole jsou v kapitole druhé definovány hlavní výzkumné otázky a cíle této diplomové práce. Ve třetí kapitole jsou pomocí sekundární literatury představeny použité koncepty týkající se vzájemného ovlivňování lidské společnosti a přírodní sféry v prostředí zemědělské krajiny s důrazem na koncept hybných sil ovlivňující využití ploch (definice viz kapitola 3.2 pozn. aut.). Ve čtvrté kapitole je pomocí práce se sekundární literaturou a statistickými daty nastíněn vývoj stavu zemědělství a krajiny Česka

od roku 1845 do současnosti. Ze všech změn společenskopolitické situace v prostoru Česka v uplynulých více než sto padesáti letech je práce detailněji zaměřena na začátek vlády komunistického režimu v roce 1948 a transformace české společnosti po roce 1989 včetně vstupu Česka do EU v roce 2004. Součástí popisu vývoje stavu zemědělství a krajiny v Česku do roku 1845 do současnosti je zdůvodnění výběru těchto společenskopolitických změn včetně podrobnější definice, jak se tyto společenskopolitické změny na zemědělství a krajině Česka projeví (viz kapitola 4).

Pátá kapitola se týká představení území správního obvodu obce s rozšířenou působností Tábor (dále jen SO ORP Tábor), kde byla provedena případová studie vztahu mezi společenskopolitickými změnami a krajinou se zemědělstvím. Tato studie byla provedena především pomocí rozhovorů se zemědělci aktivními v současné době a zemědělci aktivními před rokem 1948. Zemědělci aktivní v době provádění výzkumu (tj. v roce 2019) dále označováni jako „současní zemědělci“ a zemědělci aktivní před rokem 1948 budou dále označováni jako „tehdejší zemědělci“. V následující šesté kapitole jsou popsány kvalitativní metody použité ve zmíněné případové studii a v sedmé kapitole jsou představeny výsledky případové studie v SO ORP Tábor. Závěrečná osmá kapitola se věnuje celkovému shrnutí celé práce spolu s nastíněním možných směrů dalšího výzkumu tématu dopadů společenskopolitických změn na zemědělství a krajinu.

2. VÝZKUMNÉ OTÁZKY, CÍLE A HYPOTÉZY

V úvodní kapitole bylo zmíněno, že hlavním cílem této diplomové práce je definování a analýza hlavních projevů vybraných společenskopolitických změn na zemědělství a krajinu Česka. Ve vedlejších cílech jsou rozvíjeny konkrétní projevy vlivu společenskopolitických změn na českou krajinu a zemědělství, přičemž první cíl se týká Česka jako celého státu i modelového území SO ORP Tábor, zatímco zbylé tři vedlejší cíle se týkají pouze modelového území SO ORP Tábor. Vedlejší cíle jsou následující:

a) Pomocí sekundární literatury a statistických dat analyzovat vývoj české krajiny a zemědělství od roku 1845 do současnosti s důrazem na vývoj krajiny a zemědělství po vybraných změnách společenskopolitické situace (viz kapitola 1) v Česku a modelovém území.

b) Objasnit, jak se změnil význam a podoba hybných sil na krajinu Česka po vybraných společenskopolitických změnách a jak se toto vnímání liší u současných a tehdejších zemědělců.

c) Zanalyzovat, jak se liší vnímání přírodních podmínek, agroenvironmentálně-klimatických opatření (dále jen AEKO; viz kapitola 4.4) a mimoprodukčních funkcí zemědělství současnými a tehdejšími zemědělci hospodařících v oblastech s odlišnými přírodními podmínkami.

d) Zjistit a zdůvodnit, jak se liší míra a způsob zapojení do aktivit v oblastech hospodaření (dále jen místních aktivit) u tehdejších a současných zemědělců.

Po určení cílů byly definovány tyto výzkumné otázky, které z výzkumných cílů přímo vycházejí.

1. V Česku došlo v uplynulém století k mnoha změnám, které výrazně ovlivnily celkovou společenskopolitickou situaci a ve svém důsledku i stav zemědělství a krajiny. Jakou mají konkrétní podobu dané změny společenskopolitické situace na zemědělství a krajinu Česka v celostátním pohledu i na příkladu modelového území SO ORP Tábor?

2. Krajinu Česka z více než jedné poloviny tvoří zemědělsky využívaná půda. Způsob jejího obhospodařování i její funkce se od roku 1845 výrazně změnil působením do malé míry fyzickogeografických procesů, avšak ve výrazněji větší míře sociogeografických procesů spojených s výše zmíněnými změnami společenskopolitické situace. Jaké hybné síly (viz kapitola 3.2) vyvolané změnami společenskopolitické situace po roce 1948 a 1989 nejvíce ovlivňovaly hospodaření tehdejších zemědělců a jaké hybné síly nejvíce ovlivňují hospodaření

současných zemědělců? Jak se změnil význam a vliv různých hybných sil dle pohledu tehdejších a současných zemědělců?

3. Zatímco přírodní podmínky pro zemědělství se v SO ORP Tábor mezi obdobím kolektivizace a současností příliš nezměnily, došlo k zvýšení důležitosti mimoprodukčních funkcí zemědělství. Jak vnímají tehdejší a současní zemědělci přírodní podmínky a mimoprodukční funkce krajiny? Jak se liší vnímání přírodních podmínek a mimoprodukčních funkcí krajiny u současných zemědělců podle právní formy jejich hospodaření (soukromí zemědělci, zástupci družstev nebo obchodních společností, viz kapitola 4.4) a velikosti farmy daného zemědělce?

4. Tehdejší i současní zemědělci byli/jsou důležitými aktéry místního rozvoje. Míra zapojení zemědělců do místního rozvoje je u každého zemědělce odlišná. Jak konkrétně se zapojení zemědělců do aktivit místního rozvoje projevuje? Na čem toto zapojení závisí? Jak se liší u obou skupin zemědělců využívání sociálního kapitálu a zapojení do vytváření sociálního kapitálu?

Pro tuto diplomovou práci byly definovány následující tři hypotézy.

H1: Jak bylo uvedeno v přechozí kapitole, zemědělství je velmi závislé na přírodních podmínkách. Nicméně druhé poloviny dvacátého století probíhá na celém světě proces tzv. zelené revoluce, kdy se díky intenzivnímu využívání technologií (především výrobků chemického průmyslu a zemědělské techniky) výrazně zvýšily výnosy zemědělských produktů (Pellegrini, Fernandez 2018). Zároveň zemědělské dotace byly na území Česka ve větší míře zavedeny v 70. letech 20. století (Bičík a kol. 2015), zatímco v roce 2011 tvořily zemědělské dotace 60 % příjmů zemědělských farem v Česku (European Commission 2019a). Předpokládám tedy, že zemědělské hospodaření před rokem 1948 oproti zemědělskému hospodaření v současnosti více ovlivňováno přírodními hybnými silami a že institucionální hybné síly především v podobě nastavení dotačních pravidel jsou jedním z nejzásadnějších faktorů ovlivňujících rozhodování současných zemědělců.

H2: Podle Bičíka a kol.(2010) se mezi roky 1948 a 1990 výrazně zvýšil podíl rozlohy Česka s vyššími hodnotami koeficientu antropogenního ovlivnění (definice tohoto termínu viz kapitola 5.2), nicméně v posledních desetiletích se zvyšuje společenská poptávka po poskytování mimoprodukčních funkcí zemědělství (Miškolci 2006). Zároveň dotačně jsou v Česku mimoprodukční funkce zemědělství podporovány až od doby po roce 1989 (Jančák a kol. 2019). Proto předpokládám, že současní zemědělci oproti tehdejším zemědělcům více přemýšlejí o mimoprodukčních funkcích, i když tehdejší zemědělci většinou hospodařili tradičním způsobem

šetrným k životnímu prostředí. Podle Hrabáka (2016) v Česku hospodaří zemědělci s větším důrazem na mimoprodukční funkce krajiny v horských a podhorských oblastech. Tudíž předpokládám, že ze skupiny současných zemědělců budou mít pozitivnější vztah k mimoprodukčním funkcím zemědělství respondenti hospodařící v méně úrodných oblastech s vyšší nadmořskou výškou.

H3: Podle Sutherland a Burton (2011) došlo spolu s celkovou změnou zemědělství po druhé světové válce i ke změnám sociálního kapitálu zemědělců, kdy oproti předválečné době se zmenšila míra vzájemné spolupráce mezi jednotlivými zemědělci. Předpokládám tedy, že současní i tehdejší zemědělci využívají/využívali sociálního kapitálu, nicméně v případě tehdejších zemědělců záviselo jejich hospodaření více na spolupráci s ostatními zemědělci (a tedy na sociálním kapitálu).

3. TEORETICKÁ ČÁST

3.1 Představení studia a vybraných konceptů týkajících se využití ploch

Důsledky interakce mezi přírodním prostředím a lidskou společností jsou v současnosti patrné na téměř každém místě zemského povrchu. Základním prostorem, kde lze vliv lidské společnosti na přírodní sféru vidět nejlépe, je krajina (Burgi a kol. 2004). Jak již bylo zmíněno v úvodní kapitole, hlavním tématem této diplomové práce je analýza dopadů společenskopolitických změn právě na krajinu, tedy na fyzickou podobu krajinného pokryvu a na využití ploch na Zemi. Zobecněním faktorů majících vliv na krajinu na Zemi se věnuje koncept hybných sil, který bude představen dále v této kapitole.

Před vlastním představením konceptů týkajících se využití ploch s důrazem na koncept hybných sil jsou v této diplomové práci definovány pojmy krajinný pokryv (anglický výraz *land cover*) a využití ploch (*land use*). Pro potřeby této diplomové práce je využíváno vymezení daných pojmů Bičíkem a kol. (2010). Podle definice Bičíka a kol. (2010) pojem využití ploch značí především způsob využívání daného místa na Zemi lidskou společností, což je stejná definice využití ploch jako v případě Organizace pro výživu a zemědělství (dále jen FAO). Podle FAO (2000) krajinný pokryv označuje biofyzikální charakteristiky povrchu země. Definici krajinného pokryvu jako biofyzikálních charakteristik povrchu Země použil i Peňa a kol. 2007.

Databáze Výzkumného centra změn využití ploch Česka (dále jen LUCC Czechia) rozlišuje následující kategorie využití ploch: orná půda, trvalé kultury, louky, pastviny (louky a pastviny dohromady jsou označovány jako trvalé travní porosty), lesní plochy, vodní plochy a ostatní plochy (LUCC Czechia 2018; více k otázce kategorizace využití ploch viz Bičík a kol. 2010). Zmíněná klasifikace využití ploch je využita i v této diplomové práci.

Z popsanych definic je zřejmé, že termín využití ploch se více používá v sociální geografii (např. Kabrda a kol. 2006, Bičík a kol. 2010, Bičík a kol. 2015, nebo van Vliet a kol. 2015), zatímco pojem krajinný pokryv je více používán ve fyzické geografii a v krajinné ekologii (např. Burgi a kol. 2004, Krausmann a kol. 2008 nebo Romportl a kol. 2013). Vzhledem k zaměření této diplomové práce na společenskopolitické změny a aktivní aktéry utvářející podobu krajiny v Česku (tedy na témata týkající se více předmětu studia sociální geografie) bude v tomto textu využíván termín využití ploch. Společenskopolitické změny mají značný přímý i nepřímý dopad

nejen na způsoby využívání ploch lidskou společností, ale i na biofyzikální charakteristiky povrchu Země (tedy na krajinný pokryv). Cílem této práce však zjišťování dopadů vlivu společenskopolitických změn na krajinný pokryv není.

Na studium využití ploch je v posledních desetiletích kladen čím dál větší důraz (Bičík a kol. 2010). Stav využití ploch úzce souvisí s vývojem podoby vztahu mezi lidskou společností a přírodním prostředím, přičemž tento vztah se neustále proměňuje (Viturka 2008). Podle teze M. Hampla (1998) jsou u vztahu mezi lidskou společností a přírodním prostředím definovány tři etapy podle převládající podoby vzájemné interakce mezi lidskou společností a přírodním prostředím. Jedná se o etapy determinace, konkurence a kooperace (Hampl 1998). Postupně tak s vývojem lidské společnosti dochází k přechodu ze stavu téměř úplné závislosti lidské společnosti na přírodním prostředí přes fázi intenzivního využívání přírodních zdrojů s velmi výrazným negativním vlivem na přírodní podmínky ke stavu, kdy je lidská společnost více zaměřena na udržitelné zacházení s přírodními zdroji a ochranou přírodního prostředí (Hampl 1998).

Dalším konceptem vysvětlujícím podmíněnosti u rozmístění ploch podle jejich využití, je koncept podmíněnosti využití ploch nabídkou a poptávkou po většinou zemědělských produktech (Walker 2004). Tento koncept navazuje na koncept německého geografa J. H. von Thüнена, který definoval podmíněnosti využití ploch na základě jejich vzdálenosti od sídla (Věžník 2008). Podle tohoto konceptu jsou nejvíce poptávané produkty produkovány co nejbližší místu jejich odbytu, aby došlo ke snížení výrobních nákladů (van der Veen, Otter 2001). Nicméně daný koncept nezohledňuje propojenost trhů mezi sebou, existenci tzv. „nedokonalého trhu“, rozdílnou úrodnost půdy a další faktory mající vliv na podobu využití ploch (van der Veen, Otter 2001). Proto bude v této diplomové práci využit koncept hybných sil změn využití ploch (dále jen hybné síly), který vysvětluje změny funkcí a konkrétní podoby využití ploch (Bičík 2007).

3.2 Hybné síly

Koncept hybných sil ovlivňujících využití ploch je konceptem používaným v geografii od druhé poloviny dvacátého století (Bürgi a kol. 2004). Hybné síly změn využití ploch (dále jen hybné síly) jsou Bürgim a kol. (2004) definovány jako „síly, které způsobují viditelné změny krajiny“ (Bürgi a kol. 2004, s. 858). Jedná se tedy o soubory příčin a faktorů přírodního i antropogenního původu, které mají za následek změny fyzické podoby krajiny, a tedy i způsobů využívání povrchu Země lidskou společností. Podle Peňy a kol. (2007) hybné síly nejsou hlavním

důvodem vlastní fyzické změny krajinného pokryvu či využití ploch, ale pouze základním příčinnou, která proces změny krajiny spouští.

Důvody, proč má dané místo či oblast zemského povrchu právě svojí specifickou fyzickou podobu a proč má určité místo právě dané využití člověkem, jsou velmi rozmanité, propojené a většinou obtížně definovatelné (Peňa a kol. 2007). Koncept hybných sil má za cíl při značné míře generalizace tyto specifické důvody určit. Vzhledem k zaměření této diplomové práce bude v následujícím textu představeno hlavní dělení hybných sil ovlivňující využití ploch především v krajině využívané pro zemědělskou produkci.

Hybné síly jsou podle Bičíka a kol. (2010) děleny podle jejich původu na dvě základní kategorie: přírodní hybné síly (přírodní podmínky) a společenské hybné síly. Naproti tomu Bürgi a kol. (2004) a van Vliet a kol. (2015) nepovažují společenské hybné síly za jednu kategorii, ale dělí hybné síly na socioekonomické, politické, technologické a přírodní (Bürgi a kol. 2004), resp. na demografické, ekonomické, technologické, institucionální, sociální a lokační faktory (van Vliet a kol. 2015). Mezi lokační faktory jsou van Vliet a kol. (2015) zahrnuty veškeré přírodní podmínky daného místa a jeho dostupnost pro obhospodařování člověkem. Podle Bürgiho a kol. (2004) je u přírodních hybných sil třeba rozlišovat mezi hybnými silami s trvalým působením v daném místě (například klima) a hybnými silami s okamžitým dopadem na fyzickou podobu krajiny (například sesuv půdy způsobený intenzivními srážkami). Z představených způsobů dělení hybných sil je patrné, že i přes odlišnost přesného počtu kategorií se vždy klade důraz na dělení hybných sil na skupinu sil přírodního původu a jednu a více skupin s původem v lidské společnosti. Rozdělení hybných sil dle jejich příčiny včetně příkladů těchto hybných sil je uvedeno v tabulce 1.

Jak již bylo zmíněno v úvodní kapitole, většina povrchu Evropy je využívána pro hospodářské účely. To znamená, že oproti jiným oblastem světa mají v Evropě na využití ploch a fyzickou podobu krajiny větší vliv socioekonomické hybné síly. Míra vlivu jednotlivých kategorií hybných sil je odlišná dle místa a času, kde dané hybné síly na krajinu působí. Vždy se také jedná o působení více hybných sil, jejichž vliv se navzájem doplňuje (Bonet a kol. 2007).

Tabulka 1: Kategorie hybných sil

Kategorie hybných sil	Příklady
Přírodní	Sklon a expozice reliéfu, klimatické podmínky, půdní charakteristiky, vodní a větrná eroze půdy, záplavy a zamokření, přírodní katastrofy
Sociokulurní	Zatížení území cestovním ruchem, společenská poptávka po ekosystémových funkcích
Institucionální	Velikost obhospodařovaných pozemků, dotace, územní plán a další nástroje územního plánování, změny politické situace
Technologické	Zlepšení biofyzikálních charakteristik půdy díky technologickým poznatkům, nové druhy plodin, mechanizace
Ekonomické	Globalizace, zaměstnávání obyvatel zemědělských oblastí mimo zemědělskou produkci, urbanizace, místní poptávka po zemědělských produktech
Demografické	Hustota zalidnění, migrace

Zdroj: Bičík a kol. (2010) a van Vliet a kol. (2015); vlastní zpracování

Příkladem spolupůsobení více socioekonomických i přírodních hybných sil může být proces opouštění zemědělské půdy horských oblastí Evropy. Tento jev ve své případové studii v severozápadním Řecku ukázala Zomeni a kol. (2008). Druhá světová válka a následná řecká občanská válka v popsané oblasti výrazně zhoršila ekonomickou situaci (tedy kombinace institucionálních a ekonomických hybných sil), což mělo za následek působení demografické hybné síly v podobě emigrace mnoha obyvatel do měst a zahraničí (Zomeni a kol. 2008). Popsaná oblast navíc nevykazovala vysokou úrodnost způsobenou přírodními podmínkami, a tudíž se v oblasti nemohla plně projevit mechanizace a zavádění nových technologických poznatků (Zomeni a kol. 2008). Na využití ploch se tak ve studované oblasti kromě zmíněných institucionálních, ekonomických, demografických a přírodních hybných sil projevilo i působení technologických hybných sil (viz tabulka 1). Definice působení hybných sil na krajinu a zemědělství Česka včetně konkrétních příkladů bude provedena ve čtvrté kapitole.

3.3 Vliv vlastního rozhodování zemědělců

Změna využití ploch zemědělské půdy je způsobena rozhodnutím osoby hospodařící na dané zemědělské půdě, přičemž toto rozhodnutí je ovlivňováno spolupůsobením hybných sil a charakteristik daného hospodáře (van Vliet a kol. 2015). Dopady rozhodování farmářů (pro

potřeby této diplomové práce bude používán výraz „farmář“ ve stejném významu jako výraz „zemědělec“, „zemědělský hospodář“ nebo „sedlák“, pozn. aut.) často nejsou zahrnovány mezi faktory s vlivem na změny využití ploch (Valbulena a kol. 2010). Mezi charakteristiky farmáře patří jejich věk, pořadí posloupnosti u funkce hlavního hospodáře (jedná se především o rodinné farmy, kde funkce hlavního hospodáře přechází z příslušníků starší generace na mladší, pozn. aut), vzdělání nebo subjektivní motivace pro provozování zemědělské činnosti (van Vliet a kol. 2015). Ekonomický zisk je jeden z výrazných faktorů při rozhodování farmářů o jejich zemědělské činnosti (Priessel a kol. 2017). Nicméně v Česku a celé Evropě se zvyšuje počet zemědělců, kteří místo ekonomického zisku jako jeden ze zásadních důvodů pro provozování své činnosti uvádějí poskytování mimoprodukčních funkcí (Hrabák 2016).

Při rozhodování zemědělců o typu a způsobu jimi provozované zemědělské činnosti jsou důležité jejich neformální dovednosti a zkušenosti (Sumane a kol. 2018), které se často udržují a rozvíjejí předáváním mezi jednotlivými zemědělci. Pro rozšiřování a sdílení neformálních dovedností a zkušeností je podle Sumane a kol. (2018) důležitá organizační a finanční podpora akcí, kde jednotliví zemědělci mohou své dovednosti sdílet. Cuellar-Padilla a Calle-Collado (2011) zdůrazňují při sdílení informací a dovednosti roli zprostředkovatele, který setkávání zemědělců provází.

3.4 Sociální kapitál

Udržování kontaktů mezi různými aktéry lokálního rozvoje (včetně zemědělců) má za následek vytváření sítí kontaktů, tedy zvyšování tzv. sociálního kapitálu (Pileček 2010). Definicí pojmu sociální kapitál je více a jejich základní představení je provedeno Pilečkem (2010). Například podle Bourdieua (1986) sociální kapitál představuje spojení již využívaných či potenciálních zdrojů vzniklých díky existenci mezilidských vztahů, které mohou i nemusí mít institucionální podobu. Jedná se tedy o „celkové dovednosti a znalosti“ všech aktérů ekonomických i jiných aktivit dané oblasti. Ovšem velmi podstatný je fakt ochoty jednotlivých individuálních aktérů své znalosti a dovednosti sdílet s jinými aktéry (Sutherland a Burton 2011). Sutherland a Burton (2011) také uvádějí negativní vlivy sociálního kapitálu, které mohou spočívat například v posilování hierarchie mezi lidmi v komunitách nebo v zavádění normativních zákazů. Podle Pilečka (2010) se dělí sociální kapitál podle jeho formy do následujících kategorií: individuální vs. kolektivní, svazující/přemostňující/spojující/korporační, strukturální vs. kognitivní a občanský vs. vládní.

Oblastí, kde často bývá poukazováno na pozitivní vliv sociálního kapitálu na ekonomický rozvoj, bývá oblast střední Itálie Emilia Romanga, kde se nachází větší množství menších firem zaměřujících se především na strojírenskou výrobu (Antonietti a kol. 2016). Nicméně i v případě zemědělské činnosti lze v některých případech vliv sociálního kapitálu pozorovat. Sutherland a Burton (2011) ve svém článku analyzovali efekt sociálního kapitálu na rozvoj vybraných skotských farmářských komunit. Podle Sutherland a Burtona (2011) se spolupráce mezi zemědělci, a tím sociální kapitál, projevuje například v podobě sdílení mechanických prostředků nebo ve fyzické pomoci na jiných farmách. Výzkum Michelinio (2013) ukázal, že sociální kapitál má poměrně významnou roli při větších rozvojových projektech organizovaných vládními či nevládními organizacemi na podporu malých a středních zemědělských podniků.

Podobně Sutherland a Burton (2011) na základě výsledků svého výzkumu tvrdí, že ze sociálního kapitálu profitují především menší farmáři více potřebující pomoc své komunity (a zároveň tedy využívají přemostujícího sociálního kapitálu; viz Pileček 2010) než větší zemědělské podniky. Podle Sutherland a Burtona (2011) větší zemědělské podniky méně profitují ze sociálního kapitálu, protože například při zapůjčení dražší zemědělské techniky se zvyšuje riziko jejího poškození. Důležitost vlivu schopností a znalostí zemědělců na vlastní podobu činností spojených se zemědělstvím zmiňují i Kabrda a Jančák (2007). Přispíváním k tvorbě sociálního kapitálu může být i působení zemědělců proti vylidňování venkovských oblastí, protože zemědělci často mají schopnost vytvářet pracovní místa nebo posilovat pocit sounáležitosti obyvatel s danou oblastí (McManus 2012).

Na příkladu modelového území je v kapitole 7 ukázáno, jak zemědělci v Česku přispívají k utváření sociálního kapitálu a jak využívají jeho výhod. Znalosti a schopnosti určitých zemědělců (a v celkovém pohledu sociální kapitál) tak mohou ovlivňovat rozhodování ohledně konkrétních aktivit zemědělců, což má přímý vliv na krajinu a životní prostředí dané oblasti (Sutherland a Burton 2011).

3.5 Diverzifikace a multifunkční zemědělství

Termín diverzifikace značí proces, kdy zemědělci rozšiřují své ekonomické aktivity mimo vlastní zemědělskou produkci (Eretová, Jančák 2017). Jedním ze základních důvodů, proč se zemědělci věnují i ekonomickým aktivitám mimo vlastní zemědělskou produkci, je snížení ekonomických ztrát spojených s nižšími příjmy ze zemědělské produkce (Darnhofer 2010). Od 80. let 20. století je diverzifikace jedním z cílů Společné zemědělské politiky EU (Chaplin a kol.

2004), nicméně v Česku se před pádem komunistického režimu velká část zemědělských subjektů věnovala nezemědělským aktivitám (Jančák a kol. 2019). Diverzifikace často probíhá v podobě aktivit spojených s cestovním ruchem, zpracováváním zemědělských produktů nebo produkcí energie (Baňski 2019), přičemž v některých případech může diverzifikace přispět ke zvýšení udržitelnosti daného území (Riedel a kol. 2007). Přínosnost diverzifikace pro zemědělce potvrzuje i výzkum Clarka (2009), podle kterého diverzifikace snižuje závislost zemědělců na dotacích a zároveň zvyšuje finanční stabilitu dané farmy.

Diverzifikace ekonomických aktivit farem na činnosti mimo vlastní zemědělskou výrobu je spojená s konceptem multifunkčního zemědělství (Hrabák 2014). Podle tohoto konceptu není zemědělství považováno pouze za činnost produkující potraviny a další zemědělské produkty, ale jako činnost s více funkcemi (Hrabák a kol. 2019). Za jednu z funkcí multifunkčního zemědělství se často považuje ochrana životního prostředí a přírodních zdrojů (Marsden, Sonnino 2008). Podpora multifunkcionality zemědělství především s důrazem na ochranu životního prostředí je součástí Společné zemědělské politiky EU (dále jen SZP EU) od devadesátých let 20. století (Marsden, Sonnino 2008). V současné době tak SZP EU a do určité míry i společnost chápe zemědělce nikoliv jako producenty potravin, ale jako osoby s více rolí spojených s mimoprodukčními funkcemi zemědělství (Vesala, Vesala 2010).

3.6 Intenzifikace a extenzifikace krajiny

Společné působení společenskoekonomických a přírodních hybných sil spolu s rozhodováním samotných zemědělců (ovlivňovaným i jejich sociálním kapitálem) má za následek intenzifikaci nebo extenzifikaci zemědělské krajiny. Intenzifikace znamená navýšení výnosů ze zemědělské produkce díky navýšení tzv. vstupů a zachování stejné plochy (FAO 2018). Vstupy (či anglický výraz *inputs*, pozn. aut.) v zemědělství znamenají prostředky, které používá zemědělec pro navýšení své produkce (Grig 2005c). Mezi vstupy patří například jednotka půdy, lidská práce, čas, finance nebo hnojiva (FAO 2018). Proces zvyšování výnosů z již obdělávané zemědělské půdy především díky technologickým inovacím je patrný v Evropě v průběhu celého dvacátého století (Bičík a kol. 2010), zatímco v mnoha mimoevropských státech typu Brazílie probíhá v současné době zvyšování výnosů zemědělské produkce rozšiřováním rozlohy zemědělsky využívaných ploch často na úkor původní přirozené vegetace (Galford a kol. 2008). V Evropě se intenzifikace v podobě zvyšování výnosů z již využívané zemědělské půdy týká především oblastí, kde je díky přírodním podmínkám (například dobrá kvalita půdy, nižší nadmořská výška či malý sklon reliéfu) možné a především ekonomicky výhodné zvyšovat

výnosy z půdy pomocí využívání nových technologických postupů (Peňa a kol. 2007 a Bičík a kol. 2010). V oblastech s nedostatkem vody typu Středomoří zemědělská intenzifikace probíhá většinou na území, kde je dostupná voda pro zavlažování (Peňa a kol. 2007). S intenzifikací se často pojí snížení počtu krajinných prvků, a tím i snížení ekologické stability daného území (van Vliet a kol. 2015). Intenzifikace se nejčastěji projevuje přeměnou lesních ploch, vodních ploch či trvalých travních porostů na ornou půdu (Bičík a kol. 2010).

Extenzifikace naproti tomu znamená snižování intenzity hospodaření v zemědělské krajině (van Vliet a kol. 2015). Proces extenzifikace se projevuje především opouštěním zemědělské půdy, zvýšením počtu krajinných prvků, zvýšením důrazu na mimoprodukční funkce zemědělské činnosti, nebo diverzifikací aktivit jednotlivých zemědělců (van Vliet a kol. 2015). Z hlediska využití ploch je extenzifikace typická především přechodem orné půdy na lesní a vodní plochy a trvalé travní porosty (Bičík a kol. 2010). Extenzifikační procesy vedoucí ke snížení intenzity hospodaření v Evropě probíhají především v oblastech s horšími přírodními podmínkami, přičemž se velmi často jedná o horské regiony (Zomeni a kol. 2008) nebo území s nízkým srážkovým úhrnem (Peňa a kol. 2007). Důvodem pro extenzifikaci nejsou jenom přírodní hybné síly, ale i socioekonomické hybné síly jako například ekonomická migrace do měst, opuštění orné půdy kvůli fyzickému zničení obydlí zemědělců nebo změna formy dotační podpory (Zomeni a kol. 2008 a van Vliet a kol. 2015). Na území s nepříznivými přírodními či jinými podmínkami (tedy oblastmi, kde často probíhá proces extenzifikace) mohou členské státy EU vyhlásit oblasti s přírodními či jinými zvláštními omezeními (*Areas Facing Natural and Other Specific Constraints*, dále jen ANC), kde platí specifická pravidla pro poskytování dotací v rámci společné zemědělské politiky EU (European Network for Rural Development 2019). Do roku 2017 se pro vymezení oblastí méně příhodných pro zemědělskou činnost používalo označení méně příhodné oblasti (European Commission 2019b). Nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 1305/2013 definuje tyto kategorie ANC: horské oblasti, jiné, než horské oblasti čelící značným přírodním omezením, a ostatní oblasti postižené zvláštními omezeními. Primární cíl podpory poskytované zemědělcům hospodařících v oblastech ANC je zabránění opouštění zemědělské půdy a s tím spojeným negativním dopadům na ekosystémy provázanými se zemědělskou produkcí (MZe ČR 2019a). Nicméně mezi důvody podpory pokračování zemědělské produkce ve třetí kategorii ANC může patřit kromě zachování či zlepšení životního prostředí i uchování podoby venkovské krajiny nebo zvýšení turistického potenciálu dané oblasti (Nařízení Evropského parlamentu a Rady EU č. 1305/2013).

4. VÝVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ A KRAJINY ČESKA OD ROKU 1845 DO SOUČASNOSTI

V následující kapitole bude představen vývoj zemědělství a krajiny Česka od roku 1845 do současnosti s důrazem na působení jednotlivých hybných sil. Představení vývoje zemědělství a krajiny od poloviny devatenáctého století po současnost je pro tuto diplomovou práci důležité, protože spolupůsobení přírodních a společenských hybných sil má dlouhodobý vliv na podobu kulturních krajin (Bonet a kol. 2007). Rok 1845 byl zvolen jako počáteční rok této analýzy proto, že právě tohoto roku existují archivní data o využití ploch zpracovaná centrem LUCC Czechia. Zároveň je polovina devatenáctého století obdobím, kdy se naplno na území Česka projevila industriální revoluce spojená s celkovou změnou nejen ekonomické, ale i společenskopolitické situace (Bičík a kol. 2010).

Jako nejzásadnější mezníky určující vývoj českého zemědělství a krajiny i celé společnosti byly pro potřeby této diplomové určeny tyto události: zmíněné propuknutí průmyslové revoluce po roce 1845, první světová válka a vznik Československa v roce 1918, druhá světová válka, odsun Němců a následný začátek období komunistického režimu po roce 1948 (definice označení období 1948–1990 jako období „komunistického režimu“ viz Bičík a kol. 2010) a přechod k demokracii a kapitalismu po roce 1989 spolu se vstupem Česka do EU v roce 2004. Jak již bylo zmíněno v úvodu, největší pozornost bude kladena na ovlivnění českého zemědělství a krajiny nastolením komunistického režimu po roce 1948 a změnou společenskopolitického systému po roce 1989.

4.1 Zemědělství a krajina Česka v letech 1845–1918

V Evropě od druhé poloviny devatenáctého století dochází k postupnému rozvoji průmyslové revoluce, což je termín souhrnně označující celospolečenské změny vyznačující se především mechanizací výroby, koncentrací ekonomických aktivit do menšího prostoru a postupným úbytkem podílu obyvatelstva pracujícího v zemědělství ve prospěch obyvatel zabývajících se průmyslovou výrobou (Krausmann a kol. 2008). Společnost se změnila ze společnosti agrární na společnost průmyslovou, kdy člověk poprvé ve výrazné míře ovlivňuje přírodní prostředí a utváří fyzickou podobu krajiny (Bičík a kol. 2010). Během průmyslové revoluce tak došlo ke snížení významu dosud dominujících přírodních hybných sil a krajina začala být stále více ovlivňována společenskými hybnými silami (Bičík a kol. 2015).

Pro průmyslovou revoluci jsou důležité technologické změny spočívající především v postupném nahrazování lidské a zvířecí síly a energie vody a větru umělou silou parního stroje, pro jehož pohon se začaly využívat fosilní paliva převážně v podobě uhlí (Behringer 2010). Hlavním dopadem průmyslové revoluce na zemědělství byl přechod od systému závislého na místních zdrojích (především lidská a zvířecí práce nebo zvířecí hnůj) na systém, kde jsou pro zvýšení výnosů využívány i vstupy s původem mimo oblast jejich aplikace do zemědělské půdy (Krausmann a kol. 2008). Průmyslová revoluce se nejprve projevila počátkem osmnáctého století ve Velké Británii, později se změny spojené s průmyslovou revolucí začaly šířit do oblastí Belgie, severozápadní Francie, Porýní, Vestfálska, Saska, od poloviny devatenáctého století do českých zemí a koncem devatenáctého století došlo k plnému projevení průmyslové revoluce ve Spojených státech a Rusku (Behringer 2010). Nejintenzivnější zprůmyslnění tedy proběhlo v oblastech v blízkosti nalezišť uhlí, přičemž v českých zemích se jednalo především o oblasti severozápadních Čech, Kladenska, Plzeňska a severní Moravy (Bičík a kol. 2015).

V polovině devatenáctého století byly české země součástí mnohonárodnostního Rakouského císařství a na území Česka v roce 1857 žilo více než 7 milionů obyvatel (Kubálek, Müllerová 2008). V průběhu celého devatenáctého století postupně docházelo ke snižování podílu obyvatelstva pracujících v zemědělství, přičemž v polovině devatenáctého století se práci v zemědělství zabývalo více než 60 % obyvatelstva a na konci devatenáctého století se tento podíl snížil o 15 % (Bičík a kol. 2015). Počet obyvatel pracujících v zemědělství se v Česku i v Rakousku během devatenáctého století výrazně neměnil (Bičík a kol. 2015, Krausmann a kol. 2008), avšak počet i podíl obyvatel žijících ve městech (a tedy většinou neprodukcujících potraviny) se stále během daného období zvyšoval. Znamená to, že zemědělské výnosy se pro uspokojování poptávky po potravinách a dalších zemědělských produktech neustále zvyšovaly bez nutnosti navyšovat počty pracovníků, ale díky zavádění technologických a organizačních změn.

Pro rozvoj zemědělství bylo velmi zásadní zrušení poddanství a roboty v roce 1848, odkdy začali sedláci v českých zemích fakticky vlastnit svou půdu bez nutnosti práce pro šlechtu (Beranová, Kubačák 2010). Nicméně samotný proces tzv. vyvázání se z poddanského stavu byl velmi složitý a probíhal postupně až do sedmdesátých let devatenáctého století (Kubálek, Müllerová 2008). Zrušení poddanství a roboty bylo součástí rozsáhlých změn společnosti mnoha evropských zemí od poloviny devatenáctého století, přičemž pro vývoj zemědělství a využití půdy bylo i postupné zavádění kapitalistické ekonomiky (Beranová, Kubačák 2010).

Nástup kapitalismu znamenal pro české země i jiné oblasti v Evropě s rozvíjejícím se průmyslem a kapitalismem zásadní změnu funkcí krajiny. Do doby plného rozvinutí průmyslové revoluce byla primární a většinou téměř jedinou funkcí krajiny produkce potravin i jiných produktů, avšak od poloviny devatenáctého století začíná v českých zemích spolu s urbanizací a industrializací nabývat na významu funkce rezidenční, průmyslová, dopravní nebo rekreační (Bičík a kol. 2010). Kapitalistické hospodaření také přineslo možnost více využívat nové technologické a organizační postupy, pomocí kterých se uspokojovala stále rostoucí poptávka po zemědělských produktech (Beranová, Kubačák 2010). Od poloviny devatenáctého století se postupně upouštělo od trojpolního systému (kdy část půdy ležela ladem a nemohla být tedy využita) k systému střídavého hospodářství spočívající v principu střídání plodin využívající jejich rozdílného vlivu na úrodnost půdy, přičemž nejčastěji se využívala tzv. norfolkská soustava (Bičík a kol. 2015). Dále docházelo k zavádění pěstování dosud příliš nevyužívaných plodin jako brambor, některých druhů luštěnin nebo krmných obilovin (Krausmann a kol. 2008). Kromě zmíněných možností zvyšování produkce z již využívané zemědělské půdy se až do osmdesátých let devatenáctého století navyšovala výměra orné půdy především na úkor trvalý travních porostů a lesních ploch (Bičík a kol. 2015). Historicky nejvyššího podílu na rozloze Česka dosáhla orná půdy v roce 1869, kdy orná půda zabírala více než 51 % rozlohy Česka (Beranová, Kubačák 2010).

Technologické změny devatenáctého století se v zemědělství projeví nejen přímo díky mechanizaci a využívání importovaných hnojiv či pesticidů v zemědělském hospodaření, ale i nepřímo v podobě zjednodušení a zintenzivnění dopravy (Bičík a kol. 2015). Díky rozvoji železnice došlo k výraznému snížení dopravních nákladů, což znamenalo zjednodušení zmíněné možnosti aplikace vstupů s nelokálním původem a také zjednodušení obchodu se zemědělskými i jinými produkty na výrazně větší vzdálenost (Krausmann a kol. 2008). Od druhé poloviny devatenáctého století jsou zemědělci v Habsburské monarchii vystaveni stále větší konkurenci v podobě importovaných zemědělských produktů nejprve z Pruska a Ruska, později spolu s rozvojem mezikontinentální paroplavby i ze Spojených států amerických (Krausmann a kol. 2008).

Ovlivňování cen zemědělských produktů cenami celosvětovými v Česku způsobilo, že byl od poslední třetiny devatenáctého století kladen důraz na zvyšování výnosů tam, kde se investice vedoucí ke zvýšení výnosů vyplatily vzhledem k přírodním podmínkám. Jednalo se tedy především o nížinné oblasti, zatímco v méně úrodných územích převážně ve vyšší nadmořské výšce se postupně zemědělská činnost stávala čím dál méně intenzivní (Bičík a kol.

2010). V průběhu devatenáctého století se tak díky technologickým změnám i novým způsobům hospodaření zvyšovaly průměrné výnosy z jednotky zemědělské půdy stejně, jako docházelo k navyšování výnosů ze živočišné výroby v podobě například zvýšení průměrné hmotnosti poraženého zvířete či dojivosti (Bičík a kol. 2015).

První světová válka měla poměrně silný vliv na zemědělství Česka, avšak oproti jiným státům Evropy menší. Území Česka nebylo přímo zasaženo frontovými boji, nicméně vzhledem k výraznému nedostatku pracovních sil způsobeným odchodem mužů na frontu byla část zemědělské půdy neobdělávaná a celková zemědělská produkce i vlivem potřeby koní a strojního vybavení pro armádu se výrazně snížila (Beranová, Kubačák 2010).

V jiných evropských státech se výnosy určitých plodin zvyšovaly. Příkladem je Velká Británie, která před první světovou válkou importovala velké množství zemědělských produktů z Evropy i jiných kontinentů, avšak díky německé ponorkové válce byly možnosti dovozu zemědělských produktů silně omezeny (NFU–The Voice of British Farming 2018). To znamená, že pro udržení zásobování obyvatelstva potravinami a udržení produkce jiných zemědělských produktů pro válečné účely bylo nutné ve Velké Británii vyprodukovat více potravin a dalších zemědělských produktů, než tomu bylo před první světovou válkou. Zvýšení výnosů určitých plodin se povedlo díky administrativním zásahům spočívajícím v cíleném utlumování živočišné výroby a tedy uvolnění území dosud využívaného jako trvalé travní porosty na ornou půdu spolu s podporou efektivního využívání pracovní síly, zvířat, strojů nebo hnojiv (White 2010).

Jak je patrné z popsaného vývoje zemědělství v Česku, využití ploch se mezi lety 1845 a 1918 poměrně výrazně proměnilo. Kvůli zmíněným vysokým dopravním nákladům na počátku tohoto období byla česká krajina typická menšími plochami s rozdílným způsobem využití, které se kvůli potřebě vyprodukovat co nejvíce potřebných zemědělských produktů nacházely v blízkosti všech sídel v Česku (Bičík a kol. 2015). Pro modernizující se zemědělské hospodaření ve druhé polovině devatenáctého století bylo problémem rozdělení půdy na malé bloky, které bylo způsobeno její rozdrobenou vlastnickou strukturou (Beranová, Kubačák 2010). Představitelé státu se snažili o scelování pozemků, avšak tyto aktivity často narážely na odpor vlastníků půdy a scelování půdy tak do začátku první světové války proběhlo pouze v poměrně malém množství obcí (Beranová, Kubačák 2010).

Z hlediska využití ploch bylo období od poloviny devatenáctého století do první světové války v Česku charakteristické nejprve zmíněným nárůstem podílu orné půdy a později stagnací této kategorie využití ploch. Podíl trvalých travních porostů se po celé období snižoval z 17,4 %

v roce 1845 na 14,1 % v roce 1896 (Bičík a kol. 2015). Naproti tomu počty většiny druhů hospodářských zvířat během celého období rostly, tento proces byl způsoben více intenzivním chovem často ve vnitřních prostorách a menší potřebou pastvin (Beranová, Kubačák 2010). Trvalé kultury a ostatní plochy navyšovaly svou absolutní i relativní výměru v průběhu celého období včetně doby agrární krize v osmdesátých až devadesátých letech devatenáctého století a podíl lesních ploch se v daném období mírně zvýšil (Bičík a kol. 2010). Od druhé poloviny devatenáctého století tak na území Česka a dalších industrializujících se států probíhá tzv. transformace lesa, jejíž počátek je spojen s utlumením využívání dřeva jako hlavního zdroje energie (Rudel a kol. 2010). Podle této teorie skotského geografa se spolu s rozvojem státu nejprve podíl lesa na celkové rozloze daného státu snižuje, ale po dosažení určité úrovně rozvoje dochází k opětovnému nárůstu podílu lesních ploch na celkové rozloze daného území (Barbier a kol. 2008). Z regionálního pohledu stoupal v uvedeném období podíl orné půdy především v úrodných nížinách a také v horských oblastech, kde vysoké relativní nárůsty podílu orné půdy byly způsobeny rozšiřováním orné půdy na původně především lesních plochách z důvodů potřeby samozásobitelské produkce potravin obyvatel žijících v horských oblastech (Bičík a kol. 2015).

Na počátku první světové války bylo české zemědělství jedním z nejrozvinutějších v Evropě s intenzivní produkcí, přičemž vlastní podoba krajiny se v průběhu devatenáctého století příliš nezměnila. Průmyslová revoluce však změnila společnost v Česku a předznamenala tak stále zvětšující vliv člověka na přírodní prostředí většiny Česka během dvacátého století. Od počátku průmyslové revoluce do první světové války tak přírodní hybné síly (především přirozená úrodnost určitých oblastí) spolu přispěly ke změnám zemědělství a krajiny, které probíhaly díky technologickým hybným silám (např. zavádění nových zemědělských postupů a technologií, rozvoj dopravy na delší vzdálenosti), institucionálním hybným silám (např. přechod od feudálního systému ke kapitalismu) nebo demografickým hybným silám (zvýšení počtu obyvatel a migrace do měst).

4.2 Zemědělství a krajina Česka v letech 1918–1948

Konec první světové války a vznik československého státu přinesl velmi výrazné změny společenskopolitické situace, které se v rozdílné formě a míře promítly i do stavu zemědělství a krajiny Česka.

Událostí s největším vlivem na zemědělství a krajinu Česka v období první republiky mezi léty 1918 a 1938 (tedy v období tzv. první republiky) byla pozemková reforma. Během této akce došlo k záboru zemědělské a lesní půdy majitelům, kteří hospodařili na pozemcích o rozloze větší než 150 hektarů (v případě hospodaření pouze na zemědělské půdě) nebo více než 250 hektarů, pokud majitelé hospodařili na lesní i zemědělské půdě (Kubálek, Müllerová 2008). Majitelům byla odebrána půda nad zmíněnou hranici a za odebranou půdu byly původním majitelům vypláceny náhrady, ovšem s výjimkou půdy zabrané příslušníkům habsburského rodu či „nepřátelům národa“ (Krařík 2009). Na počátku existence československého státu představovaly především šlechtické statky s výměrou větší než 1000 hektarů téměř 30 % rozlohy Česka (Beranová, Kubačák 2010). Půda byla odebrána i velkým statkům v držení osob s jiným než československým občanstvím; jednalo se především o občany Rakouska, Německa, Itálie a dalších (Beranová, Kubačák 2010).

Pro přidělování půdy platily specifické podmínky, avšak jedním z hlavních důrazů pozemkové reformy bylo, aby se zvýšila schopnost jednotlivých majitelů uživit sebe a svou rodinu (Krařík 2009). Pozemková reforma měla za následek mírné snížení počtu farem, které hospodařili na nejmenší výměře do jednoho hektaru a naopak zvýšení podílu farem hospodařících na výměře od jednoho do třiceti hektarů (Bičík a kol. 2015).

V první polovině dvacátého století také v Československu a i jiných evropských státech začaly vznikat rozsáhlé vojenské výcvikové prostory (dále jen VVP). V krajině tak vznikly rozsáhlé neobydlené oblasti s převažující funkcí vojenskou, která v mnoha případech nahradila do té doby hlavní funkci zemědělskou a tato změna často přinesla zlepšení stavu životního prostředí v daných oblastech (Pearson 2012). Na území Česka v průběhu první republiky zřízeny dva VVP – jeden v prostoru Brd a druhý v oblasti severně od Vyškova (MV ČR 2010). Vznik VVP byl způsoben technologickými změnami ve vojenství, a tudíž potřebou využívat rozsáhlejší prostory pro výcvik armády (Pearson 2012). K vytváření VVP jako rozsáhlých území s jednou dominantní funkcí tak došlo (a mimo Česko stále dochází) díky kombinaci působení technologických (využívání nových technologií ve vojenství) a institucionálních hybných sil (institucemi určené, jaká bude téměř jediná funkce daného území).

Během druhé světové války se část zemědělské půdy v Česku dostala pod nacistickou nucenou správu a část byla přímo vyvlastněna a předána do užívání zemědělcům německé národnosti (především v oblastech zabraných po mnichovské dohodě a později po celém území Protektorátu Čechy a Morava), přičemž byla snaha o dosažení maximálních výnosů zemědělských produktů pro potřeby válečného úsilí nacistické Třetí říše (Beranová, Kubačák

2010). V rozsáhlých oblastech Benešovska a Sedlčanska ve středních Čechách a Vyškovska na Moravě byly nacisty zřízeny VVP, odkud byli původní obyvatelé v převážné většině vysídleni (Jech 2008).

Nicméně míra produkce zemědělských produktů v průběhu druhé světové války v Česku poklesla především kvůli nedostatku pracovních sil, strojů a pohonných hmot (Bičík a kol. 2015). Nízká intenzita rostlinné a živočišné výroby pokračovala i v době po druhé světové válce (Beranová, Kubačák 2010). Oproti období mezi světovými válkami se počet obyvatel žijících ve městech nezvyšoval, protože život na vesnicích znamenal vyšší šanci na získání potravin a menší šanci na ohrožení přímými válečnými akcemi (Mendelova univerzita v Brně 2018). Vzhledem k neexistenci statistických dat o využití ploch v průběhu druhé světové války v Česku nelze přesně určit, jak se změnilo využití ploch v Česku během druhé světové války, avšak lze předpokládat, že se rozloha jednotlivých kategorií využití ploch příliš nezaměnila.

Po dokončení osvobození Československa v květnu 1945 proběhla mezi léty 1945 a 1947 hlavní část odsunu obyvatel německé národnosti, přičemž z Československa odešly více než tři miliony Němců (Kubálek, Müllerová 2008). Dopady této změny demografické situace (a tedy působení demografických hybných sil) v Česku spolu s vlivem nástupu komunistického režimu v únoru 1948 na krajinu a zemědělství Česka jsou popsány v následující části.

Pro krajinu Česka v období od vyhlášení Československa v roce 1918 do nástupu komunistického režimu v roce 1948 je typický souběžný průběh intenzifikace a extenzifikace (Bičík a kol. 2015). Intenzifikace spočívala v malé míře v rozšiřování ploch orné půdy, ale převážně ve zvyšování hektarových výnosů na již využívané zemědělské půdě zejména v úrodných oblastech a opouštění orné půdy spojené s nárůstem podílu trvalých travních porostů a lesních ploch v méně úrodných oblastech nebo v území s rozvíjející se povrchovou těžbou hnědého uhlí (Bičík a kol. 2015).

4.3 Zemědělství a krajina Česka v letech 1948–1990

Doba let 1948 až 1989, respektive 1990. je období vlády komunistického režimu, kdy Československo patřilo do sféry vlivu Sovětského svazu. V průběhu čtyř dekad došlo k výrazné proměně zemědělství a krajiny Česka, která byla způsobena spolupůsobením mnoha především socioekonomických hybných sil. Komunistická strana postupně upevňovala svou moc v Československu od konce druhé světové války, avšak k definitivnímu počátku komunistické

diktatury došlo po přijetí demise dvanácti nekomunistických ministrů prezidentem Československa Edvardem Benešem v únoru 1948 (Emmert 2008).

V polovině dvacátého století byla pro českou venkovskou krajinu typická mozaika malých ploch orné půdy, trvalých travních porostů a lesních ploch, které byly odděleny mezemi či polními cestami porostlými vegetací (Lipský 1995). Po pádu komunistického režimu jsou pro krajinu Česka typické rozsáhlé lány především orné půdy, kde oproti situaci v první polovině dvacátého století došlo k výraznému úbytku lesních cest, mezí a dalších prvků oddělující jednotlivé plochy zemědělské půdy s negativními důsledky na ekologické funkce krajiny (Cesty venkova 2018). Zásadním procesem, který měl ve druhé polovině dvacátého století vliv na zemědělství a krajinu Československa a dalších evropských států pod vlivem Sovětského svazu, byla kolektivizace (Bouma a kol. 1998). Dalšími procesy s vlivem na zemědělství a krajinu Česka v době komunistického režimu byl odsun Němců, zavedení centrálně plánované ekonomiky, intenzivní industrializace, depopulace venkovských oblastí a vznik a rozšíření VVP a zakázaných oblastí (Bičík, Jančák 2005).

Kolektivizace zemědělství byl proces, který proběhl nejprve ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století v Sovětském svazu a znamenal často násilné slučování výroby a rozsahem malých zemědělských podniků do větších celků (Putterman 2000). Tento proces přinesl velmi výrazné snížení počtu až faktické vymizení soukromě hospodařících zemědělců spolu s rozsáhlými změnami venkovské společnosti i krajiny (Poláková 2015).

V některých státech pod vládou komunistické strany jako Polsko či Jugoslávie se během celé doby komunistického režimu udrželo poměrně velké množství soukromě hospodařících zemědělců (Putterman 2000), což mělo často pozitivní dopady na krajinu a životní prostředí daných států (Poláková 2015). Velmi podobná míra kolektivizace jako v Česku proběhla na Ukrajině, kde během dvacátých a třicátých let dvacátého století došlo ke kolektivizaci více než 97 % zemědělských hospodářství (Slangen a kol. 2004). Pro Česko je období let 1948–1990 dobou, kdy došlo k nejvýraznějším změnám využití půdy za celé období existence statistických dat o využití ploch (Bičík a kol. 2015).

Na krajinu měly vliv i otázky národnostní. V době po druhé světové válce v Československu probíhaly rozsáhlé společenskopolitické změny, které zasahovaly městské i venkovské obyvatelstvo. Dekretem prezidenta republiky č.5/1945 Sb. došlo v květnu 1945 k odebrání občanských práv a propadnutí majetku osob německé a maďarské národnosti a dalších tzv. „státně nespolehlivých osob“ (Kubálek, Müllerová a kol. 2008). Následně byl zabavený majetek

včetně zemědělské půdy rozdělován obyvatelům Československa i osobám české a slovenské národnosti, které do Československa přijížděly z krajských komunit například z ukrajinské Volyně (Kubálek, Müllerová 2008). Velká část obyvatel venkova podporovala proběhnutí další pozemkové reformy, která měla spočívat v odebrání veškeré půdy nad padesát hektarů soukromý osobám i jiné národnosti než německé a maďarské (Joch 2008). Míru padesáti hektarů jako nejvyšší možnou míru vlastněnou soukromými osobami definovala i ústava z 9. května 1948, která také zaručovala zachování soukromého vlastnictví půdy do této hranice (Jech 2008).

Kolektivizace v Československu probíhala podobným principem jako ve zmíněném Sovětském svazu, tedy slučováním menších zemědělských subjektů do zemědělských družstev. Družstevní vlastnictví v zemědělství i jiných hospodářských odvětvích mělo na území Česka tradici začínající v posledních dekádách devatenáctého století, kdy docházelo k dobrovolnému sdružování ekonomických subjektů do družstev založených na sdíleném vlastnictví výrobních prostředků (včetně financí) a efektivnějšímu fungování na trhu, přičemž družstevnické vlastnictví se úspěšně rozvíjelo po celé období první republiky (Feierabend 2007).

Po nástupu komunistického režimu v únoru 1948 tedy bylo možné formálně navázat na již existující tradici družstevního vlastnictví. Základní legislativní normou, podle které byla v Československu prováděna kolektivizace v zemědělství, byl zákon č. 69/1949 Sb. (Feierabend 2007). Kromě JZD přebíraly půdy do své správy i státní statky, což bylo typické především pro oblasti, kde proběhnul odsun Němců (Bičík, Jančák 2005). Zatímco v případě JZD patřila obhospodařovaná půda formálně všem členům daného družstva, půda státních statků byla přímo ve vlastnictví státu (Beranová, Kubačák 2010).

Navzdory formálnímu demokratickému vedení JZD byli v čelních pozicích JZD většinově zastoupeni členové Komunistické strany Československa (dále jen KSČ) a komunistický režim tak měl nad JZD neformální vliv (Beranová, Kubačák 2010). Z počátku vlády komunistického režimu neprobíhala kolektivizace příliš násilnou cestou, protože vládnoucí režim se obával aktivního odporu venkovské společnosti (Joch 2008), avšak od počátku padesátých let se zvýšily tlaky na zintenzivnění průběhu kolektivizace i za cenu používání násilí (Kubálek, Müllerová. 2008).

Oproti jiným procesům jako znárodnování malých podniků byla kolektivizace zemědělství poměrně dlouhodobým procesem, který probíhal po celé padesátá léta a formálně byl ukončen roku 1960 (Jech 2008). Nejplynulejší a nejrychlejší průběh měly procesy kolektivizace

a znárodnování zemědělské půdy především v Němci vysídleném pohraničí, zatímco nejdéle trval proces znárodnování zemědělské půdy a kolektivizace v územích se silnou tradicí zemědělského družstevnictví především v českém vnitrozemí (Beranová, Kubačák 2010).

Jak již bylo zmíněno, kromě hospodaření v rámci JZD byla zemědělská činnost v Československu prováděna i na tzv. státních statcích, přičemž jejich výměra byla většinou výrazně vyšší než v případě JZD (Beranová, Kubačák 2010). Státní statky hospodařily v roce 1990 na třetině zemědělské půdy a JZD na více než šedesáti procentech zemědělské půdy (Bičík, Jančák 2005). Hospodařící subjekty v této době doplňovaly ostatní podniky (šlechtitelské stanice atd.) a samostatně hospodařící zemědělci. V průběhu vlády komunistického režimu byla formálně zachována možnost soukromého vlastnictví půdy a zemědělského hospodaření (Beranová, Kubačák 2010), avšak samostatně hospodařící zemědělci tvořili v roce 1990 necelá čtyři procenta ze všech zemědělských subjektů (Bičík, Jančák 2005) a obhospodařovali necelá dvě procenta zemědělské půdy v Česku (Bičík a kol. 2010). Soukromé hospodaření se zachovalo především v oblastech nezasaženými odsunem Němců a s horšími přírodními podmínkami pro zemědělství jako byly oblasti Českomoravské vysočiny, Beskyd nebo pohraničních území jižních Čech (Beranová, Kubačák 2010).

Největší vliv na zemědělství a krajinu Česka v letech 1948–1990 měla kombinace demografických a institucionálních hybných sil (odsun Němců, vytvoření železné opony a dalších oblastí s omezením vstupu, zavedení centrálně plánované ekonomiky, vznik střediskové soustavy osídlení, přeměna krajiny díky výstavbou vodních děl, rozvoji povrchové těžby nerostných surovin a pokračování zemědělské intenzifikace) spolu s menším vlivem technologických změn (zmenšení počtu pracovníků v zemědělství díky technologickým změnám, využívání nových technologií v zemědělské výrobě) a ekonomických (pokračující urbanizace z ekonomických důvodů). V následující části této kapitoly jsou některé ze zmíněných hybných sil představeny spolu s jejich dopady na zemědělství a krajinu Česka.

Odsun Němců zasáhl především pohraniční oblasti Čech a severní a jižní Moravy. V rámci Evropy se nejednalo o ojedinělý proces. K přesunu obyvatel německé národnosti na území Německa definovaného po druhé světové válce došlo ve výrazné míře z území dnešního Polska (více než tři miliony osob), Maďarska (asi dvě stě tisíc lidí) nebo v případě cca čtvrt milionu osob z tehdejší Jugoslávie (Parker a kol. 2008). Zatímco například v Polsku se na území odsunu Němců přistěhovalo velké množství obyvatel polské národnosti z polských oblastí zabraných po druhé světové válce Sovětským svazem, v Československu se celkový počet obyvatel výrazně snížil (Fialová a kol. 1998). Úbytek obyvatelstva byl zaznamenán především právě

ve vysídlených pohraničních oblastech, zatímco počet obyvatel stoupal převážně v oblastech s rozvíjejícím se průmyslem (Fialová a kol. 1998). Po odsunu došlo především v nedosídlených oblastech ke snížení intenzity zemědělského hospodaření, což mělo za následek procesy spojené s extenzifikací (Bičík a kol. 2010).

Další hybnou silou s výraznými vlivy na zemědělství a krajinu Česka bylo zavedení centrálně plánové ekonomiky a pokračující industrializace. V době nástupu komunistického režimu již byla industrializace Česka na poměrně vysoké úrovni (viz kapitola 4..2), avšak s nástupem komunistického režimu došlo k zintenzivnění industrializace (Bičík a kol. 2015). Industrializaci provázelo státem podporované zvyšování počtu obyvatel pracujících v průmyslu na úkor ekonomicky aktivních v zemědělství, přičemž během doby komunistického režimu klesl počet pracujících v zemědělství ze tří milionů na jeden milion (Beranová, Kubačák 2010). Industrializace měla za následek přeměnu orné půdy na ostatní plochy (především povrchové doly nebo vlastní výrobní prostory), což na konci padesátých let začalo ohrožovat dosažení státem určené potravinové soběstačnosti a vyústilo v přijetí zákona č. 48/1959 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu (Beranová, Kubačák 2010). Tento zákon měl za cíl vytvářet podmínky pro rozšiřování zemědělského půdního fondu a zabraňovat snižování již využívané zemědělské půdy. Nicméně i přes snahu o navyšování výměry zemědělské půdy se rozloha zemědělské půdy mezi lety 1950 a 1989 snížila o téměř čtyři tisíce hektarů (Bičík a kol. 2015).

Spolu s poklesem rozlohy zemědělské půdy však došlo v průběhu vlády komunistického režimu v Československu k výraznému navýšení výnosů ze zemědělské půdy (Bičík a kol. 2015), což bylo způsobeno díky intenzifikaci zemědělské produkce. Intenzifikace byla prováděna především mechanizací (zvyšování počtu a kvality využívaných strojů v zemědělské výrobě) a chemizací v podobě navýšení využívání průmyslových hnojiv a dalších chemických průmyslově vyráběných produktů, přičemž nejvíce se chemizace a mechanizace projevila na zvýšení výnosů obilovin (Beranová, Kubačák 2010). Výrazné zvyšování výnosů zemědělských produktů především díky mechanizaci a chemizaci probíhalo od druhé poloviny dvacátého století v celé Evropě a dalších oblastech světa, přičemž tento proces souvisí s výrazným zvýšením průměrné velikosti farem (van der Sluis a kol. 2016).

Snaha o maximalizaci výnosů ze zemědělské půdy probíhala díky specifickému dotačnímu systému i v méně úrodných oblastech, kde byla zemědělská produkce dotována z ekonomických výnosů úrodnějších oblastí pomocí systému tzv. diferenciálních příplatků (Bičík, Jančák 2005). Dalším projevem intenzifikace zemědělství v letech 1948 – 1990 byl velmi nízký podíl trvalých travních porostů na rozloze státu, který byl do značné míry způsoben vysoce

intenzivní živočišnou výrobou spojenou s chovem hospodářských zvířat v budovách (Bičík a kol. 2015). Zemědělství v Česku tedy v době komunistického režimu splňovalo definici produktivistického zemědělství Loweho a kol. (1993, s. 221), podle které produktivistické zemědělství je „intenzivní, industrializované, expanzivní se státní podporou a zaměřené na výstupy a zvyšování produktivity“.

Intenzifikace zemědělské činnosti spolu s kolektivizací však kromě zvýšení hektarových výnosů přinesla i změnu přírodních podmínek zemědělské krajiny. Zmíněné rušení remízků a dalších mimoprodukčních ploch oddělujících od sebe jednotlivé půdní bloky bylo způsobeno nejen kolektivizací, kvůli zlepšení podmínek pro obhospodařování půdy velkými zemědělskými stroji (Bičík a kol. 2015). Intenzifikací a kolektivizací se nezměnily jen přírodní podmínky povrchu krajiny, avšak k výrazné změně došlo i v případě tzv. efaonu (tedy souboru organismů žijících v půdě), což přispělo ke zvýšenému ohrožení krajiny Česka povodněmi (Cílek 2010).

Další významnou hybnou silou s vlivem na zemědělství, a především krajinu Česka, byl vznik tzv. střediskové soustavy obcí. Jedná se o označení pro československou vládou podporovaný a definovaný systém osídlení v Česku od počátku sedmdesátých let, pro který byl významný důraz na zajištění obslužnosti sídel (Kalecký 2012). Podle tohoto systému byly venkovské obce v Česku rozdělené do následujících kategorií: střediska osídlení obvodního významu, střediska osídlení místního významu, nestředisková sídla trvalého významu a nestředisková sídla ostatní (Kalecký 2012). V rámci tohoto systému byl pomocí ekonomických nástrojů upřednostňován rozvoj především sídel v prvních dvou kategoriích, zatímco u obcí ve třetí kategorii docházelo k záměrnému potlačování jejich rozvoje (Perlín 2010). To znamená, že nejmenší obce nerozšiřovaly svou zastavěnou plochu na úkor jiných kategorií využití ploch a na druhou stranu se ve střediskových obcích zvyšoval počet obyvatel spolu se vznikem a rozšiřováním rozsáhlých areálů JZD (Bičík a kol. 2010). Nicméně nestředisková sídla místního významu se nenacházela pouze v oblastech s horšími přírodními podmínkami, ale jednalo se například i o mnoho obcí nacházející se v úrodných oblastech v sousedství hlavního města Prahy (Ouředníček, Posová 2006).

Stejně jako v období let 1918 – 1948, tak i v době mezi léty 1948 – 1990 docházelo na území Česka spolu s procesem intenzifikace k extenzifikaci. V Česku k extenzifikaci docházelo především v pohraničních oblastech, kde byla zemědělská půda po odsunu Němců často opouštěna (Bičík a kol. 2015).

Procesy kolektivizace, intenzifikace a extenzifikace neprobíhaly ve druhé polovině dvacátého století pouze na území Česka. Kolektivizace proběhla do určité míry ve všech evropských zemích bývalého sovětského bloku a proces intenzifikace s extenzifikací se v druhé polovině dvacátého století projevil na celém území Evropy (Fjellstad, Dramstad 1999). K scelování polí spojenému s úbytkem zeleně rostoucí mimo les a intenzivnějšímu využívání mechanických a chemických prostředků tak dochází i v úrodných oblastech států mimo sféru sovětského vlivu (Fjellstad, Dramstad 1999).

Na druhé straně v méně úrodných oblastech Evropy je od zemědělské produkce postupně upouštěno, přičemž především v jižní a jihovýchodní Evropě dochází k ukončování zemědělských činností na trvalých travních porostech (Lieskovský a kol. 2015). Z hlediska využití půdy tedy v Česku i v jiných státech Evropy dochází ke zvyšování rozdílů mezi podobou využívání krajiny v jednotlivých oblastech, kdy oproti minulosti jsou jasněji oddělené způsoby využívání ploch (Bičík a kol. 2015).

4.4 Zemědělství a krajina Česka od roku 1990 do současnosti

Po roce 1989, resp. 1990, dochází k pádu komunistického režimu a nastává tak výrazná změna společenskopolitické situace, která měla vliv kromě téměř všech oblastí života společnosti a ekonomiky včetně zemědělství a tím pádem i na krajinu Česka (Bičík a Jančák 2005). Hlavní změny společenskopolitické situace v Československu a dalších evropských státech sovětského bloku spočívaly v přechodu od systému vlády jedné strany k parlamentní demokracii (spojeném se změnou zahraničně politické orientace ze Sovětského svazu na státy EU a Severoatlantické aliance) a od systému plánované ekonomiky k tržnímu hospodářství spojenému s liberalizací hospodářství (Parker a kol. 2008).

Na základě těchto hlavních společenskopolitických změn proběhla velká řada procesů a událostí, přičemž z hlediska využití půdy byly v Česku nejdůležitější procesy privatizace a restituce (Bičík a kol. 2010). V Česku se privatizace týkala především státních statků, zatímco u JZD došlo k transformaci (Jančák a kol. 2019). Transformace ekonomiky včetně zemědělství proběhla ve všech státech bývalého sovětského bloku, avšak její podoba a průběh se v jednotlivých státech lišila (Baňski 2008). Nicméně pro transformaci většiny států východního bloku byla po pádu komunistických režimů zásadní příprava zemědělství na vstup do EU (Baňski 2008). Zemědělství Česka na počátku devadesátých let dvacátého století bylo poměrně vyspělým a produktivním hospodářským sektorem, který však v porovnání s jinými státy

především západní Evropy zaměstnával výrazně vyšší podíl ekonomicky aktivních osob (Bičík, Jančák 2005).

Jak již bylo zmíněno výše, na rozdíl od jiných států bývalého východního bloku v Česku téměř v roce 1990 neexistovalo soukromé zemědělství. Po nástupu tržní ekonomiky došlo k převodu státních statků do soukromého vlastnictví v rámci procesu privatizace, transformaci JZD a navrácení majetků zabavených po roce 1948 původním majitelům či jejich potomkům (Hudečková 1995). Během devadesátých let tak postupně narůstal podíl zemědělské půdy obhospodařované samostatně hospodařícími zemědělci spolu a obchodními společnostmi, zatímco podíl zemědělské půdy obhospodařované transformovanými družstvy, a především státními statky, klesal (Bičík, Jančák 2005). Tabulka 2 znázorňuje vývoj podílu obhospodařované zemědělské půdy zemědělskými subjekty podle jejich právní normy od počátku transformace (rok 1990) přes období odrážející stav na konci hlavní fáze transformace (rok 2000) po období následující vstupu Česka do EU (roky 2010 a 2015). V tabulce 2 zobrazené trendy (mírný nárůst podílu zemědělské půdy obhospodařované fyzickými osobami, postupně se zvyšující dominance obchodních společností a výrazný pokles podílu zemědělské půdy obhospodařované družstvy) potvrzují specifičnost Česka jako země s nižším podílem půdy obhospodařované fyzickými osobami. Díky restitucím postupně došlo k návratu většiny zemědělské půdy a dalšího majetku zabaveného po roce 1948 původním majitelům či jejich potomkům (dále jen restituenti), avšak pouze malá část restituentů začala na navrácené půdě hospodařit a půdu dále pronajala či prodala (Bičík a kol. 2010).

Tabulka 2: Zemědělská půda podle právní formy zemědělského subjektu, Česko, 1990–2015

Právní forma zemědělského subjektu	Podíl na obhospodařované zemědělské půdě (v %)			
	1990	2000	2010	2015
Fyzické osoby celkem	1,3	26,4	29,6	30,3
Obchodní společnosti	-	43,3	46,1	49,5
Družstva	66,6	29,1	23,4	19,3
Státní podniky/státní statky	31,9	-	-	-
Ostatní	0,2	1,2	0,9	0,8
CELKEM	100	100	100	100

Zdroj: Bičík a Jančák (2005), MZe ČR (2000), MZe ČR (2010), MZe ČR (2015); vlastní zpracování

V Česku tak nastala dosud trvající velmi malá shoda mezi vlastnictvím a vlastním obhospodařováním zemědělské půdy – zemědělskou půdu v zemi vlastní několik milionů právnických a fyzických osob. Zemědělské subjekty hospodařící na více než 100 ha zemědělské půdy (dále bude rozloha půdy obhospodařované jednotlivými subjekty označována jako velikost farmy) provozují svou činnost na téměř 90 % zemědělské půdy v Česku, přičemž výrazně více se jedná o právnické osoby než o ty fyzické (tabulka 3). Údaje z Erostatu o dominanci větších farem v Česku potvrzují data z Veřejného registru půdy (dále jen LPIS), podle kterých bylo k 31.12.2018 50 % zemědělské půdy obhospodařováno 958 zemědělskými podniky, které představovaly 2,7 % všech uživatelů půdy registrovaných v LPIS. Tento stav je v určitém kontrastu proti stavu ve většině ostatních států EU, kde je výrazně větší podíl půdy obhospodařován farmami menšími než 50 ha (ASZ ČR 2018a).

Vlastnická struktura půdy v Česku tak zhruba odpovídá stavu v polovině dvacátého století, avšak faktická podoba krajiny odpovídá potřebám zemědělství počátku dvacátého prvního století (Sklenička, Šálek 2008). Podobný nepoměr mezi vlastníky půdy a jejími uživateli je z postkomunistických států například na Slovensku, v Bulharsku a Rumunsku (Sklenička, Šálek 2008), zatímco například v Litvě se velká část původních majitelů či jejich potomků rozhodla věnovat zemědělské činnosti (Pasakarnis, Maliene 2010). Vysoký podíl půdy neobhospodařované jejími vlastníky v Česku má za následek zvýšení degradace půdy, protože

zemědělci často mají u hospodaření na vlastní půdě větší motivaci k udržení dobrého stavu půdy, než je tomu u hospodaření na pronajaté půdě (Sklenička a kol. 2017).

Tabulka 3: Obhospodařovaná půda podle právní formy a velikosti farmy, Česko, 2016

Velikost farmy (ha)	Do 49,9		50 – 99,9		Nad 100	
	Rozloha (ha)	% veškeré obhospodařované půdy	Rozloha (ha)	% veškeré obhospodařované půdy	Rozloha (ha)	% veškeré obhospodařované půdy
Fyzické osoby	246 910	7,15	161 250	4,67	631 520	18,28
Právnícké osoby	10 580	0,31	12 580	0,36	2 392 580	69,24
CELKEM	257 490	7,45	173 830	5,03	3 024 100	87,52

Zdroj: Eurostat (2019a); vlastní zpracování

Kromě zmíněné změny zastoupení zemědělských subjektů podle jejich právní normy přinesl přechod na tržní hospodářství po roce 1989 i změnu podoby zemědělské produkce a s tím i změny využití ploch v Česku. Po pádu komunistického režimu skončilo státem dotované úsilí o potravinovou soběstačnost, což spolu s liberalizací trhu a změnou spotřebitelského chování způsobilo pokles výnosů velké části zemědělských komodit (Bičík, Jančák 2005). Došlo především ke snížení produkce brambor nebo cukrovky technické, na druhé straně celkové výnosy obilovin mezi léty 1990 a 2011 poklesly pouze o zhruba 10 % a výnosy kukuřice na zrno výrazně stouply (Agrární komora České republiky 2013). Jedním z důvodů poklesu celkových výnosů zmíněných plodin mohl být pokračující proces intenzifikace a extenzifikace, protože došlo k poklesu produkce plodin typických pro méně úrodné oblasti (tedy brambor a cukrovky technické), zatímco výnosy plodin pěstovaných v úrodnějších oblastech stouply. V tomto případě se na využití ploch v Česku projevila kombinace institucionálních hybných sil (změna politického systému se změnou dotační politiky) a ekonomických hybných sil (snížení poptávky po určitých produktech, větší otevření trhu se zemědělskými produkty mezinárodní konkurenci).

Jednou z nejzásadnějších změn českého zemědělství a i celé společnosti (a zároveň jednou z nejvýznamnějších hybných sil s vlivem na využití ploch) byl po roce 1989 vstup Česka do EU v roce 2004. S tímto krokem je spojená implementace evropské legislativy (včetně legislativy týkající se zemědělství a životního prostředí) do českého právního systému a především začlenění Česka do Společné zemědělské politiky EU (Hrabák 2016). Mimo jiných cílů tato

politika v době svého vzniku na konci padesátých let minulého století podporovala zvýšení produkce zemědělských potravin, avšak v současné době je hlavním cílem SZP EU rozvoj venkova spolu s podporou aktivit prospěšných životnímu prostředí (Euroskop.cz 2018). Přistoupení Česka k SZP EU se přímo týkalo pouze malé části populace přímo zabývajících se zemědělstvím, ale nepřímo SZP EU v podobě ovlivnila podobu české krajiny (Konečný 2017). SZP EU je realizována především dotačními platbami z rozpočtu EU (European Commission 2019c). Zároveň jsou dotace na podporu zemědělství a rozvoj venkova poskytovány z českého státního rozpočtu, přičemž i u národních dotací mají velký význam aktivity prospěšné pro životní prostředí (MZe ČR 2019b).

Na vstup Česka do EU a změnu smýšlení části společnosti o environmentálních aspektech zemědělství a dalších lidských činnostech se váže i počátek ekologického zemědělství v Česku. Ekologické (či organické) zemědělství je vědomá snaha o hospodaření prospěšné nejen pro lidskou společnost, ale i pro přírodní prostředí (Michelsen 2001). Prospěšnost pro přírodní prostředí spočívá především v hospodaření, které cíleně poskytuje mimoprodukční funkce krajiny a ekosystémové služby jako zadržování vody v půdě nebo neznečišťování povrchových či podpovrchových vod, přičemž způsob (především omezení) hospodaření je definovaný pomocí legislativních předpisů (MZe ČR 2018a). Vytváření předpokladů pro fungování mimoprodukčních funkcí zemědělství je uvedeno jako jeden z účelů Zákona o zemědělství č.252/1997 Sb. Evropská komise prostřednictvím Programu rozvoje venkova 2014–2020 podporuje provádění AEKO, které spočívají v obhospodařování zemědělské půdy s cílem zlepšit a ochránit životní prostředí a krajinu (SZIF 2019a). Pro získání dotační podobory v rámci AEKO není nutné, aby zemědělec hospodařil v režimu ekologického zemědělství (SZIF 2019a), nicméně hospodaření v režimu ekologického zemědělství je přímo podporováno dotačními prostředky v rámci Programu rozvoje venkova (MZe ČR 2020). Ekologické zemědělství je typické převážně extenzivní živočišnou výrobou na trvalých travních porostech a pouze z malé části se jedná o hospodaření na orné půdě (tabulka 4). V režimu ekologického zemědělství byla v roce 2017 chována více než polovina masného skotu, téměř polovina ovcí a více než jedna třetina koz (ASZ ČR 2018b). Tabulka 5 znázorňuje vývoj zemědělské půdy obhospodařované v režimu ekologického zemědělství od roku 1990 do roku 2015, přičemž je patrný výrazný nárůst podílu půdy v režimu ekologického zemědělství po vstupu Česka do EU v roce 2004. Podíl půdy obhospodařované v režimu ekologického zemědělství v Česku výrazně převyšuje podíl dané kategorie ze EU jako celek, přičemž v roce 2016 bylo v EU obhospodařováno v režimu ekologického zemědělství 6,7 % zemědělské půdy (MŽP ČR 2018).

Tabulka 4: Půda v režimu ekologického zemědělství dle jednotlivých kategorií využití ploch, Česko, 2016

Kategorie využití ploch	Celkem výměra (ha)	Celkem ha v režimu ekologického zemědělství	Podíl půdy v režimu ekologického zemědělství na celkové výměře dané kategorie (v %)
Orná půda	2471 000	573 450	2,32
Trvalé kultury	40 753	4 930	12,10
Trvalé travní porosty	944 893	38 548	40,85
Zemědělská půda	3 456 646	448 228	12,97

Pozn.: Trvalé kultury = chmelnice, vinice, zelenářské zahrady, ovocnářské sady, ostatní trvalé kultury

Zdroj: ČSÚ (2017b); vlastní zpracování

Tabulka 5: Vývoj ekologického zemědělství v Česku, 1990 - 2017

Rok	Počet farem hospodařících v režimu ekologického zemědělství	Celková výměra půdy v režimu ekologického zemědělství (v ha)	Podíl na celkové ploše zemědělské půdy (v %)
1990	3	480	0,00
1995	181	14 982	0,35
2000	563	165 699	3,86
2005	829	254 982	5,98
2010	3 517	448 202	10,55
2015	4 115	494 661	11,74
2017	4 399	520 032	12,37

Zdroj: MZe ČR (2019c); vlastní zpracování

I když je podíl půdy v režimu ekologického zemědělství na celkové ploše zemědělské půdy větší než 11 %, spotřeba potravin vyprodukovaných v režimu ekologického zemědělství nedosahuje ani jednoho procenta (MŽP ČR 2018). Nízká míra podílu potravin produkovaných v režimu ekologického zemědělství spolu s vysokým podílem trvalých travních porostů na celkové půdě obhospodařované v režimu ekologického zemědělství (viz tabulka 4) může ukazovat na pokračující trendy extenzifikace krajiny v Česku, kdy se intenzivní zemědělská výroba koncentruje do oblastí s příznivějšími přírodními podmínkami a v méně úrodných oblastech dochází spolu se snižováním intenzity zemědělské činnosti k nárůstu významu aktivit prospěšných pro životní prostředí. Jedná se o podobný trend jako v jiných vyspělých zemích,

kdy oblasti s pro zemědělství příhodnými přírodními podmínkami jsou tzv. super-produktivistické oblasti a v méně příhodných oblastech je zemědělská činnost více zaměřena na mimoprodukční funkce zemědělství jako rekreace nebo ochrana přírody (Konečný 2017)

Se stále zvyšující se mírou polarizace mezi rozdílnými způsoby využívání krajiny souvisí i změna podílu a vlastní funkce lesa v Česku. Podíl rozlohy lesních ploch na celkové rozloze Česka stoupá již od poloviny devatenáctého století, což souvisí se zmíněnou transformací lesa (viz kapitola 4.1). V současné době zhruba je asi 33 % plochy Česka pokryto lesními plochami (MZe ČR 2018c), což je asi o 5 % více než před začátkem transformace lesa v polovině devatenáctého století (LUCC Czechia 2018).

Podobně jako v případě zemědělské půdy a krajiny dochází ke změnám funkce lesa. Podle lesního zákona (zákon č. 289/1995 Sb.) se lesy v Česku dělí do tří hlavních kategorií podle převažující funkce daného lesa. Hlavní funkcí ochranných lesů je vytváření podmínek pro ochranu svého okolí (ČSÚ 2014a), přičemž se jedná především o lesy vyskytující se na suťové půdě na kolem horní hranice lesa v horských oblastech (zákon č. 289/1995 Sb.). Mezi lesy zvláštního určení zahrnuje definice dle lesního zákona č. 289/1995 Sb. ty lesy, kde jsou na základě legislativně určených podmínek nadřazeny mimoprodukční funkce funkcím produkčním. Mezi hospodářské lesy patří veškeré lesy, které nejsou zahrnuty mezi lesy ochranné a zvláštního určení (zákon č. 289/1995 Sb.).

Legislativní vymezení plošně rozsáhlejších území se zvýšenou prioritou mimoprodukčních funkcí je kromě lesního zákona provedeno například zákonem na ochranu přírody a krajiny č. 114/1992 Sb., vodním zákonem č. 254/2001 Sb. a dalšími právními předpisy. Zákon č. 114/1992 Sb. vymezuje zvláště chráněná území (dále jen ZCHÚ), která se dělí na velkoplošná zvláště chráněná území (dále jen VZCHÚ) a maloplošná chráněná území (dále jen MZCHÚ). Na území všech ZCHÚ je podle zákona č. 114/1992 Sb. forma lidské činnosti včetně zemědělství omezena ve prospěch mimoprodukčních funkcí. MZCHÚ zabírají pouze 1,19 % rozlohy Česka (Mendelova univerzita v Brně 2019), proto budou dále zmiňována jen VZCHÚ. Do této skupiny patří národní parky a chráněné krajinné oblasti (dále jen CHKO), přičemž výraznější omezení pro hospodářskou činnost jsou v národních parcích (více viz zákon č. 114/1992 Sb.).

Zároveň veškeré lesy nacházející se na území národních parků a národních přírodních rezervací (jedna z kategorií MZCHÚ) patří do kategorie lesů zvláštního určení (zákon č. 289/1995 Sb.). Vodní zákon č. 254/2001 Sb. umožňuje jako jeden ze způsobů ochrany vodních poměrů (tedy mimoprodukční funkce krajiny spočívající v zadržování vody a uchování

její kvality) vyhlášení chráněných oblastí přirození akumulace vod (dále jen CHOPAV) a zranitelných oblastí. CHOPAV se v roce 2019 nacházely na 23,22 % rozlohy Česka (Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka 2019a) a zranitelné oblasti zabíraly v roce 2016 41,86 % rozlohy Česka (Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka 2019b), přičemž území spadající do obou kategorií se často překrývala. Pro vliv na zemědělství jsou důležitější zranitelné oblasti, kde je po dané období zakázáno při zemědělské činnosti používání určitého typu hnojiva a způsobu hnojení (Nařízení vlády 262/2012 Sb.)

Tabulka 6 ukazuje vývoj zastoupení lesů daných kategorií na celkové rozloze Česka spolu s vývojem podílu rozlohy Česka, na kterém se nacházejí VZCHÚ. Významný pokles podílu lesů zvláštního určení spolu s nárůstem podílu hospodářských lesů po roce 1995 byl způsoben přijetím nového lesního zákona v roce 1995, kdy došlo ke zrušení podkategorie lesů zvláštního určení „lesy zvláštního určení postihované exhalacemi“ a převedení lesů z dané podkategorie do jiných kategorií dle jejich převažující funkce definované podle nového lesního zákona (MZe ČR 2002). Oproti situaci v roce 1990 tedy zastoupení lesů dle jednotlivých kategorií v roce 2017 více vypovídá o tom, na jak velké části lesů jsou státem určené jako prioritní funkce produkční, mimoprodukční či jiné.

Srovnání vývoje ukazatele vývoje lesa dle jednotlivých kategorií spolu s vývojem podílu VZCHÚ na celkové rozloze Česka (tabulka 6) ukazuje na to, že od začátku společenské transformace po pádu komunistického režimu do roku 2017 se rozloha velkých oblastí s více podporovanými mimoprodukčními funkcemi příliš nezměnila. Z tohoto porovnání může vyplývat, že institucionální hybné síly v podobě vyhlásování zmíněných velkoplošných oblastí s omezením lidské činnosti neměly na extenzifikaci krajiny Česka v celostátním pohledu přílišný vliv.

Proti situaci před rokem 1990 však došlo ke změně, jak jsou jednotlivé velkoplošné oblasti s prioritizovanými mimoprodukčními funkcemi definovány a jaká omezení pro hospodářskou činnost v daném území platí. Tyto změny proběhly kromě zmíněných kategorií lesů i u VZCHÚ. Před rokem 1992 byly VZCHÚ vymezovány podle zákona č. 40/1956 Sb., který neurčoval výraznější omezení lidské činnosti na území včetně omezení pro zemědělskou činnost. Naproti tomu podle v současnosti platných definic VZCHÚ podle zákona č. 114/1992 Sb. platí pro zemědělské i jiné činnosti na území VZCHÚ řada omezení. Na extenzifikaci české krajiny po roce 1990 tak měly institucionální hybné síly vliv ne v rozsáhlejším rozšiřování velkoplošných oblastí s omezením lidských činností, ale v podobě redefinice daných oblastí a z toho vyplývajících omezení pro jejich uživatele.

Tabulka 6: Lesy dle jednotlivých kategorií a VZCHÚ v Česku

Rok	Zastoupení dané kategorie na celkové rozloze lesů (v %)			Podíl rozlohy VZCHÚ na celkové rozloze Česka (v %)
	lesy hospodářské	lesy ochranné	lesy zvláštního určení	
1990	58,4	2,5	39,1	12,09
1995	57,2	2,7	40,1	14,14
2000	76,7	3,5	19,8	14,24
2010	75,0	2,7	22,2	14,84
2017	74,4	2,1	23,7	15,28

Zdroj: MZe ČR (2018c) a AOPK ČR (2019b); vlastní zpracování

Díky zmíněným procesům se stav využití ploch po roce 1989 poměrně výrazně proměnil. Došlo k nárůstu podílu lesních ploch a trvalých travních porostů především na úkor orné půdy v méně úrodných oblastech (Bičík a kol. 2015). Rozloha orné půdy se rozšiřovala pouze ve velmi malé míře především v oblastech s probíhající rekultivací po ukončené povrchové těžbě nerostných surovin (Vráblíková 2010). Oproti období komunistického režimu měl na českou krajinu výrazně větší vliv proces suburbanizace, kdy dochází k přeměnám především orné půdy v úrodných oblastech zázemí větších měst a hlavních dopravních komunikací na zastavěné plochy (Bičík, Kupková 2006).

Rozšiřování zastavěných ploch v zázemí velkých měst bylo způsobeno politickými faktory (ukončení systematické podpory střediskových obcí a výstavby panelových sídlišť nebo mírnější ochrana zemědělské půdy), ekonomickými faktory v podobě změny pravidel pro získání hypotéky a sociokulturními faktory v podobě touhy části obyvatelstva bydlet ve zdravějším prostředí (Ouředníček, Posová 2006). Nicméně především díky dopadům cestovního ruchu se i v některých méně zemědělsky využívaných oblastech zvyšuje po roce 1990 vliv člověka na krajinu, přičemž často dochází k nesouladům mezi zájmy ochrany přírody a cestovního ruchu (Pásková, Zelenka 2007).

4.5 Zemědělství a krajina Česka od roku 1845 do současnosti: shrnutí

V průběhu více než téměř sto padesáti let existence statistické evidence dat o využití ploch na území Česka došlo k poměrně výrazným proměnám krajiny, přičemž největší vliv na tyto změny měly socioekonomické faktory. Jak již bylo výše popsáno, přírodní podmínky mají i přes

výrazný technologický pokrok lidské společnosti významný vliv na využití půdy v české kulturní krajině. Po téměř celé období od roku 1845 do současnosti na území Česka souběžně probíhaly procesy intenzifikace a extenzifikace krajiny. Zároveň zvyšoval počet a měnil význam jednotlivých funkcí krajiny.

Tabulka 7 znázorňuje, jak se měnilo zastoupení jednotlivých kategorií využití ploch na celkové absolutní a relativní rozloze Česka. Absolutně nejvýznamnější rozdíl byl zaznamenán mezi roky 1845 a 2018 v případě orné půdy, jejíž rozloha se zmenšila z výše uvedených důvodů. I nárůst rozlohy trvalých travních porostů a lesních ploch ukazuje na popsané procesy extenzifikace, zatímco nárůst rozlohy zastavěných ploch ukazuje na zvýšení míry urbanizace. Změny využití ploch české krajiny za popsanou dobu tak ukazují, jak se proměnila krajina využívaná preindustriální společností na krajinu postindustriální, přičemž došlo k proměně nejen vlastního využití ploch, ale i počtu a významu funkcí krajiny.

Tabulka 7: Vývoj využití ploch v Česku, 1845–2018

Kategorie využití ploch	1845		1948		1990		2018	
	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)
OP	3 797 491	48,22	3 934 178	49,88	3 232 376	40,99	2 951 395	37,42
TK	89 933	1,14	149 463	1,90	235 580	2,99	241 236	3,06
TTP	1 371 137	17,41	1 021 121	12,95	828 437	10,50	1 011 095	12,82
LP	2 276 119	28,90	2 382 669	30,21	2 628 758	33,33	2 673 392	33,90
VP	113 027	1,44	89 667	1,14	155 920	1,98	166 526	2,11
Zas.P	46 246	0,59	84 919	1,08	125 286	1,59	132 463	1,68
Ost.P	18 142	0,23	224 855	2,85	679 824	8,62	710 995	9,01
CELKEM	7 875 376	100	7 886 873	100	7 886 182	100	7 887 100	100

Pozn.: abs. = absolutně, rel. = relativně, OP = orná půda, TK = trvalé kultury, TTP = trvalé travní porosty, LP = lesní plochy, VP = vodní plochy, Zast. P = zastavěné plochy, Ost. P = ostatní plochy. V případě dat za rok 2018 se mezi trvalé kultury řadí chmelnice, vinice, zahrady a ovocné sady.

Zdroj: ČÚZK (2019) a LUCC Czechia (2018); vlastní zpracování

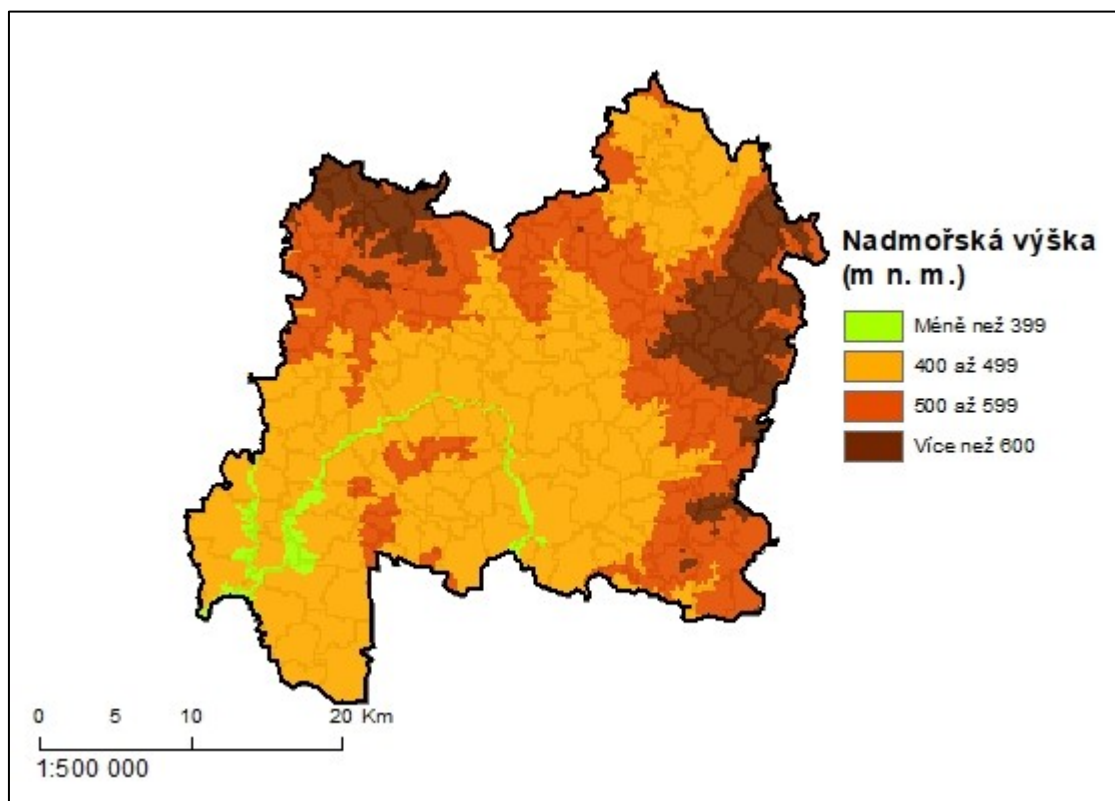
5. MODELOVÉ ÚZEMÍ SO ORP TÁBOR

Jako modelové území, kde bude analyzována interakce mezi přírodní a společenskou sférou na příkladu vztahu mezi společenskopolitickými změnami a krajinou, bylo zvoleno SO ORP Tábor. Toto území se nachází v severní části Jihočeského kraje a sousedí na severu se SO ORP Sedlčany, Votice a Vlašim, na východě s SO ORP Pacov a Pelhřimov, na jihu s SO ORP Jindřichův Hradec, Soběslav a Týn nad Vltavou a na západě s SO ORP Milevsko. Hlavním důvodem pro vybrání SO ORP Tábor jako modelového území této diplomové práce je podobnost vybraných sociogeografických a fyzickogeografických charakteristik v modelovém území a Česku (viz níže v této kapitole). Příklady podoby krajiny modelového území jsou uvedeny na fotografiích v příloze 1.

5.1 Základní informace o modelovém území

SO ORP Tábor má rozlohu více než 1 002 km² (ČSÚ 2018e). Reliéf území SO ORP Tábor je tvořen především pahorkatinami a v severní a východní části vrchovinami, přičemž nadmořská výška stoupá od jihu k severu, kde přesahuje výšku 600 m n. m. (viz obrázek 1). Průměrná nadmořská výška SO ORP Tábor je tak podobná průměrné nadmořské výšce Česka, kde asi tři čtvrtiny území mají nadmořskou výšku mezi 200 a 600 m n. m. (Busilová a kol. 2003). Rozmanitost nadmořské výšky má značný vliv na klimatické charakteristiky daných území, což dále ovlivňuje podobu a možnosti zemědělské činnosti a využití ploch (Gorgoňová 2018). Úrodnost půdy je v SO ORP Tábor díky příhodným přírodním podmínkám na poměrně vysoké úrovni, která je nejvyšší ze všech SO ORP v Jihočeském kraji (Horký a kol. 2010). I přes zmíněnou úroveň úrodnosti zemědělské půdy je zemědělská produkce v SO ORP Tábor podporována platbami v rámci SZP EU na území ANC, které byly v roce 2015 vymezeny na 60,68 % modelového území (MZe ČR 2019d). Naproti tomu z celého území Česka bylo do ANC zařazeno 2015 25,49 % (MZe ČR 2019d).

Obrázek 1: Nadmořská výška v SO ORP Tábor

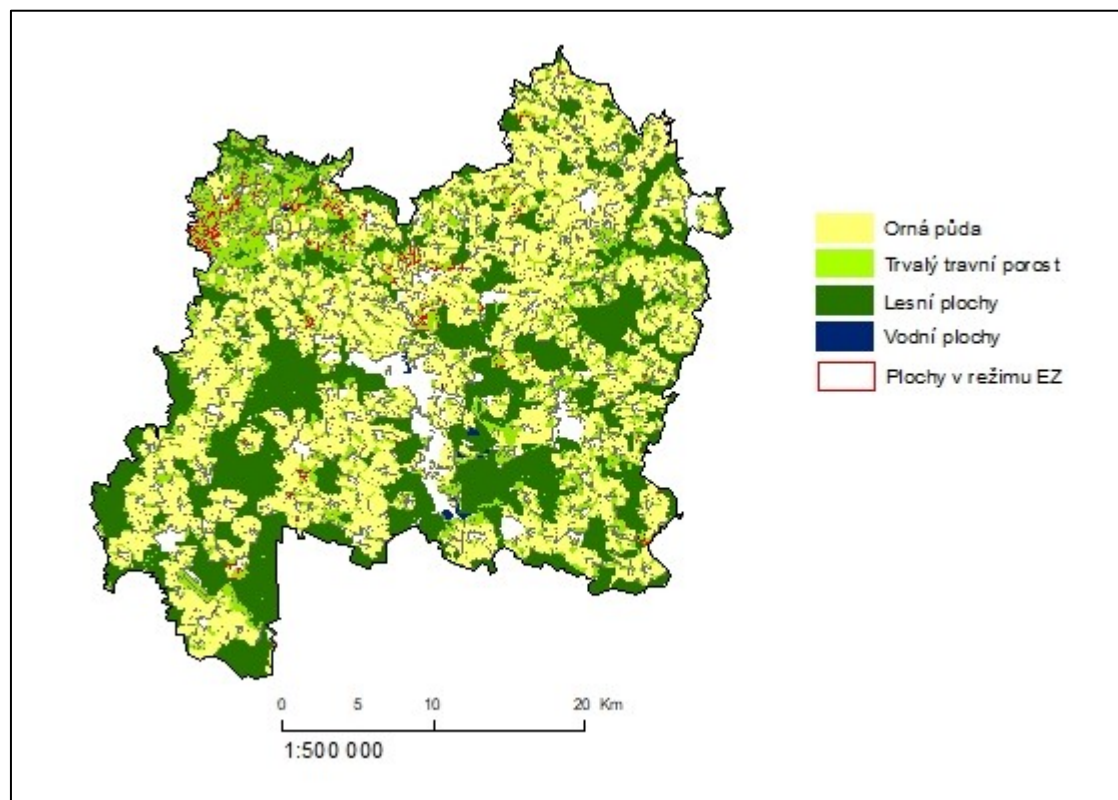
Zdroj: ARCDATA (2018); vlastní zpracování

5.2 Využití ploch a ekologická stabilita v modelovém území

V minulosti bylo využití ploch v Česku a v SO ORP Tábor více podobné, nicméně i v současnosti nejsou odchylky mezi podílem jednotlivých kategorií na celkové ploše obou území větší než pět procent (viz tabulky 7 a 8). Podobné zastoupení orné půdy, trvalých travních porostů, lesních ploch nebo zastavěných ploch ukazuje, že SO ORP Tábor je z hlediska využití ploch rozmanité území, kde v rozdílných částech zároveň probíhá proces intenzifikace a extenzifikace. Současný stav využití ploch v SO ORP Tábor je znázorněn na obrázku 2. Zastoupení daných kategorií využití ploch do určité míry odpovídá nadmořské výšce, kdy je především v severozápadní části území patrný soulad mezi výraznějším zastoupením trvalých travních porostů a nadmořskou výškou nad 500 m n. m. (obrázky 1 a 2). Plochy obdělávané v režimu ekologického zemědělství téměř nevytváří shluky s výjimkou oblasti na severozápadě modelového území. Nejrozsáhlejší lesní plochy se oproti předpokladům o intenzivním využívání oblastí s malou nadmořskou výškou nenacházejí v částech SO OPR s vyšší nadmořskou výškou, ale v oblastech kolem řeky Lužnice ve střední a jihozápadní části modelového území.

Tento jev může být způsoben jinými přírodními podmínkami, než nadmořskou výškou (například kvalitou půd, sklonitostí reliéfu atd.). Nicméně na základě použitých dat nebylo možné určit, o jaké podmínky se jedná.

Obrázek 2: Základní kategorie využití ploch v SO ORP Tábor, 2019

Zdroj: LPIS (2019) a ARCDATA (2018); vlastní zpracování

Tabulka 8: Vývoj využití ploch v SO ORP Tábor, 1845–2010

Kategorie využití ploch	1845		1948		1990		2010	
	Abs. ((v ha)	Rel. (v %)	Abs. (ha)	Rel. (v %)	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)	Abs. (v km ²)	Rel. (v %)
OP	58 773	49,64	59 810	51,06	53 621	46,06	51 497	44,23
TK	649	0,55	1 385	1,18	2 135	1,83	2 176	1,87
TTP	20 939	17,68	16 185	13,82	13 774	11,83	15 247	13,09
LP	32 540	27,48	33 780	28,84	35 138	30,18	35 268	30,29
VP	2 286	1,93	1 941	1,66	2 705	2,32	2 744	2,36
Zas.P	575	0,49	1 036	0,88	1 532	1,32	1 584	1,36
Ost.P	2 637	2,23	3 010	2,57	7 520	6,46	7 921	6,80
CELKEM	118 399	100	117 146	100	116 424	100	116 437	100

Pozn.: abs.= absolutně, rel.=relativně, OP = orná půda, TK = trvalé kultury, TTP = trvalé travní porosty, LP = lesní plochy, VP = vodní plochy, Zas.P = zastavěné plochy, Ost.P = ostatní plochy

Zdroj: LUCC Czechia (2018) a ČÚZK (2019); vlastní úpravy

Charakteristiky využití ploch souvisejí s hodnotami koeficientu antropogenního ovlivnění, což je ukazatel značící při značné míře generalizace, jak silný má lidská společnost vliv na krajinu (Bičík a kol. 2010). Hodnota tohoto ukazatele je poměrem mezi člověkem intenzivně využívanými plochami a méně intenzivně využívanými plochami, přičemž mezi intenzivně využívané plochy patří plochy orné půdy, zastavěných ploch a ostatních ploch a méně intenzivně využívaná plocha je tvořena trvalými travními porosty, lesními plochami a vodními plochami (Bičík a kol. 2010). Hodnota koeficientu antropogenního ovlivnění pro SO ORP Tábor byla v roce 2017 1,13 a hodnota stejného ukazatele pro celé Česko byla v daném roce 0,98 (ČSÚ 2018b). Pokud je hodnota koeficientu antropogenního ovlivnění vyšší než jedna, jedná se o dominanci člověkem ovlivněných ploch na daném území (Michaeli a kol. 2015). Podle této hodnoty v SO ORP Tábor tedy mírně převažují intenzivně využívané plochy. Zároveň blízkost hodnoty koeficientu antropogenního ovlivnění pro modelové území i celé Česko jedné ukazuje na heterogenní využívání krajiny v Česku a SO ORP Tábor, kde intenzivně i extenzivně využívaná krajina má téměř shodnou rozlohu.

5.3 ZCHÚ a vybraná rozsáhlejší území sloužící k ochraně mimoprodukčních funkcí krajiny v modelovém území

Na území SO ORP Tábor se nenachází žádné VZCHÚ, přičemž k modelovému území je nejbližší CHKO Blaník v severovýchodní části a CHKO Třeboňsko na jihu. Na severu a jihu alespoň částečně na území SO OPR Tábor zasahuje šest přírodních parků (Horký a kol. 2010).

Nicméně pro zemědělské hospodaření v této kategorii chráněných území neplatí žádná omezení (zákon č.114/1992 Sb.) a tudíž je daná kategorie pro analýzu využití půdy nepříliš podstatná. MZCHÚ se na území SO ORP Tábor nachází 23 (3 národní přírodní památky, 3 přírodní rezervace a 17 přírodních památek), přičemž všechna MZCHÚ včetně jejich ochranných pásem mají rozlohu 4,80 km², což představuje necelých 0,5 % rozlohy modelového území (AOPK ČR 2019b). MZCHÚ i VZCHÚ tak v SO ORP Tábor zabírají výrazně menší část území, než v případě celostátní situace (viz kapitola 4.4).

Na jihu SO ORP Tábor se nachází část CHOPAV Třeboňská pánev. Tato část má rozlohu 39 km² a představuje 3,89 % celkové rozlohy modelového území (Výzkumný ústav vodohospodářský 2019a). Zranitelné oblasti zabírají 80,94 % území SO ORP Tábor (Výzkumný ústav vodohospodářský 2019 b). Podíl území s omezenými hospodářskými aktivitami za účelem zadržování vody v krajině a uchovávání a zvyšování její kvality je tedy v případě CHOPAV nižší a v případě zranitelných oblastí vyšší než u údajů za celé Česko (viz kapitola 4.4). Vyšší podíl zranitelných oblastí tak ukazuje na zhoršené možnosti retence vody, což jako negativní stránku oblasti zmiňuje i Horký a kol. (2010).

S absencí VZCHÚ a velmi malým počtem MZCHÚ na území SO ORP Tábor do určité míry souvisí podíl rozlohy lesa dle jednotlivých kategorií na celkové rozloze lesních pozemků. Zatímco v celém Česku byly do kategorie hospodářských lesů zařazeny téměř tři čtvrtiny území pokrytého lesy (tabulka 6), v SO ORP Tábor se nacházejí lesy patřící do stejné kategorie na více než 95 % rozlohy lesů (tabulka 9). Výrazné snížení míry zastoupení lesů zvláštního určení bylo pravděpodobně způsobené podobnými důvody, jako pokles podílu této kategorie v celém Česku (viz kapitola 4.4). Důraz na státem podporované fungování mimoprodukčních funkcí v lesích SO ORP Tábor tak není na příklad zastoupení lesů dle jednotlivých kategorií příliš patrný. Nicméně mimoprodukční funkce poskytují i lesy s primární funkcí hospodářskou, přičemž úloha státu při podpoře mimoprodukčních funkcí lesa je uvedena i v § 46 zákona 289/1995 Sb.

Tabulka 9: Podíl jednotlivých kategorií lesa na celkové rozloze porostních ploch lesů (v %), SO ORP Tábor, 2003–2017

Rok	Lesy hospodářské (v %)	Lesy ochranné (v %)	Lesy zvláštního určení (v %)	Celkem všechny kategorie (v %)
2003	90,35	0,22	9,44	100
2005	90,94	0,21	8,85	100
2010	93,26	0,32	6,42	100
2015	95,28	0,23	4,50	100
2017	95,33	0,19	4,48	100

Zdroj: ÚHUL (2019); vlastní úpravy

Porovnání charakteristik uvedených v této podkapitole a v podkapitole předchozí podkapitole ukazuje, že krajina v modelovém území slouží primárně k produkčním účelům. Avšak mimoprodukční funkce a jejich ochrana jsou pro krajinu SO ORP poměrně důležité, o čemž svědčí například vyšší podíl území, které je zařazené mezi zranitelné oblasti.

5.4 Zemědělství v modelovém území

Na analýzu využití půdy navazuje podrobnější charakteristika zemědělství v modelovém území spolu se srovnáním s hodnotami pro Česko jako celek. Vzhledem k povaze dat bude zemědělská situace představena pro oblast okresu Tábor, jehož vymezení se oproti vymezení SO ORP Tábor příliš neliší.

Největší podíl zemědělské půdy byl v roce 2010 v okrese Tábor obhospodařován obchodními společnostmi, což je stejná situace jako v případě Česka a Jihočeského kraje. Největší podíl zemědělské půdy byl v roce 2010 v okrese Tábor obhospodařován soukromými zemědělci, což je o necelé 1,5 % více než v případě celostátní situace (tabulka 10). Zároveň byl oproti celostátní situaci v okrese Tábor nižší podíl půdy obhospodařované obchodními společnostmi, a naopak o téměř devět procentních bodů vyšší podíl půdy, na které v roce 2010 hospodařila družstva (viz tabulka 10).

Toto porovnání může ukazovat na nepříznivé přírodní podmínky v části okresu Tábor, kde v mnoha oblastech hospodaření není atraktivní pro podnikání obchodních společností a zároveň je dostatečně příhodné pro aktivity transformovaných družstev.

Tabulka 10: Procentuální podíl zemědělské půdy obhospodařované zemědělskými subjekty podle právní formy v okrese Tábor, Jihočeském kraji a Česku, 2010

Právní forma zemědělského subjektu	Okres Tábor (v %)	Jihočeský kraj (v %)	Česko (v %)
Fyzické osoby celkem	27,80	27,86	29,09
Obchodní společnosti	42,31	38,98	48,98
Družstva	29,85	32,75	21,06
Ostatní	0,04	0,42	0,87
CELKEM	100	100	100

Zdroj: ČSÚ (2011); vlastní zpracování

S nižším podílem půdy obhospodařované soukromými zemědělci v okrese Tábor souvisí i oproti Česku nižší podíl půdy, která je obdělávána svými vlastníky (tabulka 11). Nicméně rozdíl podílu půdy obhospodařované svými vlastníky v okrese Tábor a Česku není příliš velký, proto je možné okres Tábor či SO ORP Tábor i z hlediska bilance půdy považovat za vhodné území pro tuto diplomovou práci. Na příkladu okresu Tábor se tak projevuje situace typická pro celé Česko, kdy většina půdy je obhospodařována jinými osobami, než jsou její majitelé (viz kapitola 4.4). Vzhledem k vyššímu podílu obhospodařované půdy soukromými osobami než podílem obhospodařované půdy vlastní lze předpokládat, že většina soukromých osob i obchodních společností si půdu v okrese Tábor pronajímá. Potřebu pronájmu půdy ze strany soukromých zemědělců v oblasti Táborska potvrzuje na příkladu několika soukromých zemědělců i Gorgoňová (2018).

Tabulka 11: Bilance obhospodařované půdy, okres Tábor a Česko, 2010 (v %)

Vlastnický vztah k půdě	Okres Tábor (v %)	Česko (v %)
Vlastní půda	19,55	22,02
Najatá od jiných	80,45	77,98
CELKEM	100	100

Zdroj: ČSÚ (2011); vlastní zpracování

Tabulka 12: Obhospodařovaná půdy podle právní formy a velikosti farmy¹, SO ORP Tábor, 2018

Právní forma	Do 49,9		50 – 99,9		Nad 100	
	Celková rozloha (ha)	% z celkové rozlohy zemědělské půdy	Celková rozloha (ha)	% z celkové rozlohy zemědělské půdy	Celková rozloha (ha)	% z celkové rozlohy zemědělské půdy
Soukromí zemědělci	4 125	7,91	2 509	4,81	9098,18	17
Obchodní společnosti	403	0,77	920	1,76	19348,11	37
Družstva	51	0,10	319	0,61	14933,28	29
Jiné	14	0,03	0	0,00	454,11	1
CELKEM	4 593	8,80	3 748	7,18	43833,68	84

Pozn¹: za velikost farmy je v tomto případě považována rozloha obhospodařované půdy, kterou jednotlivé farmy obhospodařují pouze na území SO ORP Tábor

Zdroj: LPIS (2019); vlastní zpracování

Na území SO ORP Tábor je půda obhospodařovaná především farmami o velikosti větší než 100 ha a zároveň hospodařícími ve formě právnických osob (tabulka 12), což je stejný jev jako v případě celostátních údajů (tabulka 3). Polovina zemědělské půdy v modelovém území byla k 31. 12. 2018 obhospodařována čtrnácti zemědělskými podniky, které představovaly 2,55 % zemědělských podniků hospodařících na území SO ORP Tábor (LPIS 2019). Tento údaj se příliš neliší pro hodnotu daného ukazatele pro celé Česko (viz kapitola 4.4).

Oproti Česku i Jihočeskému kraji jsou na území SO ORP Tábor výrazně méně zastoupeny plochy obdělávané v režimu ekologického zemědělství. Ze všech okresů Jihočeského kraje bylo v roce 2015 pro podporu ekologického zemědělství vyplaceno nejméně prostředků v okrese Tábor (Maňhal 2018). Podle LPIS (2019) bylo v SO ORP Tábor k 31. 12. 2018 v režimu ekologického zemědělství obhospodařováno necelých 4,59 % zemědělské půdy, přičemž z téměř 90 % se jednalo o trvalé travní porosty. Pravděpodobně se jedná o důsledek vysokého zastoupení pro zemědělství příhodných podmínek v modelovém území, kdy se většině zemědělců vyplatí více provozovat svou činnost mimo režim ekologického zemědělství.

5.5 Demografická a socioekonomická situace v modelovém území

Stejně jako v případě využití půdy a situace v zemědělství, i z hlediska vybraných demografických údajů a ukazatelů je stav v SO ORP Tábor podobný průměrným hodnotám

za celé Česko. Na území SO ORP Tábor žije dle ČSÚ (2018e) 80 374 obyvatel, což při rozloze SO ORP 1164 km² znamená 69 obyvatel na km². Tato hodnota je výrazně nižší, než je průměrná hustota zalidnění v Česku (tedy cca 130 obyvatel/km²; viz například Ústav zdravotnických informací a statistiky 2016), nicméně mediánová hodnota hustoty zalidnění v jednotlivých SO ORP v Česku je 97 km² (ČSÚ 2018b) a hodnota daného ukazatele v SO ORP se tak oproti hustotě zalidnění ve všech SO ORP výrazně neliší. Průměrný věk obyvatel v SO ORP Tábor byl v roce 2017 43 let (ČSÚ 2018b), jednalo se tedy o jeden rok vyšší hodnotu, než byl v témže roce celostátní průměr (ČSÚ 2018c). SO ORP Tábor byl v roce 2017 územím s kladným přirozeným přírůstkem, naproti tomu 119 ze všech SO ORP mělo ve stejném roce zápornou hodnotu daného ukazatele (ČSÚ 2018b). Proti celostátní hodnotě vyšší průměrný věk a zároveň kladné hodnoty přirozeného přírůstku v SO ORP Tábor tak ukazují na rozmanitost modelového území i v případě demografické situace.

Poslední porovnání situace v SO ORP Tábor s celostátní situací je zaměřeno na vybrané socioekonomické ukazatele (tabulka 11). Shodně se stavem využití ploch, vybraných ukazatelů zemědělského využití a demografické situace nemají dané socioekonomické ukazatele v SO ORP Tábor vyšší odlišnost oproti situaci v Česku jako celku. Nižší hodnoty podílu osob se základním vzděláním spolu a vysokoškolsky vzdělaných osob spolu s vyššími hodnotami zaměstnaných v priméru a sekundéru ukazují na dominanci průmyslu a zemědělské výroby v hospodářství SO ORP Tábor (Horký a kol. 2010), kde dominují středoškolsky vzdělané osoby (ČSÚ 2014b). Srovnání nízké hodnoty podílu ekonomicky aktivních osob zaměstnaných v priméru (tabulka 13) s vyšší hodnotu podílu ploch využívaných pro zemědělské účely (tabulka 7) ukazuje na fakt o nízkém vlivu zemědělství na současnou ekonomiku spolu a dominanci vlivu zemědělství na podobu krajiny. Nízké hodnoty podílu nezaměstnaných osob v SO ORP Tábor a v Česku (tabulka 13) odráží shodný trend poklesu hodnot tohoto ukazatele v Česku a SO ORP Tábor (ČSÚ 2018d, ČSÚ 2018e).

Jak může být patrné z nepříliš velké odlišnosti hodnot vybraných socioekonomických ukazatelů SO ORP Tábor od hodnot pro celé Česko, na území SO ORP Tábor se nacházejí jádrové i periferní oblasti. Hlavní jádrovou oblastí je město Tábor s nejbližším okolím, kde se díky vhodné dopravní situaci koncentruje velká část průmyslových a dalších hospodářských spolu s velkou částí infrastruktury a služeb cestovního ruchu (Horký a kol. 2010). V ose dálnice D3 prochází SO ORP Tábor Rozvojová osa OS6, která propojuje rakouský Linec a Prahu, kde je Tábor uveden jako jedno z hlavní center na této ose (MMR ČR 2016).

Tabulka 13: Vybrané socioekonomické ukazatele o obyvatelstvu v SO ORP Tábor a Česku, 2017 a 2011

Ukazatel	SO ORP Tábor	Česko celkem
Podíl nezaměstnaných osob dosažitelných (v %)	4,04	3,77
Podíl osob se vzděláním základním (vč. neukonč.) na populaci ve věku 15 a více let (v %)	16,82	17,56
Podíl osob s ukončeným vysokoškolským vzděláním na populaci ve věku 15 a více let (v %)	11,66	12,46
Podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v priméru (v %)	4,58	2,71
Podíl ekonomicky aktivních zaměstnaných v sekundéru (v %)	33,52	32,20

Pozn. data pro Podíl nezaměstnaných osob dosažitelných jsou za rok 2017, data pro ostatní ukazatele jsou za rok 2011; podrobná definice vybraných ukazatelů viz ČSÚ (2018b)

Zdroj: ČSÚ (2018 b); vlastní zpracování

Zároveň značná část na severu modelového území se nachází v oblastech definovaném Musilem a Müllerem (2008) jako vnitřní periferie. Tato území jsou typická demografickým stárnutím, úbytkem počtu obyvatel, úpadkem či stagnací hospodářství nebo horší technickou infrastrukturou, přičemž se často nacházejí u hranic krajů (Musil a Müller 2008). V SO ORP Tábor i v jiných částech Česka je zařazení obcí do oblastí vnitřní periferie shodné se zařazením území do tzv. méně příznivé oblasti (Musil a Müller 2008 a Svaz marginálních oblastí 2019). Ekonomické zaostávání regionů na severu SO OPR zmiňuje i Horký a kol. (2010).

Srovnání vybraných charakteristik SO ORP Tábor s Českem ukazuje, že většina hodnot daných ukazatelů se v SO ORP Tábor oproti celostátní situaci příliš neliší. Modelové území tak je oblastí, kde do určité míry lze nalézt různá specifika týkající se Česka a SO ORP Tábor tak lze využít jako modelové území při analýze dopadů vlivů společenskopolitických změn na krajinu a zemědělství Česka. Následující kapitola se bude věnovat metodám výzkumu, které byly v této diplomové práci použity.

6. POUŽITÉ METODY

6.1 Představení zvolených metod

Jak již bylo zmíněné v kapitole 1 a 3, jako hlavní společenskopolitické změny pro analýzu vlivu změn společenskopolitické situace na krajinu a zemědělství v Česku byly vybrány začátek komunistického režimu po roce 1948 a přechod k demokracii spolu se vstupem Česka do EU po roce 1989, resp. 2004. Období nástupu komunistického režimu v roce 1948 a celá doba trvání komunistického režimu do konce osmdesátých let dvacátého století jsou pro české zemědělství a krajinu velmi důležité, protože během této doby došlo k zásadním proměnám fyzické podoby venkovské krajiny v Česku a v celkovém pohledu se zemědělství v Česku stalo vysoce intenzivní a zaměřené na maximální produkci zemědělských produktů (kapitola 4.3).

Díky demokratizačním a dalším transformačním procesům včetně vstupu Česka do EU znamenaly na velké části území Česka přechod k méně intenzivním formám zemědělského hospodaření a zdůraznily pokračující polarizaci české zemědělské krajiny charakterizovanou souběžnými procesy intenzifikace a extenzifikace (kapitola 3.6). Vztahy mezi těmito společenskopolitickými změnami a zemědělstvím a krajinou jsou analyzovány na příkladu modelového území SO ORP Tábor, přičemž výběr daného modelového území je představen v páté kapitole. Ve čtvrté a páté kapitole byly vztahy mezi společenskopolitickými změnami a krajinou Česka a modelového území ukázány pomocí analýzy sekundární literatury a základní analýzy převzatých dat, zatímco v této kapitole jsou zmíněné vztahy představeny pomocí analýzy dat získaných používáním kvalitativních metod.

Základními metodami využívanými v této práci jsou řízené rozhovory s osobami aktivními v zemědělství. Důraz je kladen především na rozhovory přímo se zemědělci. Jedná se o osoby, jejichž činnost přímo ovlivňuje podobu většiny území Česka (kapitola 1) Metodu rozhovorů se zemědělci jako osobami s největším vlivem na krajinu využili například Hrabák (2016), van Vliet a kol. (2015), Riedel a kol. (2007) nebo Kabrda a Jančák (2007). U všech zmíněných prací byly informace získané pomocí rozhovorů doplňovány daty z dotazníkových šetření a jiných zdrojů. I v případě této diplomové práce jsou údaje z rozhovorů doplňovány sekundárními statistickými daty. Zároveň byly pro získání informací o vlivu člověka na krajinu v historii provedeny rozhovory se zemědělci, kteří již v současné době nejsou aktivní, avšak krajinu svou zemědělskou činností

spoluutvářeli v historii. Naproti tomu u výše zmíněných prací byly využity pouze rozhovory se zemědělci, kteří jsou aktivní v současnosti.

Rozhodování zemědělců o konkrétní podobě jejich činnosti (a tím i o krajině a životním prostředí) je mimo jiné způsobené sociálním kapitálem dané oblasti (viz kapitola 3.3). Pro studium vlivu zemědělců na rozvoj určitého území byly rozhovory se zemědělci využity například Suname a kol. (2018), McManus a kol. (2012) nebo Cuéllar-Pardia a Calle-Collado (2011). V kapitole 6.2 je představen způsob výběru respondentů, v kapitolách 6.3 a 6.4 jsou podrobněji popsány metody vedení rozhovorů. Kapitole 6.5 se věnuje průběhu a zpracování daných rozhovorů. Všichni respondenti před vlastními rozhovory podepsali informované souhlasy s pořizováním zvukového záznamu z rozhovoru a anonymizovaným využitím údajů z rozhovoru v této diplomové práci.

6.2 Výběr respondentů

Respondenti jsou rozděleni do dvou skupin: tehdejší zemědělci (zemědělci aktivní před rokem 1948, viz kapitola 2), a současní zemědělci (tj. zemědělci aktivní v době výzkumu; viz kapitola 1). Výběr respondentů v každé skupině probíhal na základě odlišných kritérií, která jsou představeny níže.

6.2.1 Výběr respondentů ze skupiny tehdejších zemědělců

Základním kritériem pro výběr tehdejších zemědělců bylo, aby se jednalo o osoby aktivní v zemědělství před rokem 1948 na území současného SO ORP Tábor. Jako „aktivita v zemědělství“ se pro účely této diplomové práce považuje fakt, že respondent nebo jeho rodiče v roce 1948 (doba, která se označuje jako začátek vlády komunistického režimu; viz kapitola 4.3) pracovali v zemědělství. Kritérium aktivity zemědělství rodičů respondenta je pro zařazení mezi tehdejší zemědělce je uvedené, protože před rokem 1948 většina půdy byla obhospodařována farmami s velikostí do 100 ha, přičemž se velmi často jednalo o rodinné farmy (Beranová, Kubačák 2007), kde v minulosti i v současnosti velkou část pracovní síly představovali a představují rodinní příslušníci zemědělců (ČSÚ 2018a). Pokud byli rodiče tehdejších zemědělců před rokem 1948 aktivní v zemědělství, dá se předpokládat, že i tehdejší zemědělci byli do nějaké míry v téže době do zemědělské činnosti zapojeni a jejich vzpomínky mohou být pro tuto práci relevantní. Přesné kritérium věku tehdejších respondentů v roce 1948 uvedené není, protože informace a svědectví o určité historické etapě může podat i člověk, který

byl v době konání dané události v mladém až dětském věku (Metzeger 2018). Celkem byly provedeny tři rozhovory s tehdejšími zemědělci. Respondenti z této skupiny byli přímo vyhledáváni na základě kritéria dostupnosti, přičemž v jednom případě byla použita metoda sněhové koule. Při použití této metody je daný respondent zařazen do výzkumu na základě doporučení předcházejícího respondenta (Vaněk a kol. 2007). V případě výzkumu pro tuto diplomovou práci byl jeden z tehdejších zemědělců osloven na základě doporučení respondenta ze skupiny současných zemědělců.

6.2.2 Výběr respondentů ze skupiny současných zemědělců

Výběr respondentů ze skupiny současných zemědělců byl proveden pomocí těchto třech kritérií: kritérium geografického umístění vykonávání zemědělské činnosti daného zemědělce, kritérium rozlohy půdy obhospodařované daným zemědělcem či subjektem, v rámci kterého daný respondent provozuje svou činnost (subjekty, v rámci kterých provozují zemědělci svou činnost, budou dále označovány jako „farmy“, pozn. aut.), a kritérium právní formy dané farmy.

Geografické kritérium bylo určeno podle ukazatele průměrných základních cen zemědělských pozemků (dále jen průměrné ceny zemědělských pozemků). Hodnoty průměrných cen zemědělských pozemků jsou přílohou k vyhlášce č.298/2014 Sb. ve znění k 1. 1. 2019 definované pro každé katastrální území v Česku. Průměrné ceny zemědělských pozemků v katastrálních územích jsou určeny z hodnot základních cen zemědělských pozemků, které jsou v příloze 4 vyhlášky č. 441/2013 Sb. přiřazeny ke každému typu bonitovaných půdně-ekologických jednotek (dále jen BPEJ). Ceny jsou v uvedených legislativních předpisech uváděny v Kč/m². Pomocí zařazení daného pozemku k určitému typu BPEJ jsou definovány „hlavní půdní a klimatické podmínky mající vliv na produkční schopnost zemědělské půdy a její zhodnocení“ (§ 8 odst. 4 zákona č. 139/2002 Sb.). Produkční schopnosti půd jsou určovány pomocí pětimístného kódu BPEJ, který obsahuje informace o klimatu, hlavní půdní jednotce, sklonitosti a expozici a skeletovitosti a hloubky dané půdní jednotky (VÚMOP 2019).

Tabulka 14: Průměrná cena zemědělských pozemků (v Kč/m²), 2019

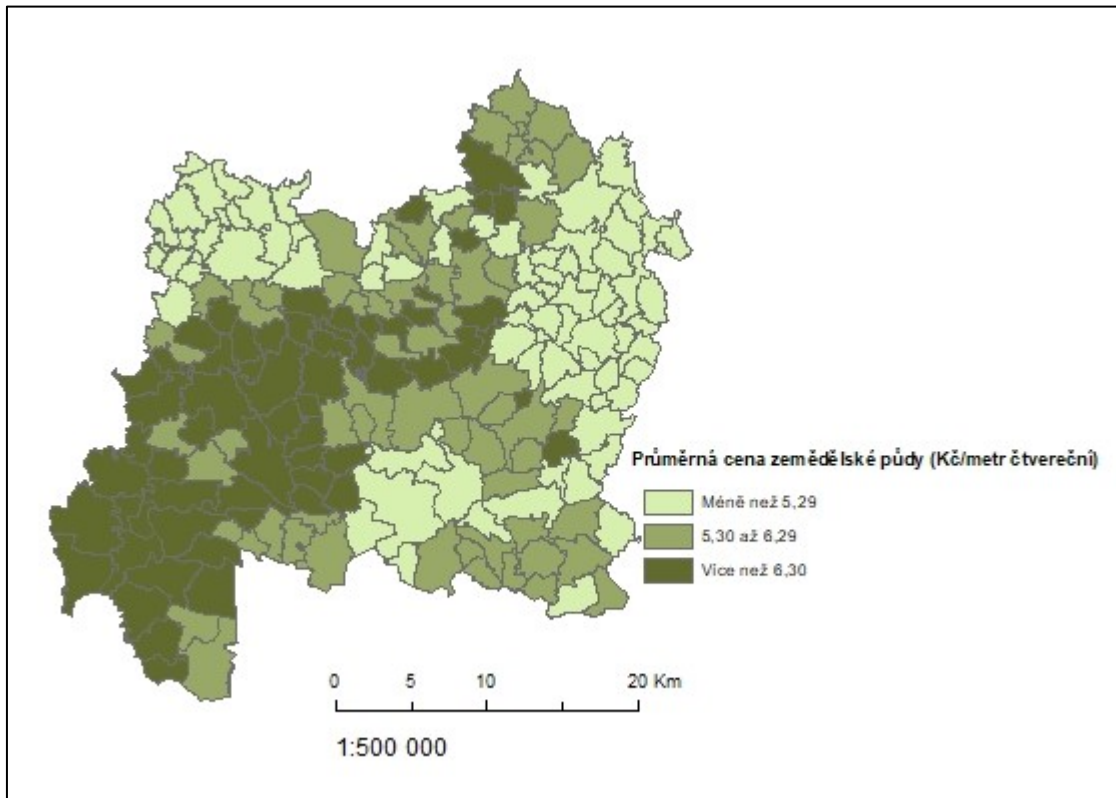
Ukazatel	SO ORP Tábor	Jihočeský kraj	Česko
Medián	5,79	5,02	5,48
Maximum	8,56	11,50	19,08
Minimum	2,39	1,24	1,16

Zdroj: vyhláška č. 298/2014 Sb.; vlastní zpracování

Průměrná cena zemědělské půdy v katastrálních územích tak charakterizuje primárně přírodní podmínky, které ovlivňují zemědělskou produkci v daném území. Mediánová hodnota průměrné ceny zemědělských pozemků se v SO ORP Tábor příliš neliší od hodnoty stejného ukazatele pro Česko a Jihočeský kraj (tabulka 14), což potvrzuje podobnost charakteristik přírodních podmínek v SO ORP Tábor a v Česku (viz kapitola 5). Oproti Česku nižší maximální hodnota průměrné ceny zemědělských pozemků v SO OPR Tábor a Jihočeském kraji reflektuje absenci rozsáhlejších nížin s neúrodnější půdou v modelovém území a Jihočeském kraji.

Pro výběr respondentů dle výše popsaného geografického kritéria bylo území SO OPR Tábor rozděleno na tři části podle výše průměrné ceny zemědělských pozemků v katastrech. Popsané rozdělení SO ORP Tábor podle průměrné ceny zemědělských pozemků je do určité míry podobné s rozdělením modelového území podle nadmořské výšky (obrázky 1 a 3). Katastrální území Zadní Lomná, které má nejnižší hodnotu průměrné ceny zemědělského pozemku ze všech katastrálních území v SO ORP Tábor, se nachází v oblasti s průměrnou nadmořskou výškou nad 600 m n. m. (vyhláška č. 298/2014 Sb.). Nejvyšší hodnota průměrné ceny zemědělských pozemků je v katastrálním území Radětice u Bechyně (vyhláška č. 298/2014 Sb.), kde je většina zemědělské půdy díky svým produkčním schopnostem zařazena do tříd s nejvyšším stupněm ochrany (Tausingerová a kol. 2007). Současní zemědělci byli do jednotlivých skupin podle průměrné ceny zemědělské půdy zařazování podle toho, v jakých katastrálních územích SO ORP Tábor (zemědělská půda obhospodařovaná danými subjekty na katastrálních územích mimo SO ORP Tábor tedy nebyla při zařazení farem mezi skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy brána v potaz) se na základě údajů z LPIS nacházela většina jimi obhospodařované půdy k 1. 1. 2019.

Obrázek 3: Průměrná cena zemědělské půdy v katastrech v SO ORP Tábor, 2019

Zdroj: vyhláška č. 298/2014 Sb.; vlastní zpracování

Kritérium výběru rozlohy obhospodařované plochy bylo zvoleno kvůli často odlišnému způsobu hospodaření a přístupu k zemědělské činnosti u farem podle jejich velikosti (Kabrdá, Jančák 2007). Farmy byly rozděleny podle jejich velikosti do tří skupin: méně než 49,9 ha, 50 až 99,9 ha a více než 100 ha. Toto rozdělení vychází z výsledků strukturálního šetření v zemědělství z roku 2016 (Eurostat 2019a). V případě Česka byla použita data z Eurostatu (2019a), která zobrazovala situaci pro rok 2016. U SO ORP Tábor byly využity údaje z databáze LPIS (2019) v situaci k 1. 1. 2019.

Do výzkumu byli vybíráni respondenti z výše definovaných oblastí SO ORP Tábor podle průměrné ceny zemědělských pozemků tak, aby mezi současné zemědělce hospodařící v každé ze tří definovaných oblastí podle průměrné ceny patřil alespoň jeden respondent z výše definovaných skupin podle velikosti farem. Respondenti byli vybíráni podle celkové velikosti farem, tedy včetně obhospodařované půdy mimo území SO ORP Tábor.

Podle posledního kritéria byli respondenti ze skupiny současných zemědělců vybíráni tak, aby byl ve výše definovaných skupinách podle geografického kritéria spolu s respondentem z každé skupiny podle velikosti farmy do výzkumu zařazen alespoň jeden zemědělec hospodařící v rámci každé z nejčastějších právních forem zemědělského hospodaření v Česku. Nejrozšířenější právní formy zemědělského hospodaření v modelovém území i v celém Česku jsou fyzické osoby, obchodní společnosti a družstva (viz kapitoly 4.4 a 5.4).

Hrabák (2016) v rámci svého výzkumu vybral respondenty dle podobných kritérií, avšak kritérium právní formy zúžil na právnické a fyzické osoby. Riedel a kol. (2007) využil metodu, kdy byly provedeny rozhovory se zemědělci zabývajícími se určitým typem zemědělské činnosti.

6.3 Rozhovory s tehdejšími zemědělci

Hlavní metodou použitou v případě výzkumu s tehdejšími i současnými zemědělci, byla metoda polostrukturovaného rozhovoru. Tato metoda spočívá v dotazování respondenta na otázky týkajících se konkrétních témat, přičemž konkrétní podoba a pořadí otázek může být změněna na základě vývoje situace v průběhu dotazování (Sedláková 2014). V případě rozhovorů s tehdejšími zemědělci byla využita kombinace polostrukturovaných rozhovorů s narativními rozhovory, tedy metoda epizodických rozhovorů (Hendl 2016). Metoda narativních rozhovorů se využívá především v orální historii, kdy je cílem zaznamenat životní příběh respondentů (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2019). Během narativního rozhovoru jsou respondentovi kladeny otázky, jejichž cílem je, aby respondent sám vyprávěl (Hendl 2016). V případě využití této metody by měl výzkumník pouze rozhovor usměrňovat tak, aby se respondent ideálně příliš nevzdaloval od tématu (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2019). U epizodických rozhovorů jsou respondenti motivováni k vyprávění o dané životní události či epizodě, kterou prožili (Hendl 2016).

V případě rozhovorů s tehdejšími zemědělci byly rozhovory vedeny tak, aby respondenti hovořili o dvou epizodách svých životů. První epizodou jsou události před a během kolektivizace, druhou epizodou je transformační období po roce 1990. Zároveň byly i při rozhovorech s tehdejšími zemědělci využity metody způsobu vedení rozhovoru pomocí návodu. Vyprávění tehdejších zemědělců bylo pomocí otázek výzkumníka usměrňováno tak, aby v rámci vyprávění o prožitcích ze zmíněných epizod hovořili respondenti na témata týkající se vlivu společenskopolitických změn na krajinu Česka. Všichni tehdejší zemědělci byli v roce 1948 do zemědělské činnosti zapojeni v rámci rodinných farem vedených jejich rodinnými příslušníky.

Proto byli v případě epizody týkající se kolektivizace tehdejší zemědělci motivováni k tomu, aby vyprávěli o konkrétní podobě hospodaření jejich rodiny před kolektivizací, dále o samotném průběhu kolektivizace a o další činnosti tehdejších zemědělců po proběhnutí kolektivizace. V rámci otázek na konkrétní podobu hospodaření tehdejších zemědělců a jejich rodin před a v průběhu kolektivizace byli respondenti tázáni, jak přírodní podmínky ovlivňovaly jejich hospodaření a jak toto ovlivňování sami vnímali. Porovnání, jak tehdejší a současní zemědělci vnímají přírodní podmínky, je jedním ze základních cílů této práce (viz kapitola 2). Pro určení zapojení tehdejších zemědělců do tvorby sociálního kapitálu byly tehdejším zemědělcům pokládány otázky na podobu zapojení jejich rodinných příslušníků do místních aktivit před kolektivizací, vztahy s ostatními lidmi v oblasti hospodaření a podobu spolupráce s ostatními zemědělci.

V případě druhé epizody (transformace zemědělství a celé společnosti po roce 1989) byli tehdejší zemědělci motivováni především k tomu, aby vyjádřili své názory na průběh transformace a na vnímání změny krajiny a zemědělství Česka po roce 1989.

Problémem orální historie je selekce paměti, kdy si lidé pamatují určité události či prožitky pod vlivem jejich současných zájmů, kolektivní paměti nebo jiných faktorů (Vaněk a kol. 2007). Zároveň u osob vyššího věku je v případě vyprávění jejich životního příběhu častá snaha o uznání výzkumníkem (Vaněk a kol. 2007). Tyto jevy se do určité míry projevily i v případě rozhovorů s tehdejšími zemědělci, avšak pro tuto diplomovou práci jsou důležité především subjektivní pohledy jednotlivých zemědělců, a proto je metoda rozhovorů s tehdejšími zemědělci vyhovující.

6.4 Rozhovory se současnými zemědělci

Jak již bylo zmíněno výše v této kapitole, metoda rozhovorů se současnými zemědělci je v případě studia vlivu člověka na krajinu a životní prostředí poměrně často využívanou metodou. Rozhovory se současnými zemědělci byly vedeny metodou rozhovorů pomocí návodu (viz kapitola 6.3). Oproti rozhovorům s tehdejšími zemědělci nebylo cílem, aby současní zemědělci vyprávěli s minimem přerušování výzkumníka, ale aby odpovídali na otázky jasně stanovených témat. Nicméně stejně jako v případě rozhovorů s tehdejšími zemědělci byl kladen důraz na subjektivní názory současných zemědělců.

Hlavní témata rozhovorů se současnými zemědělci byla v určité míře podobná jako témata rozhovorů s tehdejšími zemědělci, avšak u současných zemědělců se větší část rozhovorů týkala konkrétních forem zemědělské činnosti jednotlivých zemědělců.

Prvním tématem byly základní informace o daném zemědělském hospodářství, přičemž respondent uvedl konkrétní formu a rozsah jeho zemědělské činnosti a základních ekonomických charakteristik daného hospodářství. Druhé téma rozhovorů se týkalo faktorů ovlivňujících rozhodování daného zemědělce o své zemědělské činnosti (a tudíž o využití ploch na jím obhospodařovaných pozemcích). Rozhodování zemědělce o konkrétní formě jím provozované zemědělské činnosti je ovlivňováno charakteristikami daného zemědělce a hybnými silami (viz kapitola 3.3). Z charakteristik daného zemědělce byl ve výzkumných rozhovorech kladen největší důraz na jeho přístup k zemědělství a motivaci pro provádění dané formy zemědělské činnosti. Kromě zmíněných charakteristik jednotlivých současných zemědělců se otázky ve druhé části rozhovorů se současnými zemědělci týkaly podoby vlivu sociokulturních, institucionálních, technologických, ekonomických a demografických hybných sil na hospodaření daného respondenta (dále je tato skupina hybných sil nazývána jako „nepřirodní hybné síly“). Nejvíce byli současní zemědělci tázáni na otázky týkající se způsobu prodeje jimi vyprodukovaných produktů, poměru mezi vlastnictvím a užíváním zemědělské půdy, vlivem technologických inovací a dopadů SZP EU na jejich hospodaření. Na rozdíl od rozhovorů se tehdejšími zemědělci byli současní zemědělci dotazováni na vliv hybných sil po pouze jedné společenskopolitické změně, a to sice transformaci po roce 1990. Vzhledem k poměrně velké provázanosti jednotlivých hybných sil (viz kapitola 3.2) se rozhovory netýkaly vždy striktně jedné hybné síly, ale respondentům byly kladeny otázky týkající se působení více hybných sil najednou. Součástí druhého tématu byly otázky týkající se diverzifikace zemědělských činností a důvodů, proč k dané diverzifikaci došlo.

Třetí téma bylo zaměřené na přírodní hybné síly a přírodní podmínky, které ovlivňují hospodaření jednotlivých respondentů. Toto téma je do velké míry propojené s předchozím tématem, protože například nastavení dotační podpory (tedy institucionální hybná síla) je do velké míry spojeno s přírodními podmínkami (kapitola 3.2). Kromě obecného vlivu přírodních podmínek se část rozhovorů se současnými zemědělci týkala dopadů sucha v roce 2018 na jejich hospodaření, přičemž ovlivňování nedostatkem vody zmiňovala část současných zemědělců, ale i na otázky týkající se celkového vlivu přírodních podmínek. Na vliv sucha v roce 2018 byli současní zemědělci tázáni, protože v roce 2018 bylo v Česku zaznamenáno druhé nejmenší množství srážek od roku 1961 (ČHMÚ 2019), přičemž území okresu Tábor patřilo

v roce 2018 podle portálu Intersucho.cz (2020) k okresům, kde bylo poškození zemědělské produkce suchem odhadováno na těžké až extrémní. Obecně platí, že se stoupající nadmořskou výškou se zvyšuje průměrný úhrn srážek (Sevruk 1997). Předpokládalo se tedy, že největší dopad bude mít sucho na zemědělce hospodařící v první skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy, protože v této skupině mají pozemky vyšší nadmořskou výšku oproti půdě v jiných skupinách podle průměrné ceny zemědělské půdy (viz kapitola 6.2.2). Vzhledem k poměrně velké stabilitě přírodních podmínek (viz kapitola 1) je pro tuto diplomovou práci důležité porovnání odpovědí od tehdejších a současných zemědělců týkajících se vlivu přírodních podmínek na zemědělské hospodaření před rokem 1948 v době výzkumu. Tehdejší i současní zemědělci byli také tázáni na to, jestli během svého života vnímají změny charakteristik klimatu v oblasti, kde hospodaří či hospodařili.

Specifickým okruhem otázek byly otázky týkající se hospodaření v režimu ekologického zemědělství. Rozhodnutí o hospodaření v režimu ekologického zemědělství je spojené s motivací daného respondenta k hospodaření v dané podobě (Darnhofer a kol. 2005), tudíž ekologické zemědělství je součástí prvního hlavního tématu. Zároveň je na ekologické zemědělství přímo navázána dotační podpora (kapitola 4.4) a ekologické zemědělství je tedy součástí druhého tématu. Ekologické zemědělství se výrazně pojí s mimoprodukčními funkcemi zemědělství (kapitola 4.4), proto bude ekologické zemědělství představeno primárně v rámci třetího hlavního tématu rozhovorů se současnými zemědělci. Kromě přírodních podmínek se třetí téma týkalo vnímání mimoprodukčních funkcí zemědělství (včetně zapojení jednotlivých respondentů do AEKO), podoby krajiny a stavu životního prostředí. Na ekologické zemědělství byli dotazováni primárně současní zemědělci hospodařící v režimu ekologického zemědělství, avšak několik současných zemědělců hospodařících mimo režim ekologického zemědělství svůj názor uvedlo v rámci odpovědí na otázky týkající se jiných témat.

S tématem přírodních podmínek a hybných sil se pojí problematika, jak se sami současní zemědělci identifikují a jak chápou svojí roli. V posledních desetiletích jsou zemědělci především ve vyspělých státech považováni společností nejen za producenty potravin (kapitola 3.5). Sebeidentifikace současných zemědělců většinou nebyla zjišťována pomocí přímých otázek na danou problematiku, ale vyplynula z odpovědí na otázky týkající se především mimoprodukčních funkcí zemědělství. Očekávalo se, že menší míru identifikace sebe samých s producenty potravin budou mít především soukromě hospodařící zemědělci v režimu ekologického zemědělství. Zároveň byl předpoklad, že se respondenti fungující v rámci

družstev, a především obchodních společností budou identifikovat více jako producenti potravin, než v případě soukromě hospodářích zemědělců.

V rámci podtématu sebeidentifikace byli současní zemědělci tázáni na názor týkající se rozšiřování vlka obecného (*Canis lupus*, dále jen vlk) a dalších velkých šelem v české krajině. Na území Česka se vlk rozšiřuje od konce 20. století především ze slovenských Karpat a ze západního Polska a východního Německa (Kutal 2017). V období od 1. 5. 2017 do 30. 4. 2018 se vlci na území Česka vyskytovali především v oblasti Šluknovského výběžku, Kokořínska, Broumovska, Beskyd, Šumavy a Krušných hor (AOPK 2020). Na území SO ORP Tábor tedy nebyl výskyt vlka potvrzen, a tudíž byl názor současných zemědělců na rozšíření této šelmy tvořen na základě zprostředkovaných informací. Ochrana vlka jako zvláště chráněného živočicha je zakotvena v zákoně č. 114/1992 Sb. Vědci a ochranáři přírody obecně návrat vlka a dalších velkých predátorů vítají (van Heel a kol. 2017). Naproti tomu může rozšiřování vlka do české krajiny přinášet negativní dopady na zemědělské hospodaření, především na farmy věnující se extenzivnímu chodu ovcí a koz (European Parliament 2018). Předpokládalo se, že pozitivní pohled na rozšiřování vlků budou mít především současní zemědělci hospodařící v režimu ekologického zemědělství (tedy osoby, kterým může být ochrana přírody blízká), kteří se zároveň nevěnují extenzivnímu chovu ovcí a koz.

Čtvrtým a posledním tématem rozhovorů se současnými zemědělci bylo jejich zapojení do tvorby sociálního kapitálu v oblasti jejich hospodaření včetně jeho využívání. Současní zemědělci byli dotazováni na vnímání jejich zemědělských činností obyvateli a představiteli obcí, kde současní zemědělci hospodařili v době výzkumu. Pro určení zapojení současných zemědělců do místních aktivit byly současným respondentům pokládány otázky na jejich členství v orgánech místních samospráv a sborech dobrovolných hasičů (dále jen SDH). Místní samosprávy se mohou výrazně podílet na tvorbě sociálního kapitálu (Švihlová, Kubištová 2014), tudíž členství v orgánech místních samospráv může značit aktivní působení na tvorbu sociálního kapitálu v daných oblastech. Na členství v SDH byli současní zemědělci tázáni, protože se jedná o organizaci s více než 300 000 členy (Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska 2020), a tudíž výrazným vlivem na lokální rozvoj. U tématu týkajícího se sociálního kapitálu byl kladen důraz na porovnání odpovědí u zemědělců dle odlišné právní formy jejich hospodaření. Před vlastním výzkumem se předpokládalo, že soukromě hospodařící zemědělci budou bydlet v blízkosti vykonávání svých aktivit a tudíž se budou do místního rozvoje zapojovat ve větší míře, než tomu je v případě zástupců družstev a obchodních společností. Osnovy řízeného rozhovoru s tehdejšími a současnými zemědělci jsou uvedeny v přílohách 2 a 3.

6.5 Průběh a vyhodnocování rozhovorů

V období od března do září roku 2019 byly provedeny tři rozhovory s tehdejšími zemědělci a patnáct rozhovorů se současnými zemědělci. Celkem bylo ze skupiny současných zemědělců osloveno dvacet tři osob, míra „non-response“ (tj. podíl osob, které odmítly účastnit v daném výzkumu; viz například STEM/MARK 2013) u současných zemědělců tedy byla 34 %. Míra non-response byla stejná u respondentů hospodařících ve formě obchodních společností a družstev, přičemž v obou případech odmítli poskytnout rozhovor tři zemědělci. Ze soukromě hospodařících zemědělců odmítli poskytnout rozhovor dva. U skupiny tehdejších zemědělců s provedením rozhovoru souhlasily všechny oslovené osoby. Rozhovory s tehdejšími i se současnými zemědělci byly nahrány na diktafon a následně přepsány ve spisovném jazyce a mírně stylisticky upraveny. Metoda přepisů rozhovorů do spisovného jazyka a spolu se stylistickou úpravou se využívá především v situacích, kdy je respondent v roli svědka dané události či informuje o daném tématu (Hendl 2016). Rozhovory s tehdejšími i současnými rozhovory probíhaly většinou v pracovních dnech (celkem 14 rozhovorů, tj. 78 %) a z malé části o víkendu (4 rozhovory, tj. 22 %). O víkendu byly provedeny pouze rozhovory se současnými zemědělci ze skupiny soukromě hospodařících zemědělců. Délka rozhovorů závisela na časových možnostech respondenta a jeho ochotě a chuti odpovídat na položené otázky, přičemž rozhovory většinou trvaly od třiceti do šedesáti minut.

Po přepsání byly rozhovory analyzovány pomocí metody obsahové analýzy. Tato metoda se používá k transformaci údajů vyjádřených ve slovech na měřitelná data (Kronick 1997). Slovy vyjádřené informace uvedené v rozhovorech byly do měřitelné podoby převedeny díky systému kódování. Při kódování jsou k údajům v textu přiřazovány číselné hodnoty podle předem připraveného systému (Sedláková 2014). Texty rozhovorů převedené do měřitelné podoby byly vyhodnocovány pomocí programu MS Excel. Výsledky analýzy rozhovorů s oběma skupinami respondentů jsou představeny v následující kapitole, přičemž údaje získané obsahovou analýzou byly doplněny přímými anonymizovanými citacemi respondentů ke specifickým tématům výzkumu v modelovém území.

7. VÝSLEDKY VÝZKUMU V MODELOVÉM ÚZEMÍ

V této kapitole jsou prezentovány výsledky výzkumu vztahu mezi společenskopolitickými změnami a vývojem zemědělství a krajiny na příkladu modelového území SO ORP Tábor. Důvody pro výběr právě daného modelového území jsou uvedeny v kapitole 5, výběr použitých metod byl definován v kapitole 6. Tato část se dělí do několika podkapitol podle následujících témat rozhovorů: vlastní podoba hospodaření a vybrané charakteristiky daného respondenta, motivace respondenta k hospodaření právě v dané podobě, ovlivňování hospodaření respondenta nepřírodními hybnými silami, ovlivňování hospodaření respondenta přírodními hybnými silami a postoj respondenta k mimoprodukčním funkcím krajiny a zapojení respondenta do místního společenského života a tvorby sociálního kapitálu v oblasti jeho zemědělské aktivity (viz kapitoly 6.3 a 6.4). Dělení této kapitoly nebylo provedeno podle toho, do jaké hlavní skupiny patří respondenti (tehdejší a současní zemědělci, viz kapitola 2), jejichž odpovědi z výzkumných rozhovorů byly použity pro tuto diplomovou práci. Výsledky obsahové analýzy rozhovorů se současnými zemědělci a s tehdejšími zemědělci jsou namísto toho uváděny dohromady, aby bylo možné údaje získané od obou skupin respondentů lépe porovnat. Rozhovory s oběma skupinami respondentů se do určité míry lišily formou i jednotlivými okruhy otázek (viz kapitoly 6.3 a 6.4), nicméně základní výše uvedená témata jsou u obou skupin respondentů shodná.

Pro zachování podmínky anonymity jsou u uvádění přímých citací respondentů v této kapitole označováni respondenti ze skupiny tehdejších zemědělců jako „tehdejší zemědělec 1“, „tehdejší zemědělec 2“ a tehdejší zemědělec 3“. Současní zemědělci jsou v textu označováni jako „současný zemědělec 1“ až „současný zemědělec 15“. V tabulce 15 je uvedena právní forma daného respondenta, skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy a skupina podle velikosti farem. Skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy byly rozděleny takto: 1. skupina = méně než 5,29 Kč/m², 2. skupina = 5,30 až 6,29 Kč/m², 3. skupina = více než 6,30 Kč/m². Podle velikosti farmy byly skupiny rozděleny následovně: 1. skupina = méně než 49,99 ha, 2. skupina = 50,00 až 99,99 ha, 3. skupina = více než 100,00 ha.

Tabulka 15: Současní zemědělci podle právní formy, průměrné ceny zemědělské půdy a velikosti farmy, SO ORP Tábor, 2019

Označení respondenta	Právní forma	Skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy	Skupina podle velikosti farmy
Současný zemědělec 1	Fyzická osoba	1	2
Současný zemědělec 2	Družstvo	3	3
Současný zemědělec 3	Obchodní společnost	2	3
Současný zemědělec 4	Obchodní společnost	3	3
Současný zemědělec 5	Fyzická osoba	1	1
Současný zemědělec 6	Fyzická osoba	1	3
Současný zemědělec 7	Fyzická osoba	2	3
Současný zemědělec 8	Družstvo	1	3
Současný zemědělec 9	Fyzická osoba	2	1
Současný zemědělec 10	Obchodní společnost	1	2
Současný zemědělec 11	Fyzická osoba	3	3
Současný zemědělec 12	Obchodní společnost	3	1
Současný zemědělec 13	Družstvo	2	3
Současný zemědělec 14	Obchodní společnost	3	2
Současný zemědělec 15	Fyzická osoba	2	2

Zdroj: LPIS (2019); vlastní úpravy

7.1 Základní informace o respondentech a jejich hospodaření

Ze skupiny současných zemědělců jich nejvíce provozovalo svou činnost jako fyzické osoby, přičemž necelá polovina všech současných zemědělců hospodařila v režimu ekologického zemědělství (tabulka 17). Absence družstva hospodařícího v režimu ekologického zemědělství není příliš překvapivá, protože v modelovém území k 1. 1. 2019 ani jedno družstvo nehospodařilo v režimu ekologického zemědělství (LPIS 2019). Současní zemědělci hospodařící ve formě obchodních společností a družstev zastávali v době výzkumu funkci předsedy družstva (tři respondenti), jednatele, majitele nebo spolumajitele firmy (tři respondenti) a agronoma (dva respondenti).

Tabulka 16: Současní zemědělci podle právní formy, ekologického zemědělství a velikosti farmy, SO ORP Tábor, 2019

Právní forma	Celkový počet zemědělců	Z toho počet zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství	Mediánová velikost farmy (ha)
Soukromě hospodařící zemědělci	7	4	73,73
Obchodní společnosti	5	2	90,90
Družstva	3	0	1129,83
CELKEM	15	6	120,38

Pozn. údaje v této tabulce jsou uvedeny pouze pro farmy, jejichž představitelé se zúčastnili terénního šetření

Zdroj: LPIS (2019), vlastní výzkum

Odlišnost velikosti farem respondentů podle jejich právní formy (tabulka 16) odpovídá situaci pro celé Česko, kde mají největší průměrnou velikost farem družstva, dále obchodní společnosti a nakonec fyzické osoby (ČSÚ 2017b). Naproti tomu farmy tehdejších zemědělců měly mediánovou velikost kolem 20 ha, přičemž hospodářství s touto velikostí patřila koncem 40. let k těm větším: „*Můj otec byl celkem velký a dobrý hospodář.*“ (tehdejší zemědělec 2, jehož rodina hospodařila zhruba na dvaceti hektarech). Ze všech současných zemědělců ani jeden nehospodařil na výměře menší než 25 hektarů. Nepoměr mezi mediánovou velikostí farmy tehdejších a současných zemědělců ukazuje na změnu celého zemědělského systému v Česku a celé Evropě, kdy od druhé poloviny dvacátého století především díky mechanizaci a chemizaci došlo k výraznému navýšení výnosů zemědělských produktů a zároveň k významnému nárůstu průměrné velikosti evropských farem (viz kapitola 4.3). Před rokem 1948 v případě tehdejších zemědělců postačovala výměra do třiceti hektarů k uživení rodiny respondenta a několika dalších osob: „*Dělali to otec s matkou, a protože to nestíhali, tak měli dva pomocníky. Jednoho muže a jednu ženu.*“ (tehdejší zemědělec 2). Všichni respondenti ze skupiny současných zemědělců, kteří hospodařili na výměře pod 99 ha jako fyzické osoby, nezaměstnávali žádné zaměstnance mimo sezónních pomocných pracovníků a rodinných příslušníků: „*Ne, všechno zvládáme vlastními silami. Moji rodiče jsou v důchodu, tak vypomůžou, kdy je třeba. Manželka dělá na půl úvazku, tak pomáhá.*“ (současný zemědělec 15).

Změna celého zemědělského systému je patrná i u rozdílu mezi využitím ploch a zaměřením farem u tehdejších a současných zemědělců. Podle všech tehdejších zemědělců na jejich hospodářstvích byla zastoupena živočišná i rostlinná výroba, přičemž ani jeden z druhů zemědělské produkce výrazně nedominoval: „*Bylo to hospodářství, které bylo kompletní. Tam bylo asi 8 nebo 10 krav, pár koní, mladý dobytek, prasata, slepice, kachny, husy, pole i louky.*“ (tehdejší zemědělec 1). Rozmanité využití půdy v případě hospodářství tehdejších zemědělců odpovídalo komplexitě jejich činnosti. Všichni tehdejší zemědělci hospodařili kromě orné půdy i na trvalých travních porostech a v jednom případě vlastnila rodina tehdejšího zemědělce les. Hospodaření na trvalých travních porostech zmiňovali všichni tehdejší zemědělci jako okrajové: „*Tenkrát se nedělala řepka, ale dělal se len, brambory a nějaké ty speciální plodiny. A sem tam nějaké trávy tenkrát dělali.*“ (tehdejší zemědělec 2). Rodiny dvou tehdejších zemědělců hospodařily před rokem 1948 v oblastech s vyšší nadmořskou výškou, kde po konci komunistického režimu došlo k výraznému nárůstu podílu trvalých travních porostů (kapitola 5.2).

Zvýšení významu trvalých travních porostů především v oblastech s nižší průměrnou cenou zemědělských pozemků (a tedy horšími produkčními charakteristikami z hlediska přírodních podmínek, viz kapitola 6.2.2) potvrdily i rozhovory se současnými zemědělci. Zemědělská půda farem sedmi současných zemědělců byla z více než 75 % tvořena trvalými travními porosty, přičemž z těchto sedmi respondentů čtyři hospodařili ve skupině s nejnižší průměrnou cenou zemědělských pozemků a tři ve střední skupině podle ceny zemědělských pozemků. Někteří současní zemědělci sami uvedli, že aktivně mění způsob využití ploch na jimi obhospodařované zemědělské půdě. Především se jedná o přeměnu orné půdy na trvalé travní porosty, tedy proces zatravňování. Celkem šest současných zemědělců uvedlo, že někdy alespoň do malé míry zatravňovali, z čehož se jednalo o pět soukromě hospodařících zemědělců a jednoho zástupce družstva. Mezi jednotlivými zemědělci, kteří zmínili aktivní přístup k zatravňování, je rozdíl podle zaměření farmy a celkového přístupu k jejich hospodaření: „*Hodně zatravňujeme, ale to je spojené s celkovým zaměřením naší farmy.*“ (současný zemědělec 14). Naproti tomu: „*Jediné, co jsme zatravňovali, byly silně erozně ohrožené plochy. Tam nešlo skoro nic jiného dělat.*“ (současný zemědělec 13).

Odlíšnost proti době před rokem 1948 představuje také větší specializace jednotlivých farem současných zemědělců, i když pouze malá část z farem je zaměřena pouze na jeden druh zemědělské výroby (tabulka 17). Stejně jako u farem s výrazným zastoupením trvalých travních porostů se nacházejí farmy s výlučným zastoupením živočišné výroby v první a druhé skupině

podle průměrné ceny zemědělské půdy. Současní zemědělci věnující se pouze rostlinné výrobě nebo kombinaci s dominancí rostlinné výroby hospodařili na území všech třech skupin podle průměrné ceny zemědělské půdy, přičemž se jednalo o dvě obchodní společnosti a jedno družstvo. Respondenti ze skupiny současných zemědělců, kteří neuvedli jasnou dominanci jednotlivých druhů zemědělské výroby, hospodařili ve třetí skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy na farmách s rozlohou větší než 100 ha. Z respondentů výlučně nebo dominantně zaměřených na živočišnou výrobu jich pět chovalo krávy bez tržní produkce mléka (dále jen KBTPM), dva ovce, hospodářství jednoho z nich bylo zaměřeno na chov krav na mléko i KBTPM a jeden z daných současných zemědělců se věnoval chovu KPTPM a ovcí. KBTPM a ovce jsou zvířata nejvíce v Česku chovaná v režimu ekologického zemědělství a zároveň nejvyšší podíly zemědělské půdy obhospodařované v režimu ekologického zemědělství jsou v Česku především v pohraničních krajích s vyšší nadmořskou výškou (MZe ČR 2018a). Podrobnější pohled na zaměření jednotlivých farem současných zemědělců tak potvrzuje procesy extenzifikace a intenzifikace české krajiny po roce 1989, kdy se na vstupy náročnější zemědělská produkce koncentruje do oblastí s příhodnějšími přírodními podmínkami (kapitola 4.4).

Tabulka 17: Současní zemědělci podle zaměření své činnosti a právní formy, SO ORP Tábor, 2019

Právní forma	Pouze živočišná výroba ¹	Pouze rostlinná výroba ²	Kombinace s dominancí živočišné výroby	Kombinace s dominancí rostlinné výroby	Kombinace živočišné a rostlinné výroby bez jasně uvedené dominance
Fyzické osoby	5	0	1	0	1
Obchodní společnosti	1	1	1	1	1
Družstva	0	1	1	0	1
CELKEM	6	2	3	1	3

Pozn¹: do této kategorie jsou zařazeni i respondenti věnující se rostlinné výrobě pro vlastní potřebu (samozásobení, výroba krmivové základny atd.); Pozn²: v této kategorii jsou zahrnuti i respondenti, kteří se věnují živočišné výrobě pro svou vlastní potřebu (samozásobení atd.)

Zdroj: vlastní výzkum

Tabulka 18: Současní zemědělci podle nejvyššího vzdělání, SO ORP Tábor, 2019

Věk (v letech)	ZŠ ¹ , odborné učiliště, SŠ ²	VŠ ³ zemědělského zaměření	VŠ ³ nezemědělského zaměření
49 a méně	6	4	0
50 až 64	2	1	0
Více než 65	1	0	1

Pozn¹.: ZŠ = základní škola, Pozn².:SŠ= střední škola,Pozn³.:VŠ=vysoká škola

Zdroj: vlastní výzkum

Na rozhodování zemědělců ohledně využití jimi obhospodařované půdy mají vliv charakteristiky jednotlivých zemědělců jako jejich věk, vzdělání, pořadí posloupnosti u funkce hlavního hospodáře a motivace pro provozování zemědělské činnosti (kapitola 3.3). Výrazné většině respondentů ze skupiny současných zemědělců bylo v době provádění rozhovorů ve věku do padesáti let a v seniorském věku (nad 65 let) byli dva současní zemědělci (tabulka 18). Rozdělení podle věku do daných kategorií bylo provedeno, protože výzkum byl prováděn třicet let po společenskopolitické změně v podobě konce komunistického režimu a respondenti starší padesát let tedy mohli mít přímé pracovní zkušenosti se zemědělskou činností před rokem 1989 (tedy před jednou ze dvou pro tuto práci vybraných společenskopolitických změn, viz kapitola 1). Vzhledem k obecně nižší míře vzdělanosti u osob starších padesáti let oproti mladším osobám (ČSÚ 2014b) není příliš překvapivé, že mezi současnými zemědělci staršími padesát let byly jen dvě osoby s vysokoškolským vzděláním (tabulka 18).

Pořadí posloupnosti u funkce hlavního hospodáře (dále jen pořadí posloupnosti) byla u současných zemědělců zjišťována pouze u respondentů hospodařících jako fyzické osoby, protože primárně u soukromě hospodařících zemědělců má pořadí posloupnosti vliv na jejich hospodaření (van Vliet a kol. 2015). Všichni současní zemědělci hospodařící jako fyzické osoby byli v době výzkumu hlavními hospodáři, přičemž dva z nich byli prvními a hospodáři na dané farmě po roce 1989. Pět ze současných zemědělců ze skupiny soukromě hospodařících zemědělců pokračovalo v hospodaření po jiných rodinných příslušnících, kteří po roce 1989 hospodaření obnovovali.

Ze skupiny tehdejších zemědělců byli dva respondenti vysokoškolsky vzdělaní, z čehož jeden v zemědělském oboru. Vzhledem ke svému nízkému věku v roce 1948 nevykonával ani jeden z tehdejších zemědělců funkci hlavního hospodáře.

7.2 Motivace respondentů k hospodaření právě v dané podobě

Důvody pro provozování právě dané formy zemědělské činnosti byly rozmanité. Motivace tehdejších zemědělců do značné míry souvisí s v předchozí podkapitole zmíněnou komplexitou hospodářství před rokem 1948. Ze skupiny tehdejších zemědělců jako důvod pro hospodaření právě v dané podobě uvedli respondenti ekonomické důvody, vlastní subjektivní důvody a snahu svou činností uchovat či zlepšit úrodnost půdy. Podle tehdejšího zemědělce 2 hospodaření jeho rodičů „ (...) *neslo nějaké peníze a vyhovovalo jim to.*“ (tehdejší zemědělec 2). U motivace spočívající v udržování dobrého stavu půdy uvedl tehdejší zemědělec 3 důležitost aplikace organických hnojiv do půdy: „*Tatínek používal hlavně hnůj a dbal na to, aby se všechna ta sláma dala pod dobytek a pak se to vrátilo půdě.*“.

Současní zemědělci uvedli velké množství důvodů pro hospodaření v dané podobě. Tyto důvody byly rozděleny do několika základních skupin: ekonomické (motivem respondenta bylo, aby mu hospodaření v dané podobě přinášelo ekonomický zisk a zároveň měl respondent na dané hospodaření prostředky v podobě půdy, techniky i vlastní fyzické síly), environmentální (respondent hospodařil v dané podobě, protože chtěl udržovat nebo zlepšovat charakteristiky životního prostředí na jím obhospodařovaných pozemcích i v okolí daných pozemků), historické (respondent hospodařil v dané podobě, protože daná farma byla na určitý způsob nastavena od minulosti), subjektivní (respondent uvedl, že ho hospodaření v dané podobě baví a těší) a sociální (respondent provozuje danou činnost kvůli pozitivním vlivům na společnost v daném území, např. kvůli zaměstnanosti v dané oblasti). Motivace k farmaření v podobě ekonomických, sociálních (ve významu např. tradice rodinných farem) a osobních důvodů daného farmáře byly uvedeny i Preissel a kol. (2017). Wezel a kol. (2018) rozdělil motivace zemědělců pro zapojení do AEKO na ekonomické a environmentální.

Tři ze současných zemědělců uvedli jeden důvod pro hospodaření v dané podobě, zbylých dvanáct respondentů uvedlo dva a více důvodů (tabulka 19). U většiny případů uvedených v tabulce 19 bylo určeno, jaké důvody pro hospodaření v určité podobě jsou nejzásadnější, nicméně i přes tento fakt se různé skupiny motivace současných zemědělců pro jejich hospodaření prolínají: „*Protože se mně ovce vždy líbily. (...): My jsme měli původně úmysl chovat krávy. Vrátili jsme se sem v roce 1994, kdy nám vydali zpátky pole. Přemýšleli o krávacích, a v roce 1994 nebo 1995 byl dotační titul na nákup hospodářských zvířat, kdy stát přispíval 50 %. Tak jsme chtěli chovat nějaké masné plemeno hovězího dobytka. A v roce, kdy jsme se rozhoupávali, tak většinu dotačních titulů na nákup hospodářských zvířat zrušili a nechali jenom*

ovce. Tak jsme se říkali „Jdeme do ovcí.“ (...)A asi i chov hovězího dobytka by pro nás byl náročnější a nebezpečnější.“ (současný zemědělec 1). Příklad současného zemědělce 1 ukazuje spojení mezi ekonomickými a subjektivními důvody.

Nejčastěji zmiňovanou skupinou důvodů pro motivaci v dané podobě byly důvody environmentální, které byly následované důvody subjektivními, subjektivními a ekonomickými (tabulka 19). Z počtu jedenácti současných zemědělců, kteří uvedli mezi důvody své motivace environmentální důvody, jich více než polovina považuje tyto důvody za zásadní pro rozhodnutí o provozování své zemědělské činnosti (tabulka 19). Vyšší zastoupení environmentálních důvodů spolu s nižším zastoupením ekonomických důvodů není příliš překvapivé. V mnoha případech současní zemědělci uváděli, že provádějí environmentálně prospěšné aktivity na svém hospodářství nejen kvůli poskytování mimoprodukčních funkcí, ale také kvůli udržení či zvýšení produktivity své farmy především v podobě používání organických hnojiv: „Ale protože máme v půdě nějakou organiku, tak to není takové, jako když například sousedé prodávají slámu do spalovny, což je úplné zvěrstvo, tak jim to na poli začne schnout daleko dříve, než nám. Je třeba se o pole starat a pak to vydrží i sušší roky.“ (současný zemědělec 4). Důležitost aplikace organické hmoty primárně z vlastní živočišné výroby zpět do obhospodařované zemědělské půdy uvedlo jako hlavní environmentální důvod pro provozování dané zemědělské činnosti celkem pět současných zemědělců.

Tabulka 19: Současní zemědělci podle důvodů pro provozování dané zemědělské činnosti, SO ORP Tábor, 2019

Současný zemědělec 1	ANO			ANO	
Současný zemědělec 2			ANO		
Současný zemědělec 3			ANO		
Současný zemědělec 4		ANO			ANO
Současný zemědělec 5	ANO	ANO		ANO	
Současný zemědělec 6		ANO			
Současný zemědělec 7		ANO		ANO	
Současný zemědělec 8		ANO		ANO	
Současný zemědělec 9	ANO	ANO		ANO	
Současný zemědělec 10		ANO		ANO	
Současný zemědělec 11	ANO	ANO			
Současný zemědělec 12		ANO			
Současný zemědělec 13		ANO		ANO	ANO
Současný zemědělec 14	ANO	ANO			
Současný zemědělec 15	ANO	ANO		ANO	
Celkem zmínění dané skupiny		6	11	2	8

Pozn. **tučně** zvýrazněné typ motivace značí, že daný typ motivace je pro respondenta zásadní. Pokud u respondenta není žádný typ motivace zvýrazněn tučně, nebylo určeno, jaký typ motivace je pro daného respondenta nejzásadnější.

Zdroj: vlastní výzkum

Všichni současní zemědělci hospodařící v režimu ekologického zemědělství uvedli environmentální důvody pro hospodaření v dané podobě, nicméně pouze v jednom případě byly environmentální důvody jedinými důvody a u ostatních současných zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství byly environmentální důvody doplněné důvody jinými. Zároveň každý ze současných respondentů hospodařících v režimu ekologického zemědělství uvedl, že zásadní význam environmentálnímu aspektu svého hospodářství přikládá kvůli svému osobnímu přesvědčení. Zdůraznění environmentálních důvodů pro hospodaření v dané podobě souvisí u současných zemědělců s důvody, proč se rozhodli hospodařit v režimu ekologického zemědělství. Rozhodnutí hospodařit v režimu ekologického zemědělství je spojené s tématem přírodních podmínek a mimoprodukčních funkcí zemědělství, proto budou důvody současných

zemědělců pro hospodaření v režimu ekologického zemědělství spolu s environmentálními důvody pro hospodaření v dané podobě více specifikovány v kapitole 7.4.

Druhou nejpočetnější skupinou důvodů pro provozování hospodaření v dané podobě byly důvody subjektivní, přičemž ve všech případech subjektivní důvody doplňovaly důvody zařazené do jiných skupin (tabulka 19). Jak bylo zmíněno výše u definice subjektivních důvodů, respondent s určenými subjektivními důvody, pro kterého jsou tyto důvody významné, vykonával zemědělskou činnost, protože mu přinášela radost. Oba současní zemědělci, u kterých byly subjektivní důvody určené jako nejvýznamnější, se věnovali chovu ovcí a byli starší 60 let: Současný zemědělec 9 uvedl: „*Hrozně jim (ovcím, pozn. aut.) fandím, baví mě to, jsou to pro ně dobré louky. Také jsme v baráku na samotě, nikomu nevadíte, jestli tady řvou. Je to na mých pozemcích.*“ Chov ovcí v současné době ve střední Evropě není příliš ziskovou činností (Niznikowski a kol. 2006) a tudíž subjektivní důvody pro provozování dané činnosti mohou převyšovat ekonomické důvody. Zároveň oba současní zemědělci ve věku nad šedesát let uvedli, že neplánují rozšiřovat svou výměru a provádět výraznější investiční akce na svém hospodářství. Největší význam subjektivním důvodům tedy přikládají současní zemědělci hospodařící na menší výměře, kteří nemají v plánu rozšiřovat své hospodářství ani nijak do něj investovat a ekonomické důvody tudíž pro tyto respondenty nemají větší význam. Nicméně subjektivní důvody uváděli i respondenti mladšího věku hospodařící na větších farmách, kde podle respondentů probíhají nebo jsou plánovány investiční akce „*(...) já jsem zootechnik, takže ŽV je moje celoživotní práce a zábava.*“ (současný zemědělec 13).

Ekonomické důvody pro hospodaření v dané podobě zmínilo po environmentálních a subjektivních důvodech nejvíce současných zemědělců, avšak podle výpovědí současných zemědělců u ani jednoho současného zemědělce nebyly ekonomické důvody nejzásadnější. Současní zemědělci většinou uváděli, že především prostředky získané díky dotacím jim umožňují věnovat se zemědělství v jimi provozované podobě (především v případě zemědělství v režimu ekologického zemědělství): „*Říkal jsem si, že obilí tolik nepotřebujeme, můžeme udělat něco pro přírodu, dotačně to bylo podpořené.*“ (současný zemědělec 15). Nižší počet zařazení ekonomických důvodů mezi hlavní typy motivace hospodaření v dané podobě ukazuje na současné ekonomické nastavení zemědělství, kde hlavně díky dotacím podle vyjádření několika současných zemědělců je poměrně složité výrazně na zemědělské činnosti vydělat nebo prodělat: „*Když to člověk vezme z jiné branže, kde je člověk na vodě, tak tady jste na vodě jenom s počasím. Ale ono vždy stejně něco naroste. Když je toho méně, tak třeba u obilí se ta*

cena zvedne. Ale je toho méně, tak suma je podobná, jako když je toho víc.“ (současný zemědělec 10).

Historické a sociální důvody byly současnými zemědělci zmíněny dvakrát. Důvody z obou skupin zmínili pouze respondenti hospodařících jako obchodní společnosti nebo družstva. Ve dvou případech uvedli současní zemědělci, že je k provozování živočišné výroby motivovaly environmentální a sociální důvody. U environmentálních důvodů pro provozování živočišné výroby uváděli daní respondenti hnojení organickou hmotou (viz výše v této kapitole). Sociální důvody pro provozování živočišné výroby spočívaly u daných respondentů v možnosti zaměstnat vyšší počet osob (primárně z blízkého okolí dané farmy), než pokud by se daní respondenti věnovali pouze rostlinné nebo živočišné výrobě ve velmi omezené míře. Podle obou respondentů, kteří jako důvod hospodaření v dané podobě uvedli sociální důvody, že by zaměřen pouze na rostlinnou výrobu bylo z ekonomického hlediska pro jejich farmy výhodnější: *„Bylo by pro nás jednodušší, pokud bychom dělali jenom rostlinnou výrobu. (...) Zaměstnali bychom tu čtyři lidi a měli bychom jistotu. (...) Ti chytřejší, co se zbavili ŽV, jsou bez problému.“* (současný zemědělec 4).

Historické důvody pro hospodaření zemědělců v dané podobě spočívaly v nastavení farmy na daný typ hospodaření v minulosti a zároveň obtížné potenciální změně typu hospodaření kvůli v minulosti proběhlým investicím. V jednom případě se jednalo o historickou specializaci na mléčný skot, ve druhém případě se jednalo o rozhodnutí věnovat se pouze rostlinné výrobě: *Náš podnik byl historicky (v době před rokem 1989, pozn. aut.) zaměřený na produkci mléka. Takže investice do ŽV směřovaly do mléka. Jsou to investice vysoké, dlouhodobé.*“ (současný zemědělec 2).

Motivace současných zemědělců pro provozování dané formy zemědělské činnosti je velmi rozmanitá. Mezi hlavní důvody pro provozování určité formy hospodaření současných zemědělců patří snaha získat ekonomický zisk a zároveň svou činností prospět životnímu prostředí a společnosti.

7.3 Vliv nepřírodních hybných sil na respondentovo hospodaření

Na rozhodování zemědělce o konkrétní podobě daného hospodářství mají kromě charakteristik daného hospodáře vliv i vnější hybné síly, přičemž v této podkapitole je představena forma ovlivňování hospodaření jednotlivých respondentů nepřírodními hybnými silami. Jednou ze základních skupin hybných sil s vlivem na rozhodování zemědělců o konkrétní podobě

hospodaření jsou ekonomické hybné síly (viz kapitola 3.3). Van Vliet a kol. (2015) jako příklady ekonomických hybných sil uvádí globalizaci, zaměstnanost mimo zemědělství, urbanizaci a místní poptávku po zemědělských produktech. Současní i tehdejší zemědělci z ekonomických faktorů nejvíce uváděli místní poptávku, která však je však podle většiny současných zemědělců ovlivněna evropskou a celosvětovou poptávkou.

Všichni tehdejší zemědělci uvedli, že jejich rodiny prodávaly především produkty živočišné výroby v podobě živých zvířat na jatka nebo mléka výkupním společnostem. Většinou byla zvířata prodávána do nejbližšího okolí, nicméně v jednom případě i do oblasti vzdálené několik desítek kilometrů od místa hospodaření tehdejšího zemědělce: „*Pamatuj si z vyprávění, že když hospodařil dědeček s babičkou, tak děda vodíval na trh koně. A on chodíval s těmi koňmi dost daleko, do Votic nebo do Benešova.*“ (tehdejší zemědělec 1, jehož rodina hospodařila na severu SO ORP Tábor). Podle výpovědí tehdejších zemědělců bylo zemědělství před rokem 1948 výrazně více závislé kromě přírodních podmínek na lokálním fungování trhu. Ani jeden z tehdejších zemědělců neuvedl, že své produkty prodávali větším společností, a tudíž se nepředpokládá, že by na hospodaření tehdejších zemědělců měly přímý vliv výkyvy globálního trhu se zemědělskými produkty. Vzhledem k menší rozloze farem tehdejších zemědělců a zároveň zaměření na živočišnou i rostlinnou výrobu lze předpokládat, že hospodaření tehdejších zemědělců v dané podobě bylo ovlivňováno i snahou o samozásobení. Produkci potravin pro vlastní potřebu je možné zařadit mezi ekonomické hybné síly, protože se jedná o činnost, díky které mohou být zemědělci méně zaměřeni na tržní hodnotu jimi vyprodukovaných produktů. Ze současných zemědělců samozásobení jako výrazný důvod pro hospodaření v dané podobě uvedl jeden respondent.

Oproti tehdejším zemědělcům byl způsob prodeje zemědělských produktů současných zemědělců výrazně rozmanitější. Největší část současných zemědělců (šest respondentů) prodávala produkty živočišné výroby v podobě živých zvířat na jatka nebo na výkrm a zároveň produkty rostlinné výroby prodávali ve velmi málo zpracované podobě větším odbytovým společnostem. Dva současní zemědělci prodávali své produkty formou prodeje ze dvora nebo přes vlastní internetový obchod, jeden současný zemědělec uvedl prodej přes odbytové družstvo, jeden respondent prodával své produkty restauracím a na farmářských trzích a čtyři respondenti způsob prodeje svých produktů blíže nespecifikovali.

Celkem pět současných zemědělců uvedlo, že prodávají své produkty (primárně produkty živočišné výroby) do zahraničí, z čehož dva respondenti prodávali své produkty do Rakouska, jeden do Rakouska a Německa, jeden do jiného státu v zahraničí a farma jednoho respondenta

prodávala své produkty odbytovému družstvu firmě, která dané produkty dále předprodávala do zahraničí. Současný zemědělec 7 zmínil přímý vztah mezi svou produkcí a společenskopolitickou událostí v zahraničí: *„Většina našeho dobytka se vyváží do Turecka nebo v tuto dobu do Kazachstánu. A pak se stane nějaká neočekávatelná událost, která sníží poptávku po zvířatech z karantén. V Turecku před rokem a půl byl ten pseudopřevrat a najednou se to ze dne na den zarazilo. Tím pádem já měl pravidelný přísun peněz, který se najednou zarazil. Ono to vydržíte pár měsíců, vydržíte to půl roku, ale po delší době ty peníze začnou chybět.“* (současný zemědělec 7).

I když ekonomické důvody pro motivaci k farmaření v dané podobě zmínila menšina současných zemědělců (viz kapitola 7.2), vliv poptávky po určitých produktech je na zemědělství poměrně značný: *„Změnu v hospodaření nebo produkci všeho možného dělá trh. (...) V minulosti jsme na trhy vozili 4 bedny mrkve, teď jí vozíme sotva jednu. (...) A je to mediální masáž, která říká, co se prodává na trhu. A lidé, jak mají vyšší platy, tak si radši užívají.“* (současný zemědělec 5). Ekonomické hybné síly tedy na hospodaření současných zemědělců vliv mají, nicméně konkrétní intenzita tohoto vlivu nebyla na základě rozhovorů se současnými zemědělci přesně definována.

Z institucionálních hybných sil má na zemědělství a krajinu Česka velký vliv nepoměr mezi vlastněnou a obhospodařovanou půdou (kapitola 4.4). Většina ze současných zemědělců vlastní méně než polovinu obhospodařované půdy, přičemž vlastnictví méně než 50 % obhospodařované zemědělské půdy uvedla většina zástupců obchodních společností a družstev (tabulka 20). Soukromí zemědělci, kteří vlastnili v době výzkumu více než 75 % obhospodařované zemědělské půdy, byli ve věku více než 60 let. Pravděpodobně i vysoký podíl půdy v jejich osobním vlastnictví (a tedy neexistence nutnosti platit výrazné nájemné majitelům a vykazovat výrazné ekonomické zisky) přispěl k zdůraznění osobních důvodů pro hospodaření v dané podobě (viz kapitola 7.2). Družstvo, u kterého je uvedeno vlastnictví více než 75 % obhospodařované zemědělské půdy, vlastní samo jako právnická osoba pouze malou část půdy, avšak: *„(...), je tady v současné době 130 členů a ti vlastní nějaké pozemky. Asi 75 % pozemků vlastní tito lidé, kteří jsou zároveň členy družstva.“* (současný zemědělec 14). Žádný ze současných zemědělců neuvedl, že by vnímal nějaké rozdíly mezi hospodařením na vlastní a na pronajaté půdě. Stejný přístup k vlastním i pronajatým polím uváděli současní zemědělci i kvůli rozdrobené vlastnické struktuře zemědělské půdy a někdy i téměř nemožnosti přesně poznat, jaké přesně pozemky patří danému zemědělci: *„Já se snažím to dělat stejně. A hlavně z toho důvodu, že mám vlastní jenom kousky. Svoje pole mám včleněné do těch ostatních. A taky*

zastávám názor, že nemůžu uvažovat, že mi to zase někdo vezme a budu to drancovat a počítat, že o to někdy přijdu.“ (současný zemědělec 11).

Tabulka 20: Současní zemědělci podle právní formy a podílu jimi obhospodařované půdy v jejich vlastnictví, SO ORP Tábor, 2019

Právní forma	Do 24,99 %	25,00 až 49,99 %	50,00 až 74,00 %	Více než 75 %
Fyzické osoby	1	3	1	2
Obchodní společnosti	2	1	0	2
Družstva	2	0	0	1

Zdroj: vlastní výzkum

Žádný ze současných zemědělců nevedl, že by s vlastníky půdy měl špatné vztahy. Nicméně především soukromě hospodařící zemědělci nebo zástupci menších obchodních společností vnímali vlastnictví zemědělské půdy jako jistotu pro budoucí hospodaření: *„Já se snažím kupovat, abychom hospodařili na vlastním. Jednak jdou nájem nahoru a pak je to jistota. To ti nikdo nevezme. Pokud bychom přišli o pronajaté pozemky, tak nám zůstane těch 70 hektarů. To už je nějaký základ.“ (současný zemědělec 6).* Z ekonomického pohledu jednodušší hospodaření na vlastní půdě kvůli možnosti více ovlivnit stav daných pozemků uvedl i současný zemědělec 10: *„Hospodaření na pronajaté půdě bere zemědělcům jistotu i ekonomicky. Protože obnovit louky je poměrně nákladné. Jinak to zorat a pak to osivo. I přihnojení anorganikou jsou náklady. A v pastevectví je ekonomika pomalejší než v obilí.“*

Vlastnictví půdy jako jistotu pro zajištění živobytí v době před rokem 1948 uvedl i tehdejší zemědělec 2: *„Pokud člověk měl pole, tak měl jistotu živobytí.“* Naproti tomu podle zástupce jedné obchodní společnosti je pro hospodaření dané firmy výhodnější se zaměřovat na pronájem půdy oproti jejímu vlastnění: *„My se snažíme na půdě hospodařit. To znamená, že veškeré vydělané prostředky vkládáme do hospodaření a nesnažíme se ty prostředky vynakládat na to, abychom půdu zkupovali.“ (současný zemědělec 3).*

Celkem pět současných zemědělců uvedlo plány na rozšiřování výměry své půdy, avšak podle šesti současných zemědělců bylo v době výzkumu problematické. Obtížnost rozšiřování výměry uváděli současní zemědělci především kvůli vysoké ceně zemědělské půdy a také zmíněné vlastnické rozdrobenosti, kdy vlastníci často svou půdu neznají nebo jí považují pouze za prostředek pro ekonomický zisk: *„Když pozemky zdědí tři děti, které tady v oblasti v životě nebyly, tak vidí jenom tu tržní hodnotu daného majetku.“ (současný zemědělec 4).* Problematika hospodaření na půdě, která patří někomu jinému, spočívá podle několika současných

zemědělci i v obtížnosti provádět větší zásahy na půdě typu budování biopásů, kde vzhledem dotacím je podmínka existence daného biopásu alespoň pět let: „*A teď vám to (nájemní smlouvu na daný pozemek, pozn. aut.) někdo vypoví. Ne všude máte dlouhodobé smlouvy, někdo vám to vypoví, tak to musíte vrátet.*“ (současný zemědělec 11). Podle tehdejšího zemědělce 2, který byl v zemědělství aktivní v době komunistického režimu, bylo před rokem 1989 výrazně jednodušší provádět větší zásahy na zemědělské půdě kvůli absenci nutnosti souhlasu majitele daného pozemku.

Necelá polovina současných zemědělců (sedm respondentů) považuje častý nesoulad mezi vlastníky a uživateli půdy v Česku za problém kvůli absenci vztahu vlastníků k půdě a s tím spojeným menším tlakem vlastníků na správné obhospodařování daných pozemků: „*Dřív všichni zemědělci hospodařili na svém. A ten člověk si rozmyslel, jestli na stejném místě dva nebo tři roky po sobě bude dělat kukuřici, protože věděl, že dané pole po něm bude přebírat syn, vnuk a další. (...) A nikdo jim nemusel diktovat, jak se mají o půdu starat. Ti lidé věděli, že když svoji práci nebudou dělat dobře, tak jejich hospodaření dříve nebo později skončí. (...). Dnes je to postavené tak, že se takto nepřemýšlí. Většinou lidí je to jedno, jde jim hlavně o zisk.*“ (současný zemědělec 7). Podle dvou současných zemědělců sice u majitelů chybí vztah k půdě, nicméně výměra je většinou tak malá (často odráží vlastnickou strukturu v polovině dvacátého století; viz kapitola 4.4) a v současné době by již majitele neuživila. Podle jednoho současného zemědělce není problém ve vlastnictví půdy, ale ve faktické podobě zemědělské činnosti v Česku: „*Zásadní věc podle mě je dnešní hospodaření na těch polích. (...) To je největší problém dnešní krajiny, moc se to neříká. (...) Člověk chápe hospodáře, že takhle fungují, protože je to ziskové. Orat je drahé. Ale to, že se velkoplošně začal uplatňovat bezorebný systém závislý na chemii, postřicích, utužováním, kdy se voda nevsakuje, odteče. To je největší problém současné české krajiny.*“ (současný zemědělec 14). Podle současného zemědělce 9 může majitelům zemědělské půdy na kvalitě jejich pozemků záležet, ale vzhledem k uzavřeným nájemním smlouvám může být pro ně velmi obtížné dobrý stav půdy po majitelích vyžadovat: „*A nelíbí se to (způsob hospodaření, pozn. aut.) asi ani majitelům těch polí. Ale jednou jim to pronajali, mají desetileté smlouvy, platí nájem dobře a oni nemusí nic dělat. Pak (uživatelé daných pozemků, pozn. aut.) sklídí řepku, podmínou to. Na druhé části sklídí pšenici, nechají odrůst jítro, pak to vezmou roundapem a pak je z toho měsíční krajina.*“

Zbýlých pět současných zemědělců nevedlo, že by nepoměr mezi vlastnictvím a užíváním zemědělské půdy v Česku byl problém pro zemědělství a krajinu. Institucionální hybná síla v podobě velkého podílu pronajímané zemědělské půdy tak má podle současných zemědělců

na jejich hospodaření i na stav zemědělství a krajinu v Česku určitý vliv. Nicméně i přes časté komplikace vedoucí z pronajímání zemědělské půdy není pro hospodaření současných zemědělců tato institucionální hybná síla zcela určující.

Výraznou hybnou silou, která má výrazný vliv na zemědělství a krajinu v Česku po změně politického systému v roce 1989 a vstupu Česka do EU, jsou dotace (kapitola 4.4). Již před společenskopolitickou změnou v roce 1989 existovala v Česku dotační politika, která se však na rozdíl od současné dotační politiky byla zaměřená na snahu o dosahování maximální zemědělské produkce (kapitola 4.3). Naproti tomu v současné době je u dotačních programů v rámci SZP EU i vyplácených z českého státního rozpočtu kladen důraz na mimoprodukční funkce zemědělství (kapitola 4.4).

Všichni současní zemědělci uvedli, že podoba evropských i státních dotací ovlivňuje jejich hospodaření alespoň do malé míry. Podle deseti současných zemědělců má dotační politika na jejich hospodaření výrazný vliv, zatímco pět současných zemědělců by podle svých výpovědí hospodařilo v téměř nezměněné podobě i bez existence dotací. Současní zemědělci často uváděli ekonomický vliv dotací, přičemž podle dvou respondentů tvořily dotace v době výzkumu více než polovinu jejich zisku: Zároveň velmi malý vliv dotací na jejich hospodaření zmínili dva současní zemědělci, kteří díky provozování jiné podnikatelské činnosti nebyli v době výzkumu závislí na příjmech ze svého hospodaření: *„Já to řeknu na rovinu – pokud nebudu mít dotace, tak my společnost utáhneme i bez dotací.“* (současný zemědělec 12). Výraznou míru ovlivňování dotacemi uváděli nejčastěji soukromí zemědělci (čtyři respondenti), zástupci obchodních společností (čtyři respondenti) a dva zástupci družstev.

Nejčastější podoba přímého vlivu dotací na změnu hospodaření byla motivace k hospodaření v režimu ekologického zemědělství (u pěti respondentů). Z toho u dvou současných zemědělců byla existence dotační podpory hlavním důvodem pro začátek hospodaření v režimu ekologického zemědělství, i když podle svých slov oba zmínění současní zemědělci hospodařili či chtěli hospodařit s ohledem na dobrý stav jejich zemědělské půdy: *„Já nejsem žádný zarytý ekolog. Já jsem proti nadměrnému používání postřiků a celkově chemických prostředků. (...) Úplně upřímně jsem se já do ekologie zaregistroval, protože v tu dobu byly pro začátek zemědělství v ekologickém režimu dobré podmínky.“* (současný zemědělec 7). Nebo: *„My jsme šli do ekologie, protože to bylo dotované. Ti chlapi na ministerstvu nám říkali: „Vy stejně hospodaříte ekologicky, tak proč do toho nejdete?“* (současný zemědělec 6). Zbývající tři respondenti začali hospodařit v režimu ekologického zemědělství primárně kvůli jejich vlastnímu přesvědčení, nicméně existenci dotací při přechodu na ekologické zemědělství uvítali: *„Říkal*

jsem si, že obilí tolik nepotřebujeme, můžeme udělat něco pro přírodu, dotačně to bylo podpořené.“ (současný zemědělec 15). Celkové představení vnímání ekologického zemědělství současnými zemědělci je provedeno v kapitole 7.4, která se týká pohledu respondentů na mimoprodukční funkce zemědělství.

Tři z pěti současných zemědělců, kteří změnili své hospodaření kvůli existenci dotací v jiné podobě než přechodu k ekologickému zemědělství, změnili své hospodaření v podobě většího používání meziplodin (příčemž jeden z těchto třech respondentů zároveň uvedl zmenšení půdních bloků), jeden současný zemědělec navýšil pro dodržení dotačních podmínek počet chovaných hospodářských zvířat a podle jednoho respondenta se začaly na jeho farmě ve větší míře pěstovat plodiny s lepším vlivem na stav životního prostředí dané zemědělské půdy a jejího okolí.

Se zemědělskými dotacemi souvisí i proces diverzifikace, protože snaha o rozvoj rozmanitějších ekonomických činností ve venkovském prostoru je jedním z cílů dotačního Programu rozvoje venkova (SZIF 2019b). Proces diverzifikace může být jedním ze znaků probíhající extenzifikace (kapitola 3.5), přičemž extenzifikace primárně probíhá v oblastech s horšími podmínkami (kapitola 3.5). Nicméně největší podíl současných zemědělců věnujících se diverzifikaci nebyl v částech SO ORP Tábor s pro zemědělství nejméně příhodnými přírodními podmínkami (tabulka 21). Nižší podíl současných zemědělců věnujících se diverzifikaci v oblastech SO ORP Tábor s pro zemědělství nejméně příhodnými podmínkami může být způsoben nižším podílem fyzických osob v 1. skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy oproti 2. skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy (tabulka 15), protože u farem fungujících jako obchodní společnosti nebo družstva bývá menší pravděpodobnost diverzifikace (Chaplin a kol. 2004).

Tabulka 21: Současní zemědělci podle přístupu k diverzifikaci a skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy, SO ORP Tábor, 2019

Skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy	Diverzifikace proběhla nebo její realizaci plánuje respondent v nejbližší době	Diverzifikace neproběhla a ani o její realizaci daný respondent v nejbližší době neuvažuje
První skupina	1	3
Druhá skupina	4	0
Třetí skupina	3	0

Zdroj: vlastní výzkum

Aktivítám mimo vlastní zemědělskou produkci se věnovala nebo se v nejbližší době od času výzkumu plánovala věnovat výrazná většina současných zemědělců (tabulka 22). Čtyři současní zemědělci uvedli jednu formu diverzifikace, sedm současných zemědělců uvedlo dvě formy jejich aktivit mimo vlastní zemědělskou produkci. Nejčastěji uváděná forma diverzifikace (samostatná nebo v kombinaci s jinou formou) bylo provádění služeb pro obec ve formě údržby obecní zeleně nebo zimní údržby komunikací (šest respondentů), dále výroba finálních výrobků z vlastní zemědělské produkce (pět respondentů), provozování agroturistiky (čtyři respondenti) a energetické využívání zemědělských produktů (tři respondenti). I přes zmíněný důraz na diverzifikaci v Programu rozvoje venkova (dále jen PRV) pouze dva současní zemědělci zmínili, že využívají dotační prostředky na podnikatelské aktivity mimo zemědělství. Jako nejčastější důvod pro diverzifikaci uváděli současní zemědělci snahu využít budovy nebo stroje, které nepotřebovali pouze k zemědělské činnosti. Čtyři respondenti se rozhodli pro provozování agroturistiky nebo plánovali agroturistiku provozovat, protože měli pro daný typ aktivit vhodné budovy: „*Chceme rekonstruovat barák, takže až se tam přestěhujeme, tak budeme mít tady volný byt a ten bychom dál pronajímali.*“ (současný zemědělec 6). Všichni současní zemědělci, kteří uvedli realizovanou nebo plánovanou diverzifikaci v podobě agroturistiky, provozovali svou činnost na farmách, jejichž budovy byly starší více než sto let. Možnost využití budovy pro agroturistiku do určité míry souvisí s výrazným poklesem zaměstnanosti v zemědělství od roku 1948 (ČSÚ 2018a), kdy zároveň došlo ke zvýšení velikosti farem (kapitola 4.3). Farmy současných zemědělců s budovami postavenými před rokem 1948 byly vybudovány pro zajištění bydlení výrazně většího počtu osob, a i proto je v současné době možné využít dané budovy pro účely agroturistiky.

Druhým nejčastějším důvodem pro diverzifikaci byla možnost využití strojního vybavení jednotlivých farem pro údržbu obecní zeleně nebo zimní údržbu komunikací (tři respondenti). Ve všech třech případech se jednalo o zástupce obchodních společností nebo družstev, kteří dané aktivity neprovozovali primárně z ekonomických důvodů: „*S obcí spolupracujeme tak, že jí vypomůžeme s technikou. To je bez nějakého záměru.*“ (současný zemědělec 13). Další důvody pro diverzifikaci byly uvedeny vždy jedním respondentem. Mezi tyto důvody patřila možnost energetického využití vypěstovaných plodin, provádění finalizace produkce na základě přání zákazníků, snaha o kontrolu kvality během celého procesu zpracování daného produktu (díky finalizaci produkce) a možnost kompenzace snížených zisků ze zemědělské produkce. Pouze jeden důvod pro diverzifikaci spočívající ve zlepšení ekonomické situace dané farmy může souviset s nízkým zastoupením ekonomických důvodů pro provozování dané zemědělské činnosti u současných zemědělců (tabulka 20). I když většina současných zemědělců považuje

diverzifikaci za přínosnou pro jejich hospodaření, podle současného zemědělce 11 nemá diverzifikace aktivit mimo zemědělství vždy pouze pozitivní důsledky: „*Ale mně se zase ta diverzifikace úplně nelíbí. Myslím si, že by člověk měl dělat méně věcí a ty pořádně. Na příkladu toho ubytování vidím, že je to náročné.*“

I když podle většiny současných zemědělců má na jejich hospodaření nastavení dotační politiky výrazný vliv, pouze podle dvou současných zemědělců je aktuální nastavení dotací správné. Naproti tomu osmi respondentům současné nastavení dotací nepřipadá správné. Podle pěti respondentů by bylo nejlepší, pokud by došlo k plošnému zrušení dotací v celé EU, snížení cen prostředků pro zemědělskou výrobu a zároveň ke zvýšení výkupních cen zemědělských produktů: „*Radši osobně bych hospodařil bez dotací. Pokud bychom měli ty produkty ohodnocené ne za ceny před 50 lety, ale tržně, s dobou.*“ (současný zemědělec 15). Tři současní zemědělci považují za správné, pokud dotace fungují jako kompenzace zisk ušlý díky provádění mimoprodukčních opatření a zbylých pět současných zemědělců neuvedlo na dotace v zemědělství jasný názor.

Žádný z tehdejších zemědělců neuvedl, že by byly na farmě daného respondenta před rokem 1948 využívány dotace. Zároveň podle tehdejších zemědělců nedošlo k rozšíření výměry jejich farem kvůli první pozemkové reformě (viz kapitola 4.2). Názor na současnou podobu zemědělských dotací uvedl pouze tehdejší zemědělec 2, podle kterého je správné podporování mimoprodukčních funkcí zemědělství. Podle porovnání údajů z rozhovorů se současnými a tehdejšími zemědělci tak lze určit, že význam institucionální hybné síly v podobě nastavení dotační politiky a celkově institucionální podpory zemědělství je v současnosti oproti době před rokem 1948 výrazně větší. Dotace mají výrazný vliv na hospodaření většiny současných zemědělců, kvůli čemuž do značené míry ovlivňují i stav využití ploch.

Z dalších nepřirodních hybných sil měly podle rozhovorů s tehdejšími a současnými zemědělci výraznější vliv na hospodaření respondentů vybrané technologické a sociokulturní hybné síly. Z technologických hybných sil tehdejší zemědělci nejčastěji uváděli mechanizaci. Všichni tři tehdejší zemědělci uváděli výrazné využívání lidské a zvířecí síly na hospodaření jejich rodin, avšak rodiny tehdejších zemědělců pro své hospodaření zároveň používaly i stroje. Největší míru zapojení mechanizace do zemědělské produkce ze skupiny tehdejších zemědělců uvedl tehdejší zemědělec 2, jehož rodina v porovnání s ostatními tehdejšími zemědělci hospodařila na největší výměře a zároveň v oblasti s pro zemědělství nejpříhodnějšími přírodními podmínkami: Proces mechanizace je jedním z příčin průběhu intenzifikace zemědělské krajiny (van der Sluis a kol. 2016), která nejčastěji probíhá v oblastech s pro zemědělství nejpříhodnějšími přírodními

podmínkami (kapitola 3.6). Rozdílné využívání mechanizace tehdejšími zemědělci potvrzuje probíhající intenzifikaci v SO ORP Tábor v době před rokem 1948.

Mechanizace nebyla hlavním ani vedlejším tématem rozhovorů se současnými zemědělci (viz kapitola 6.4), protože v současné době je míra využívání strojů jednotlivými farmami velmi vysoká (například podle dat z Agrocenzu v roce 2010 připadá více než 2,5 stroje ve vlastnictví zemědělského subjektu na jeden zemědělský subjekt; viz ČSÚ 2011). Nicméně z technologických hybných sil však do určité míry hospodaření současných zemědělců ovlivňuje využívání metod tzv. precizního zemědělství. Precizní zemědělství je označení pro využívání technologií a postupů, které mají za cíl maximalizovat efektivitu využívání vstupů při zemědělské produkci (European Commission 2019c).

Ze skupiny současných zemědělců zmínili používání metod precizního zemědělství tři respondenti, přičemž se ve dvou případech jednalo o zástupce obchodní společnosti a o jednoho představitele družstva. Dva ze současných zemědělců, kteří uvedli využívání metod precizního zemědělství, byli zástupci dvou největších farem zahrnutých do tohoto výzkumu. Farma třetího současného zemědělce využívajícího metod precizního zemědělství patřila do druhé skupiny podle velikosti farem, nicméně hlavní podnikatelská činnost daného respondenta byla mimo zemědělství. Zároveň všichni tři respondenti hospodařili na území druhé nebo třetí skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy. Využívání precizního zemědělství současnými zemědělci hospodařícími na větších farmách (nebo na farmách, jejichž existence nezávisí zcela na zemědělské produkci) a zároveň v nejúrodnějších částech modelového území potvrzuje finanční náročnost využívání metod precizního zemědělství, kvůli které je jeho dostupnost především pro menší farmy velmi omezená (FAO 2015).

Současní zemědělci uváděli používání precizního zemědělství primárně kvůli zmíněné možnosti maximalizovat efekt vstupů do jimi obdělávané zemědělské půdy a tím zabraňovat její degradaci: *„Protože dneska když uděláte plošné hnojení tak tím, jak půda není schopná zadržet vodu, tak přijde déšť a nebál bych se říct, že třicet procent těch látek se odplaví do vodních toků. (...) My jsme šli úplně opačným směrem. (...) A samozřejmě udržitelnost půdy a půdních zdrojů je základ. Péče o půdu je dneska základ.“* (současný zemědělec 12). Porovnání vybraných technologických hybných sil s vlivem na hospodaření tehdejších a současných zemědělců ukazuje, že oproti tehdejším zemědělcům nepovažují současní zemědělci technologické hybné síly za zásadní pro jejich hospodaření. Nicméně tato skutečnost může být způsobena i formou rozhovorů se současnými zemědělci, kdy kvůli výše zmíněným důvodům nebyl kladen větší důraz na technologické hybné síly.

Rozhovory se současnými a tehdejšími zemědělci ukázaly na rozdíl v působení nepřírodních hybných sil na hospodaření respondentů z obou skupin respondentů. Zemědělská činnost zemědělců hospodařících před rokem 1948 i v současné době byla podle výpovědí respondentů ovlivňována ekonomickou hybnou silou v podobě poptávky po produktech zemědělců z obou skupin. Na rozdíl od skupiny tehdejších zemědělců měl na hospodaření současných zemědělců výrazně větší vliv institucionální hybné síly v podobě nastavení dotací. Tato institucionální hybná síla podle údajů z rozhovorů více ovlivňovala zemědělskou činnost současných zemědělců, než ekonomické hybné síly. Došlo tak k prokázání, že hospodaření současných zemědělců je do značné míry ovlivňováno stejnou hybnou silou, která měla výrazný vliv na zemědělství a krajinu Česka po roce 1989 (viz kapitola 4.4).

7.4 Vliv přírodních hybných sil na respondentovo hospodaření a postoj respondenta k mimoprodukčním funkcím zemědělství

Jak bylo zmíněno v úvodní kapitole, přírodní podmínky mají velmi výrazný vliv na podobu zemědělského hospodaření. Výpovědi respondentů ukázaly, že přírodní podmínky měly významný a neustálý vliv na hospodaření všech tehdejších i současných zemědělců. Zároveň všichni respondenti uvedli, že jejich hospodaření (nebo hospodaření jejich rodičů v případě tehdejších zemědělců) výrazně ovlivňují klimatické faktory, specificky atmosférické srážky (dále jen srážky). Jako jediná přírodní podmínka s nejméně výrazným vlivem na respondentovo hospodaření byly srážky uvedeny třemi tehdejšími zemědělci a devíti současnými zemědělci. Šest současných zemědělců uvedlo, že kromě srážek je jejich hospodaření ovlivňováno dalšími přírodními podmínkami. Ve dvou případech se jednalo o kombinaci srážek s kamenitostí, jeden respondent uvedl kombinaci srážek s půdními charakteristikami obhospodařovaných pozemků, jeden respondent uvedl největšími míru ovlivňování srážkami a průměrnou teplotou a podle jednoho respondenta měla na jeho hospodaření největší vliv kombinace srážek, svažitosti, půdních charakteristik a kamenitosti. Poslední současný zemědělec, který kromě srážek vnímal výrazný vliv i jiných přírodních podmínek, uvedl kombinaci srážek, půdních charakteristik, průměrné roční teploty a kamenitosti.

Srážky jako jediná přírodní podmínka s výrazným vlivem na hospodaření byly uvedeny sedmi z osmi současných zemědělců hospodařících na farmě ve třetí skupině podle velikosti farem. Naproti tomu dvě třetiny respondentů z první skupiny podle a polovina respondentů z druhé skupiny podle velikosti farmy uvedli ovlivňování jejich hospodaření dvěma a více přírodními podmínkami.

Tabulka 22: Současní zemědělci podle podoby vlivu sucha v roce 2018 na jejich hospodaření a skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy, SO ORP Tábor, 2019

Skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy	Snížení výnosu z hospodářských plodin	Nižší výnosy plodin a snížení počtu domácích zvířat	Sucho nemělo výraznější vliv
První skupina	1	3	1
Druhá skupina	4	0	1
Třetí skupina	3	0	2

Zdroj: vlastní výzkum

Uvedení pouze jedné přírodní podmínky současnými zemědělci z největších farem může poukazovat na fakt, že kvůli větší rozloze obhospodařovaných pozemků mají současní zemědělci ze třetí skupiny podle velikosti farem méně detailní přehled o přírodních podmínkách na jimi obhospodařovaných pozemcích, než v případě současných zemědělců hospodařících na farmách s menší velikostí. Z hlediska právní formy vliv dvou a více přírodních podmínek na dané hospodářství uvedlo 29 % fyzických osob, 60 % zástupců obchodních společností a 33,33 % zástupců družstev. Zdůrazňování vlivu srážek jako jediné přírodní podmínky současnými zemědělci bez ohledu na velikost jejich farmy nebo jejich právní formu ukazuje na výraznou míru vlivu srážek na zemědělství. Výrazný vliv srážek na zemědělskou produkci zmiňuje například Věžník (2008) nebo Grigg (2005a).

Většina hospodaření současných zemědělců byla v roce 2018 ovlivněna suchem (tabulka 22). Nedostatek srážek přímo zmínilo jedenáct současných zemědělců i u otázek týkajících se obecného vlivu přírodních podmínek na jejich hospodaření, přičemž v jednom případě byly uvedeny také negativa plynoucí z nadbytku srážek: „*Voda, když není, tak je to velký problém. Pokud je jí hodně, tak je to ještě větší problém.*“ (současný zemědělec 12). Předpoklad, že největší dopady mělo sucho v roce 2018 na současné zemědělce hospodařící v první skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy (kapitola 6.4), se nenaplnil. Nejvíce se na základě výpovědí respondentů projevilo sucho na hospodaření současných zemědělců z druhé skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy, kde mělo sucho v roce 2018 vliv na osmdesát procent ze všech současných zemědělců hospodařících v této skupině (tabulka 22). Sucho mělo vliv v podobě snížení počtu hospodářských zvířat pouze na současné zemědělce hospodařící v první skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy (tabulka 22), což koresponduje s výrazněji vyšším podílem farem zaměřených na živočišnou výrobu v této skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy. Větší zaměření na živočišnou výrobu v oblastech okresu

Tábor s vyšší nadmořskou výškou (a tedy nižší průměrnou cenou zemědělských pozemků) zmiňuje také Gorgoňová (2018). Nicméně ne vždy bylo sucho jediným důvodem pro snížení počtu hospodářských zvířat: „*My jsme dali pryč staré krávy, které jsme stejně plánovali dát pryč.*“ (současný zemědělec 5).

Jedenáct současných zemědělců uvedlo, že provedlo opatření na zmírnění negativních dopadů sucha na jejich hospodaření. Konkrétní opatření byla velmi rozmanitá a současní zemědělci často podle svých slov prováděli kombinaci několika různých aktivit pro zmírnění dopadů sucha. Mezi tato podniknutá opatření patřilo například zvýšení intenzity aplikace organické hmoty do půdy, pěstování jiných plodin, zvýšení výměry plodin lépe snášejících suchu, zatravňování, budování malých vodních ploch atd. S účinností od roku 2020 zavedlo MZe ČR na erozně ohrožených zemědělských pozemcích opatření, podle kterého velikost jednotlivých půdních bloků nesmí přesáhnout 30 hektarů (MZe ČR 2018b). Jedním z cílů tohoto opatření bylo i zlepšení schopnosti krajiny zadržovat vodu (MZe ČR 2018b). Nicméně podle svých slov toto opatření podniknul pouze jeden současný zemědělec, a to právě na základě daného opatření: „*Třeba rozdělování bloků s obilovinami bychom nedělali. Ale budeme to dělat, protože to budeme muset.*“ (současný zemědělec 2). Podle současného zemědělce 4 není zmenšování půdních bloků u zmírňování dopadů sucha příliš podstatné: „*Ono je to hrozně moderní, ale není to o velikosti pole. Všichni na to rádi slyší, ale není to o tom. Když to řeknu blbě, tak když se budu k polím chovat špatně, tak můžu mít tři hektary, které za deset let zlikviduji. A pokud se k poli budu chovat dobře, tak můžu mít padesátihektarové pole, které bude v pohodě. Vůbec to není o té velikosti.*“

Podle deseti současných a dvou tehdejších zemědělců došlo od začátku jejich působení v zemědělství ke změně klimatických faktorů ovlivňujících jejich zemědělskou činnost. Pro čtyři současné zemědělce měla změna přírodních podmínek dvě a více konkrétní podoby, podle šesti současných zemědělců měla změna charakteristik klimatu jednu hlavní konkrétní podobu. Oba tehdejší zemědělci zmínili jednu hlavní konkrétní podobu změny charakteristik klimatu mezi dobou jejich hospodaření a dobou výzkumu. U změn přírodních podmínek uváděli současní i tehdejší zemědělci nejčastěji právě zmíněné snižování úhrnu srážek, přičemž tento projev změny přírodních podmínek (samostatně nebo v kombinaci s jinými projevy) zmínilo osm současných zemědělců a jeden tehdejší zemědělec. Kromě snížení úhrnu srážek uváděli současní zemědělci (opět samostatně nebo v kombinaci) u projevů změny charakteristik klimatu mírnější zimy (tj. méně sněhových srážek a vyšší teploty v zimním období), vyšší četnost extrémních výkyvů počasí a vyšší teploty v létě. Tehdejší zemědělci kromě snížení úhrnu srážek

zmínili mírnější zimy v době výzkumu oproti době před rokem 1948, přičemž tehdejší zemědělec 3 charakterizoval změny charakteristik klimatu následovně: „*Tady (v oblasti, kde tehdejší zemědělec hospodařil před rokem 1948, pozn. aut.) je velké mokro, tady jsou plužiny a tenkrát bývaly deště. Ted' je katastrofa, když je sucho a tenkrát byla katastrofa, když bylo mokro.*“

Na základě srovnání výpovědí současných a tehdejších zemědělců lze vidět, že z přírodních podmínek měly na zemědělské hospodaření v SO ORP Tábor před rokem 1948 i v době výzkumu největší vliv srážky. Oproti situaci před rokem 1948 hospodaření v SO ORP Tábor bylo více ovlivňováno nižším úhrnem srážek.

Šest z celkových patnácti současných zemědělců hospodařilo v době výzkumu v režimu ekologického zemědělství (tabulka 16), přičemž největší podíl současných zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství byl u fyzických osob. Dva současní zemědělci hospodařící v režimu ekologického zemědělství provozovali svou činnost v každé ze tří skupin podle průměrné ceny zemědělské půdy. Jak již bylo zmíněno v kapitole 7.3, část z těchto respondentů začala v režimu ekologického zemědělství hospodařit do značné míry kvůli dotační podpoře a část primárně kvůli vlastnímu přesvědčení. Další tři současní zemědělci hospodařili podle svých odpovědí v souladu se zásadami a postupy ekologického zemědělství, nicméně nebyli zaregistrováni jako zemědělci fungující v režimu ekologického zemědělství. Jeden z těchto tří respondentů v rámci ekologického zemědělství nehospodařil kvůli administrativní náročnosti, zatímco další uvažoval o začátku oficiálního hospodaření v režimu ekologického zemědělství v budoucnosti: „*Já třeba sdílím ty hodnoty ekologického systému, ale zatím jsem mimo. Možná jednou do toho půjdu, protože by to bylo dobře, když nic moc konvenčního nepoužíváme, tak mít tu certifikaci ekologického zemědělství.*“ (současný zemědělec 10). Většina současných zemědělců nehospodařících v režimu ekologického zemědělství se ve svých odpovědích k ekologickému zemědělství nevyjádřila, nicméně dva současní zemědělci nehospodařící v režimu ekologického zemědělství uvedli k ekologickému zemědělství kritický postoj: „*Tady (v oblasti hospodaření daného respondenta, pozn. aut.) je hodně ekologických zemědělců, tak oni všechno zatravní, vytáhnou tam krávy, ale slámu by si chtěli kupovat od konvenčních. Tudíž já v tom nevidím žádnou logiku.*“ (současný zemědělec 11).

Žádný ze současných zemědělců nevedl, že by neměly být dotačně podporovány mimoprodukční funkce krajiny. Vnímání správnosti zdůrazňovat, že součástí zemědělské činnosti jsou i mimoprodukční funkce, se příliš nelišilo podle velikostí farem současných zemědělců. Šest současných zemědělců odpověď na otázku týkající se správnosti podporovat

mimoprodukční funkce krajiny nevedlo, přičemž se v jednom případě jednalo o respondenta hospodařícího v první skupině podle velikosti farem, v jenom případě o respondenta z druhé skupiny a ve čtyřech případech o respondenty ze třetí skupiny podle velikosti farem. Všichni současní zemědělci hospodařili podle svých výpovědí s ohledem na mimoprodukční funkce krajiny, přičemž deset současných zemědělců dávalo oproti ostatním pěti současným zemědělcům mimoprodukčním funkcím krajiny menší prioritu a považovalo je za přirozenou součást jejich hospodaření: *„Zemědělci to museli (mimoprodukční funkce, pozn. aut.) dělat a musí to dělat vždycky. To není nic nového.“* (současný zemědělec 3). Z pěti současných zemědělců, kteří považovali podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství za správnou a zároveň podle svých slov dávali mimoprodukčním funkcím vyšší prioritu, provozovali tři respondenti svou činnost jako fyzické osoby (42 % fyzických osob) a ve dvou případech se jednalo o zástupce obchodních společností (40 % obchodních společností). Z hlediska velikosti farem kladl vyšší prioritu jeden zástupce první skupiny podle velikosti farem (33,33 % z dané skupiny), dva zástupci (50 %) z druhé skupiny a dva zástupci ze třetí (25 %) skupiny podle velikosti farem. Ve skupině zemědělců kladoucích vyšší prioritu mimoprodukčním funkcím krajiny hospodařili dva respondenti na území první skupiny podle průměrné ceny zemědělských pozemků (40 % z celkového počtu respondentů hospodařících v dané skupině), jeden respondent v druhé skupině (20 %) a dva respondenti ve třetí skupině (20 %).

Všichni současní zemědělci podle svých slov zapojeni do AEKO, přičemž podle informací z veřejně přístupného Seznamu příjemců dotací SZIF (2020) třináct současných zemědělců pobíralo v roce 2018 dotace na AEKO. Nepoměr mezi deklaratorním v Seznamu příjemců dotací uvedeným zapojením respondentů do provádění AEKO byl způsoben tím, že respondenti za AEKO považovali i jiné aktivity, než na které se vyplácí dotační prostředky v rámci podpory AEKO (například dotace na hospodaření v režimu ekologického zemědělství). Žádný ze současných zemědělců nevedl, že by měl negativní názor na existenci dotační podpory AEKO. Čtyři ze současných zemědělců uvedli, že jsou spokojeni s aktuálním nastavením dotační podpory AEKO a zároveň se podle svých snah cíleně tuto dotační podporu využívají. Ve třech případech se jednalo o fyzické osoby a v jednom o zástupce družstva, přičemž z těchto čtyř současných zemědělců tři respondenti hospodařili v režimu ekologického zemědělství: *„Chtěli bychom nějaký rybníček vybudovat v místech, kde máme pátevní melioraci. Rád bych na to získal nějakou dotaci.“* (současný zemědělec 6).

Sedm současných zemědělců podle svých výpovědí se snažili provádět AEKO bez většího důrazu na nastavení dotací na tyto aktivity: *„AEKO provádíme bez ohledu na dotace, protože*

nikdo nechce, aby se mu spláchla ornice na zahradu.“ (současný zemědělec 14). Dva z těchto respondentů hospodařili jako fyzické osoby, tři představovali zástupce obchodních společností a dva zástupce družstev. Dva současní zemědělci (soukromý zemědělec a zástupce obchodní společnosti) obecně považovali podporu AEKO dobrou, avšak její konkrétní nastavení za špatné. Podle současného zemědělce 12 by bylo dobré: *„(...) spíš vymyslet pravidla pro celou Českou republiku, říct, že se budou dodržovat takové a takové pravidla, protože „společnost“ si to přeje. Stejně, jako je to v jiných oblastech. Například nesmíte jezdit opilý v autě, tak stejně by zemědělec nesměl zaorávat louky.*“ Naproti tomu podle druhého současného zemědělce, který nesouhlasil s konkrétním nastavením AEKO, by měl mít zemědělec u provádění AEKO větší svobodu. Dva současní zemědělci svůj názor na AEKO neuvedli.

Z tehdejších zemědělců se pouze jeden respondent vyjádřil ke stavu české krajiny po roce 1989 (tedy po době, kdy se začaly více podporovat AEKO): *„Já byl teď v létě v Rakousku. To se nedá srovnávat ta krajina tam a tady. Tam je všechno obhospodařované. (...) Je to lepší, než to bylo po roce 1989. Ale pořád doznívá v české krajině, to, co bylo 40 let devastované.*“ (tehdejší zemědělec 1). Naproti tomu podle současného zemědělce 14 by: *„(...) česká krajina nemusela být vysekána do metru čtvrtěčního. Myslím si, že by trochu divočiny vůbec něčeho nevadilo. (...) Myslím si, že pokud by se deset procent luk přestalo udržovat, tak to české přírodě jenom prospěje.*“ Jeden tehdejší zemědělec uvedl, že pozitivně vnímá podporu ekologického zemědělství. Třetí tehdejší zemědělec negativně vnímal scelení svých pozemků do velkých půdních bloků. Lze tedy z odpovědí tehdejších zemědělců usuzovat, že všichni vnímají do určité míry mimoprodukční funkce krajiny jako důležité a jejich podporu za správnou.

Poslední částí tématu přírodních hybných sil a mimoprodukčních funkcí krajiny byl názor současných zemědělců na návrat vlka a dalších velkých šelem do Česka (kapitola 6.4). Mezi současnými zemědělci převažoval na rozšíření vlka negativní názor (tabulka 23).

Z pěti současných zemědělců s pozitivním pohledem na rozšíření vlka čtyři hospodařili v režimu ekologického zemědělství a zároveň žádný z těchto pěti současných zemědělců se nevěnoval extenzivnímu chovu ovcí nebo koz. Došlo tak k potvrzení předpokladu definovanému v kapitole 6.4. Nicméně z hlediska způsobu hospodaření stejný počet respondentů zaměřených pouze nebo dominantně na živočišnou výrobu uvedl pozitivní i negativní názor na rozšíření vlka (tabulka 23).

Tabulka 23: Současní zemědělci podle způsobu svého hospodaření a názoru na rozšíření vlka v Česku, SO ORP Tábor, 2019

Způsob hospodaření	Pozitivní pohled na rozšíření vlka	Negativní pohled na rozšíření vlka	Neuvedl
Pouze živočišná výroba ¹	2	4	0
Pouze rostlinná výroba ²	0	0	1
Kombinace s dominancí živočišné výroby	2	0	1
Kombinace s dominancí rostlinné výroby	0	1	0
Kombinace živočišné a rostlinné výroby bez jasně uvedné dominance	1	1	1
CELKEM	5	6	3

Pozn¹.: do této kategorie jsou zařazeni i respondenti věnující se rostlinné výrobě pro vlastní potřebu (samozásobení, výroba krmivové základny atd.); Pozn²: v této kategorii jsou zahrnuti i respondenti, kteří se věnují živočišné výrobě pro svou vlastní potřebu (samozásobení atd.)

Zdroj: vlastní výzkum

Z hlediska právní formy u současných zemědělců s pozitivním názorem na rozšíření vlka převažovaly fyzické osoby (tři respondenti; 43 % fyzických osob), dále se jednalo o jednoho zástupce obchodní společnosti (20 % obchodních společností) a jednoho zástupce družstva (jedna třetina zástupců družstev). Méně příznivý pohled na rozšíření vlka v Česku měli především současní zemědělci hospodařící jako fyzické osoby (čtyři respondenti; 57 % ze všech současných zemědělců hospodařících jako fyzické osoby), dva zástupci obchodních společností (40 % ze všech zástupců obchodních společností) a jeden zástupce družstva (jedna třetina ze zástupců družstev). Názor na rozšíření vlka neuvedli dva zástupci obchodních společností a jeden zástupce družstva. Z hlediska velikosti farem měli pozitivní pohled na rozšíření vlka dva respondenti hospodařící na farmách ve třetí skupině podle velikosti farem, dva respondenti ve druhé skupině a jeden respondent v první skupině podle velikosti farem. Z hlediska přírodních podmínek měli pozitivní názor na rozšíření vlka dva respondenti (40 %) hospodařících v první skupině podle průměrné ceny zemědělských pozemků, jeden (20 %) v druhé skupině a dva (40 %) ve třetí skupině podle průměrné ceny zemědělských pozemků. Podle odpovědí současných

zemědělců se ukázalo, že názor na rozšíření vlka a dalších velkých predátorů nemusí příliš záviset na charakteristikách respondentů, jako je zaměření jejich hospodaření, právní forma nebo průměrná cena zemědělských pozemků. Nicméně názor na rozšíření vlka souvisí s velikostí farem, kdy pozitivní názor na rozšíření vlka v Česku převažuje u současných zemědělců hospodařících na farmách o velikosti do 99 ha.

Všichni současní zemědělci s kladným názorem na rozšíření vlka v Česku uvedli, že daný predátor byl na území Česka již rozšířen v minulosti a tudíž do Česka patří: „*Ta zvířata (vlk a další velcí predátoři, pozn. aut.) tady byla dávno před námi a budou tady po nás zase. Těžko můžeme něco dělat, ale já si myslím, že své místo mají.*“ (současný zemědělec 6). Podle jednoho současného zemědělce 14, který uvedl obecně kladný názor na rozšíření vlků, by mělo dojít k přesnému definování oblastí, kde je vlk chráněn a kde ne: „*Určitě by tady v nějaké míře měli být. (...) Ochránáři by měli říct, jak velkou populaci potřebují pro její udržení mít a zároveň by mělo být povolené je střílet mimo oblasti, které jsou pro vlky a další šelmy vymezené. Protože je tady kulturní krajina, nejsme v divočině.*“

Negativní pohled měli současní zemědělci na rozšíření vlka především kvůli potenciálnímu ohrožení chovaných zvířat vlkem (tři respondenti) a možnému ohrožení lidí (jeden respondent): „*Je fakt, že děti, když jdou sami do lesa a víte, že je tam medvěd, vlk, tak bych se je tam asi bál samotné pustit.*“ (současný zemědělec 10). Tři současní zemědělci svůj negativní názor na rozšíření vlka v Česku blíže nespecifikovali nebo uvedli, že po vyhubení vlka v minulosti není důvod k jeho návratu.

Na základě výpovědí současných i tehdejších zemědělců nebylo možné přesně určit sebeidentifikaci respondentů. Nicméně kvůli výraznému zastoupení environmentálních důvodů k hospodaření v dané podobě (kapitola 7.3) a převážně kladnému postoji k mimoprodukčním funkcím krajiny a provádění AEKO je možné prohlásit, že současní zemědělci se za producenty zemědělských produktů považují pouze do menší míry. Nejnižší míru sebeidentifikace jako producenta zemědělských produktů lze předpokládat u současných zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství. Sebeidentifikaci těchto respondentů ne jako producentů zemědělských produktů může indikovat například větší počet současných zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství, kteří mají kladný názor na rozšíření vlka v Česku. Současný zemědělec 12 hospodařící v režimu ekologického zemědělství uvedl, „*Já se vnímám jako určitě ne výrobce potravin, ale vnímám se jako člověk, který tu krajinu chce změnit a nějakým způsobem jí vrátit do stavu tak, aby se naše děti a dál do té krajiny těšili.*“ Tehdejší zemědělci byli v zemědělství aktivní v době, kdy nebyly mimoprodukční funkce zemědělství více

zdůrazňovány (kapitola 4.4) a zároveň od doby jejich aktivní činnosti v zemědělství uplynulo několik desítek let. Tudíž odpovědi tehdejších zemědělců neukázaly na jasnou sebeidentifikaci respondentů z této skupiny.

7.5 Zapojení respondentů do tvorby sociálního kapitálu a jeho využívání

Sociální kapitál jako souhrn znalostí a dovedností všech osob aktivních v daném území (především zemědělců) přímo ovlivňuje podobu krajiny dané oblasti (kapitola 3.4). V modelovém území bylo zapojení tehdejších zemědělců do tvorby a využívání sociálního kapitálu před rokem 1948 určováno podle tehdejších zemědělců (a jejich rodinných příslušníků) do místních aktivit a podle podoby a míry spolupráce tehdejších zemědělců s ostatními lidmi v oblastech jejich zemědělské činnosti (kapitola 6.3). Podobně bylo určeno zapojení současných zemědělců do tvorby a využívání sociálního kapitálu v oblasti provádění jejich zemědělské činnosti (kapitola 6.4).

V jednom případě se rodinný příslušník tehdejšího zemědělce aktivně podílel na dalších místních aktivitách včetně členství v orgánech místní samosprávy: *„Otec byl navíc docela aktivní mimo zemědělství. Jednak to byl poslední starosta před rokem 1948, který předával obecní úřad nové moci. (...) Byl aktivní i v různých spolcích jako hasiči, Sokol atd.“* (tehdejší zemědělec 2). Zbylí dva tehdejší zemědělci neuvedli působení svých rodinných příslušníků v místních aktivitách, jako bylo působení v místní samosprávě.

Deset současných zemědělců bylo v době výzkumu nebo v roce 2018 zapojeno do místních aktivit ve formě členství v orgánech místní samosprávy nebo v SDH (dále jen účast na vybraných místních aktivitách). Nikdo ze zástupců družstva nebyl členem orgánů místní samosprávy, nicméně podle jednoho zástupce z této skupiny respondentů byli členy orgánů místní samosprávy jiní zaměstnanci daného družstva. Soukromí zemědělci, kteří nebyli členy orgánů místní samosprávy ani SDH, hospodařili v první a druhé skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy a zároveň nezaměstnávali žádné zaměstnance.

Podle pěti současných zemědělců byly vztahy mezi nimi a představiteli obce, kde daní respondenti hospodařili (dále jen obce), na dobré úrovni. Těchto pět respondentů uvádělo, že s obcí spolupracují především v podobě pomoci s odklizením sněhu nebo údržbě obecní zeleně. Tři současní zemědělci uvedli, že vztahy s představiteli obcí mají komplikované, přičemž podle jednoho z těchto respondentů se vztahy s představiteli obcí zkomplikovaly po komunálních

volbách v roce 2018. Sedm současných zemědělců ve svých odpovědích neuvedlo, jaké mají vztahy s představiteli obcí. Stejný počet současných zemědělců také uvedl, že jejich zemědělská činnost je obyvateli v okolí oblasti jejich činnosti (dále jen sousedé) vnímána převážně pozitivně: „*Jestli někomu tady nevoním, tak mi to nikdo neřekl a ani jsem to nevyčítal.*“ (současný zemědělec 11). Podle pěti současných zemědělců vnímají sousedé jejich zemědělskou činnost pozitivně i negativně a tři současní zemědělci uvedli převažování negativního vnímání jejich zemědělské činnosti. Negativní vnímání zemědělské činnosti sousedy se podle odpovědí současných zemědělců projevovalo především ve formě závidivosti současným zemědělcům, občasném úmyslném nebo častém stěžování si na negativní jevy provázející zemědělskou činnost typu zápach: „*Aplikovali jsme kejdu a hned si na nás stěžovali, že jim to tam smrdí. (...) Někteří lidé by, chtěli, aby krajina fungovala, ale živočišná výroba jim smrdí.*“ (současný zemědělec 2).

Třináct současných zemědělců uvedlo, že v nějaké formě probíhá spolupráce mezi nimi a dalšími zemědělci. Zároveň podle všech tří tehdejších zemědělců spolupracovaly jejich rodiny s ostatními zemědělci a dalšími lidmi z oblasti, kde rodiny tehdejších zemědělců hospodařily: „*V takových špičkových obdobích, jako byly sena nebo žně, tak se přizval někdo z vesnice nebo z vedlejších vesnic.*“ (tehdejší zemědělec 1).

Podle čtyř soukromých zemědělců, dvou zástupců obchodních společností a jednoho zástupce družstva spolupráce probíhá primárně mezi zemědělci, kteří působí ve stejné právní formě jako daný respondent. Současný zemědělec 14 zmínil komplikované vztahy mezi ním a většími podniky v okolí: „*Spolupracujeme s těmi menšími. Ty větší nás berou spíš jako obtíž. (...). Vztahy jsou chladné a určitě by ty větší podniky byli radši, kdybychom tady nebyli. Už jenom z toho důvodu, že jim zabíráme půdu.*“ Naproti tomu podle současného zemědělce 6 spolupráce probíhá i mezi jeho farmou a většími farmami fungujícími v rámci jiné právní formy, přičemž zintenzivnění této spolupráce bylo částečně způsobeno i změnou klimatických faktorů: „*Ale spolupracujeme i s družstvy. (...) Oni už dneska všichni pochopili, že jak je suchu, tak se musí spolupracovat.*“ Žádný z tehdejších zemědělců nezmínil, že by za pomoc s ostatními zemědělci probíhala za úplatu, naproti tomu podle svých odpovědí dva současní zemědělci platí za pomoc ostatním zemědělcům nebo si sami nechávají zaplatit.

Jako konkrétní podobu spolupráce uvedli současní zemědělci vzájemné využívání zemědělské techniky jinými farmami nebo využívání zemědělské techniky na své farmě, dodávání vyprodukovaných prostředků pro zemědělskou produkci typu hnůj nebo sláma, výměnu pozemků s jinými subjekty nebo pomoc se zemědělskou činností na jiných farmách.

Tabulka 24: Současní zemědělci podle skupiny podle průměrné ceny zemědělských pozemků a využívání zaměstnanců, SO ORP Tábor, 2019

Skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy	Využívání zaměstnanců	Nevyužívání zaměstnanců
První skupina	2	3
Druhá skupina	2	3
Třetí skupina	5	0

Pozn.: mezi zaměstnance nejsou považováni rodinní příslušníci daných zemědělců nebo sezónní pracovníci

Zdroj: vlastní výzkum

Díky vytváření pracovních míst mají často zemědělci pozitivní roli v zabránění úbytku počtu obyvatel ve venkovských oblastech a tím přispívají k tvorbě sociálního kapitálu (kapitola 3.4). Většina současných zemědělců na svých farmách využívala služeb zaměstnanců (tabulka 24), přičemž motivace zaměstnávat místní obyvatele byla pro některé současné zemědělce významný vliv u celkové motivace pro hospodaření v dané podobě (kapitola 7.2). Největší míra využívání zaměstnanců je mezi současnými zemědělci hospodařícími ve třetí skupině podle průměrné zemědělské půdy (tabulka 24). Šimon (2017) vymezil periferní regiony v Česku podle míry rizika sociálního znevýhodnění obyvatelstva daných oblastí. Oblasti s vyšší intenzitou perifernosti definované Šimonem (2017) se na území SO ORP Tábor do jisté míry shodují s oblastmi patřícími do první skupiny podle průměrné ceny zemědělských pozemků (obrázek 3). Z pěti současných zemědělců hospodařících v první skupině podle průměrné ceny zemědělských pozemků byli dva zapojeni do vybraných místních aktivit, zatímco v případě zbylých dvou skupin podle průměrné ceny zemědělských pozemků do místních aktivit byli zapojeni čtyři respondenti z pěti.

Lze tedy prohlásit, že podle zmíněných ukazatelů současní zemědělci přispívali primárně ke zvyšování sociálního kapitálu v oblastech SO ORP Tábor, kde není obyvatelstvo vystavené vyšší míře sociálního znevýhodnění. Nicméně vyšší míra spolupráce mezi zemědělci, kterou zmínili respondenti ze všech skupin podle průměrné ceny zemědělských pozemků, ukazuje, že sociální kapitál využívají a k jeho rozvoji přispívají všichni současní zemědělci. I tehdejšími zemědělci uvedená častá spolupráce mezi zemědělci představuje příklad přispívání tehdejších zemědělců k rozvoji sociálního kapitálu. Menší počet respondentů ze skupiny tehdejších zemědělců oproti současným zemědělcům však neumožňuje výrazně porovnat přispívání k rozvoji sociálního kapitálu u obou hlavních skupin respondentů.

7.6 Shrnutí výsledků terénního šetření

Odpovědi tehdejších zemědělců na otázky týkající se hlavních témat výzkumných rozhovorů (viz kapitola 6.3) byly velmi podobné. Hospodářství rodin všech tehdejších zemědělců byla zaměřená na živočišnou i rostlinnou výrobu, výměra daných farem nepřesahovala třicet hektarů a v jednom případě vlastnila rodina tehdejšího zemědělce před rokem 1948 les. Komplexnost zemědělských činností rodin tehdejších zemědělců ukazuje na výraznou roli samozásobení u zemědělství před rokem 1948, což zmiňuje i Beranová, Kubačák (2010) nebo Bičík a kol. (2015). Všichni tehdejší zemědělci uvedli, že od doby před rokem 1948 vnímají změnu přírodních podmínek, především v podobě snížení intenzity srážek. Podle všech tehdejších zemědělců jejich rodiny spolupracovaly před rokem 1948 s jinými zemědělci, především v době sklizně.

V tabulce 25 jsou shrnuty odpovědi současných zemědělců na otázky, které byly součástí druhého až čtvrtého hlavního téma rozhovorů se současnými zemědělci. Odpovědi na dané otázky byly vybrány tak, aby co nejvíce reprezentovaly celé dané hlavní téma výzkumných rozhovorů. Odpovědi byly rozděleny podle skupin podle průměrné ceny zemědělské půdy, (která reflektuje přírodní podmínky oblastí hospodaření současných zemědělců; viz kapitola 6.2.2), protože přírodní podmínky mají často vliv na konkrétní podobu zemědělství a přístup zemědělců k jejich činnosti (viz kapitoly 2 nebo 3.5). V každé skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy bylo pět respondentů (viz kapitola 7.1). Pro současné zemědělce hospodařících ve všech třech skupinách podle průměrné ceny zemědělské půdy byly environmentální důvody důležité, nicméně větší vliv environmentálních důvodů byl v oblastech s pro zemědělství méně příhodnými přírodními podmínkami (tabulka 25). Zároveň se ukázalo silné zastoupení pocitových důvodů a nízké zastoupení ekonomických důvodů. Nízký vliv ekonomických důvodů koresponduje s nižší hodnotou mezd v zemědělství oproti mzdám v jiných oborech (MZe ČR 2015). Odpovědi současných zemědělců týkající se dotací ukázaly na velmi výrazný vliv nastavení dotační politiky na konkrétní podobu hospodaření, přičemž větší vliv dotací uváděli respondenti hospodařící v příhodnějších přírodních podmínkách (tabulka 25). Menší vliv dotací mohli uvádět respondenti hospodařící v první skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy kvůli tomu, že v oblastech s méně příhodnými přírodními podmínkami není efektivní provozovat aktivity v jiné podobě, než je nastavená dotačními pravidly (Kabrda, Jančák 2007).

Tabulka 25: Shrnutí odpovědí současných zemědělců na otázky týkajících vybraných témat výzkumných rozhovorů, SO ORP Tábor, 2019

Témata rozhovorů	Skupina podle průměrné ceny zemědělské půdy		
	1.	2.	3.
Důvody k vykonávání dané zemědělské činnosti	Většinou kombinace pocitových a environmentálních důvodů (60 % respondentů z dané skupiny)	Nejčastěji kombinace pocitových a environmentálních důvodů (60 %), dále důvody historické a sociální	Nejčastěji kombinace environmentálních a ekonomických důvodů (40 %), dále důvody historické, pocitové
Ovlivňování hospodaření dotacemi	U 40 % ovlivňování ve velké míře, u 40 % malý vliv, 20 % respondentů by hospodařilo v dané podobě v případě neexistence dotací	U 80 % dotace ovlivňují hospodaření do velké míry, 20 % by v dané podobě hospodařilo v případě neexistence dotací	U 80 % dotace ovlivňují hospodaření do velké míry a u 20 % částečně určují jeho podobu
Názor na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství	Všichni souhlasí se zdůrazňováním mimoprodukčních funkcí zemědělství, 40 % nepovažuje nastavení podpory mimoprodukčních funkcí za správné	Všichni souhlasí se zdůrazňováním mimoprodukčních funkcí zemědělství; 20 % nepovažuje nastavení podpory mimoprodukčních funkcí za správné	Všichni souhlasí se zdůrazňováním mimoprodukčních funkcí zemědělství; 40 % nepovažuje nastavení podpory mimoprodukčních funkcí za správné
Vzájemná pomoc s ostatními zemědělci	Všichni uvedli vzájemnou pomoc s ostatními zemědělci; 40 % primárně se zemědělci hospodařícími ve stejné právní formě.	Všichni uvedli vzájemnou pomoc s ostatními zemědělci; 80 % primárně se zemědělci hospodařícími ve stejné právní formě.	80 % respondentů vzájemnou pomoc s ostatními zemědělci uvedlo; podle 40 % byla spolupráce v minulosti častější, 20 % spolupracuje primárně v rámci stejné právní formy

Pozn.: průměrná cena zemědělské půdy je legislativně definovaná hodnota, která reflektuje přírodou podmíněné produkční charakteristiky zemědělské půdy v katastrálních územích v Česku (viz kapitola 6.2.2). Skupiny podle průměrné ceny zemědělské půdy byly rozděleny následovně: méně než 5,29 Kč/m² (1. skupina), 5,30 až 6,29 Kč/m² (2. skupina) a více než 6,30 Kč/m² (3. skupina). Obecně tedy platí, že se vzrůstající hodnotou průměrné ceny zemědělské půdy jsou přírodní podmínky pro zemědělství příznivější.

Zdroj: vlastní výzkum

Současní zemědělci mají kladný názor na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství (tabulka 25). Kladný postoj k mimoprodukčním funkcím zemědělství tak ukazuje na velkou mírou vzájemné interakce mezi zemědělci a přírodním prostředím (Grig 2005b) nebo na celkový přístup k zemědělství jako k činnosti poskytující společnosti více funkcí mimo funkci produkce potravin a dalších zemědělských produktů (kapitola 3.5). Na příkladu odpovědí na otázky týkající se vzájemné pomoci mezi současnými zemědělci a jejich kolegy (tabulka 25) je vidět, že

téměř všichni současní zemědělci spolupracují s ostatními zemědělci a využívají tak svého sociálního kapitálu. Nicméně podle několika současných zemědělců byla míra interakce mezi nimi a jinými zemědělci v minulosti vyšší, což ukazují i odpovědi tehdejších zemědělců.

7.7 Diskuze výsledků terénního šetření s výsledky jiných výzkumů

Na výsledcích terénního šetření je patrné, že na zemědělství a krajinu modelového území působí podobné procesy, jako na Česko a EU. Rozhovory s respondenty (především důvody současných zemědělců k vykonávání zemědělské činnosti v dané podobě; viz kapitola 7.2) ukázaly na větší důležitost významu mimoprodukčních funkcí a multifunkcionality současného českého zemědělství, což potvrzují výzkumy Hrabáka a kol. (2019) nebo Hrabáka a Konečného (2018).

Z nepřírodních hybných sil je hospodaření současných zemědělců nejvíce ovlivňováno dotační politikou a dále vlastnictvím zemědělské půdy a do menší míry poptávkou po produktech současných zemědělců (kapitola 7.3). Výsledek výzkumu Kabrda a Jančáka (2007) také ukázal na značnou míru dotační politiky na hospodaření zemědělců v Česku, avšak podle výsledků tohoto výzkumu měly na zemědělství v Česku větší vliv ekonomické hybné síly. Na české zemědělství působily podle výsledků terénního šetření do značné míry odlišné nepřírodní hybné síly než v Irsku (McDonald a kol. 2014) nebo v Německu (Preissel a kol. 2017). V případě Irsku hospodaření zemědělců významně ovlivňovalo nastavení dotací, nicméně oproti tomuto výzkumu uvedla McDonald a kol. (2014) poměrně značný vliv ekonomických hybných sil. Preissel a kol. (2017) ve výsledcích svého výzkumu mezi zemědělci v Německu zmiňuje pouze velmi malý vliv dotací, avšak opět oproti výsledkům terénního ukázala Preissel a kol. (2017) na podstatný vliv ekonomických hybných sil.

I když podle výsledků terénního šetření současní zemědělci vnímají důležitost mimoprodukčních funkcí zemědělství včetně role zemědělství u provádění AEKO (kapitola 7.5), většina z nich nemá kladný názor na rozšíření vlka v české krajině. Převažování negativních názorů na rozšíření vlků u zemědělců ukázaly také výzkumy v Nizozemsku (Van Heel a kol. 2017) nebo v Itálii a na Slovinsku (Skribnišek a kol. 2015). Podle výzkumu provedeném van Heel a kol. (2017) v modelovém území v Nizozemsku více než dvě třetiny z má negativní postoj k přítomnosti vlka v daném modelovém území, zatímco pouze necelá pětina osob aktivních v ochraně přírody považovala přítomnost vlka v modelovém území za negativní.

Výsledky terénního šetření ukázaly, že značná část současných zemědělců aktivně spolupracuje s obcemi především v poskytování služeb. Důležitou roli spolupráce mezi zemědělci a představiteli obcí v rozvoji obcí zmínila ve své práci i Eretová (2013). Podle výsledků terénního šetření byla míra spolupráce s ostatními zemědělci vyšší u tehdejších zemědělců oproti současným zemědělcům. Jedná se o podobný výsledek výzkumu Sutherland a Burtona (2011), podle kterého míra spolupráce mezi zemědělci v době po druhé světové válce poklesla.

8. ZÁVĚR

Hlavním cílem této diplomové práce byla analýza vlivu vybraných společenskopolitických změn na krajinu a zemědělství Česka. Vybranými změnami byl začátek vlády komunistického režimu po roce 1948 a transformace české společnosti po roce 1990 se zřetelem na vstup Česka do EU v roce 2004. Konkrétní dopady vybraných společenskopolitických změn na krajinu a zemědělství byly představeny pomocí terénního šetření v modelovém území SO OPR Tábor.

V práci byly využity kvantitativní i kvalitativní metody. Kvantitativní metody spočívaly primárně v základní popisní analýze sekundárních statistických dat, které se týkaly vývoje krajiny a zemědělství v Česku a modelovém území. Zatímco díky široké dostupnosti literatury a statistických dat bylo možné poměrně detailně popsat vývoj krajiny a zemědělství Česka od roku 1845 do současnosti, v případě modelového území byla dostupnost literatury a statistických dat omezenější a charakteristiku vývoje krajiny a zemědělství tedy bylo možné provést pomocí zmíněných metod v modelovém území méně podrobně. Hlavní výzkumnou metodou terénního šetření a celé diplomové práce byly kvalitativní výzkumné rozhovory s tehdejšími a současnými zemědělci (rozdělení respondentů do daných skupin viz kapitola 1). Pomocí této výzkumné metody bylo možné poměrně dobře definovat vliv vybraných společenskopolitických změn na modelové území, nicméně především kvůli nízkému počtu respondentů ze skupiny tehdejších zemědělců nemá porovnání odpovědí současných a tehdejších zemědělců plně vypovídající hodnotu. Naproti tomu počet rozhovorů se současnými zemědělci byl poměrně velký a rozhovory se současnými zemědělci tak umožnili analýzu stavu krajiny a zemědělství v modelovém území po roce 1990, přičemž výsledky terénního šetření byly v mnoha případech podobné jako výsledky jiných výzkumů (viz kapitola 7.7).

Ve druhé kapitole byly definovány čtyři výzkumné otázky a tři hypotézy. Pomocí odpovědí na výzkumné otázky a ověření platnosti hypotéz jsou představeny souhrnné výsledky výzkumu provedeného v rámci této diplomové práce.

První výzkumná otázka zněla následovně: *Jakou mají konkrétní podobu dané změny společenskopolitické situace na zemědělství a krajinu Česka v celostátním pohledu i na příkladu modelového území SO OPR Tábor?*

Společenskopolitické změny v podobě začátku vlády komunistického režimu v roce 1948 a transformace české společnosti po roce 1989 měly na zemědělství a krajinu výrazný

a poměrně odlišný vliv. Po roce 1948 došlo ke kolektivizaci českého zemědělství a začal být kladen větší důraz na produkční funkci zemědělství, díky čemuž především v úrodných oblastech Česka probíhaly procesy spojené s intenzifikací (kapitola 4.3). Převážně kvůli odsunu obyvatel německé národnosti a vytvoření tzv. železné opony probíhaly během vlády komunistického režimu především v pohraničních oblastech Česka procesy spojené s extenzifikací. Na základě statistických dat lze předpokládat, že na území SO ORP Tábor měla změny společenskopolitické situace po roce 1948 podobný vliv, jako na území celého Česka. V SO ORP Tábor došlo k podobným změnám v kategoriích orné půdy, trvalých travních porostů nebo lesních ploch.

Druhá společenskopolitická změna v podobě transformace po roce 1989 se v Česku projevila snížením intenzity produkce, a především v souvislosti se vstupem Česka do EU postupným zvyšováním významu mimoprodukčních funkcí krajiny a zemědělství (kapitola 4.4). Po roce 1989 se tak na území Česka více zvýraznil souběžně probíhající proces intenzifikace a extenzifikace, přičemž jedním z projevů extenzifikace je postupné zvyšování podílu zemědělské půdy obhospodařované v režimu ekologického zemědělství (kapitola 4.4). Významný vliv na podobu zemědělství a krajiny Česka v době následující změně politického systému v roce 1989 představují procesy restituace a privatizace. Vzhledem k podobným hodnotám charakteristik týkající se zemědělství a krajiny v Česku a v SO ORP Tábor lze předpokládat, že podoba vlivu společenskopolitické změny po roce 1989 byla na zemědělství a krajinu modelového území podobná jako v případě Česka.

Další výzkumné otázky se týkaly modelového území a odpovědi na tyto otázky vycházely z informací získaných během rozhovorů s tehdejšími a současnými zemědělci. Druhá výzkumná otázka byla definována takto: *Jaké hybné síly (viz kapitola 3.2) vyvolané změnami společenskopolitické situace po roce 1948 a 1989 nejvíce ovlivňovaly hospodaření tehdejších zemědělců a jaké hybné síly nejvíce ovlivňují hospodaření současných zemědělců? Jak se změnil význam a vliv různých hybných sil dle pohledu tehdejších a současných zemědělců?*

Zemědělská činnost respondentů z obou hlavních skupin byla ovlivňována nepřírodními i přírodními hybnými silami. Na činnost tehdejších zemědělců měly z nepřírodních hybných sil největší vliv ekonomické hybné síly v podobě lokální poptávky po zemědělských produktech a snahou o samozásobení (kapitola 7.3). Naproti tomu v případě současných zemědělců měly výrazně větší vliv na jejich hospodaření institucionální hybné síly v podobě nastavení systému dotací a otázky vlastnictví zemědělské půdy (kapitola 7.3). I když došlo po roce 1989 ke zvýšení důrazu na mimoprodukční funkce zemědělství, nebylo v rozhovorech se současnými zemědělci

prokázáno, že by na jejich hospodaření měly výraznější vliv sociokulturní hybné síly například v podobě poptávky společnosti po poskytování ekosystémových služeb. Nicméně vzhledem k nastavení velké části dotací na podporu mimoprodukčních funkcí zemědělství a krajiny (kapitola 4.4) lze předpokládat, že poptávka společnosti po poskytování ekosystémových služeb je zahrnuta v rámci institucionální hybné síly nastavení dotací. I když ve druhé polovině dvacátého století došlo k výraznému rozvoji zemědělských technologií (Krausmann a kol. 2008), rozhovory s respondenty neukázaly, že hospodaření současných zemědělců oproti hospodaření tehdejších zemědělců bylo více ovlivňováno technologickými hybnými silami (kapitola 7.3).

Podle hypotézy H1 mělo dojít ke zvýšení významu institucionálních hybných sil u hospodaření současných zemědělců oproti hospodaření tehdejších zemědělců. Došlo tak k prokázání této hypotézy.

Na hospodaření tehdejších i současných zemědělců měly kromě nepřírodních hybných sil vliv i přírodní hybné síly. Ovlivňování klimatickými podmínkami (především úhrnem srážek) bylo zmíněno všemi tehdejšími i současnými zemědělci. Podle výpovědí respondentů má na zemědělství oproti době před rokem 1948 v současné době větší vliv nižší úhrn srážek. Větší ovlivňování menším úhrnem srážek v porovnání s minulostí je patrné podle většiny současných zemědělců. Tehdejší zemědělci kromě klimatických faktorů neuváděli ovlivňování žádnými jinými přírodními hybnými silami, zatímco v případě několika současných zemědělců měly na jejich zemědělskou činnost vliv další přírodní hybné síly jako půdní charakteristiky nebo sklon reliéfu (kapitola 7.4). Vliv jiných přírodních hybných sil na hospodaření tehdejších zemědělců nebyl na základě výzkumných rozhovorů prokázán. Nicméně kvůli poměrně velké stabilitě přírodních podmínek (kapitola 1) se dá předpokládat, že podobné přírodní hybné síly měly vliv i na hospodaření rodin tehdejších zemědělců v době před rokem 1948.

Třetí výzkumná otázka byla definována následovně: *Jak vnímají tehdejší a současní zemědělci přírodní podmínky a mimoprodukční funkce krajiny? Jak se liší vnímání přírodních podmínek a mimoprodukčních funkcí krajiny u současných zemědělců dle právní formy jejich hospodaření (soukromí zemědělci, zástupci družstev nebo obchodních společností, viz kapitola 4.4) a velikosti farmy daného zemědělce?*

Vnímání přírodních podmínek u tehdejších a současných zemědělců je patrné především na větším zdůrazňování vlivu menšího úhrnu srážek na hospodaření současných zemědělců, přičemž vnímání přírodních podmínek u současných zemědělců podle velikosti farem se liší především tím, že zástupci větších farem častěji uváděli ovlivňování pouze jednou přírodní

hybnou silou. Jak bylo zmíněno v odpovědi na předchozí výzkumnou otázku, u přírodních podmínek vnímají současní zemědělci největší vliv srážek. Zástupci větších farem vnímají obecně vliv menšího počtu přírodních podmínek, zatímco z hlediska právní formy vliv většího počtu přírodních podmínek na své hospodářství vnímají především zástupci obchodních společností.

Z rozhovorů s tehdejšími zemědělci nebylo možné přesně určit, jak tito respondenti vnímají mimoprodukční funkce krajiny a zemědělství. Nicméně na základě důvodů uvedených v kapitole 7.4 je možné usuzovat, že postoj tehdejších zemědělců k mimoprodukčním funkcím krajiny a zemědělství je kladný. Odpovědi všech současných zemědělců ukázaly, že žádný respondent z této skupiny měl negativní postoj k obecné otázce mimoprodukčních funkcí krajiny a zemědělství. Z hlediska kritéria podle právní formy hospodaření největší podíl respondentů hospodařících v režimu ekologického zemědělství měli zástupci obchodních společností a zároveň u zástupců obchodních společností byl největší podíl respondentů, kteří podle svých slov aktivně hospodařili s ohledem na mimoprodukční funkce krajiny a zemědělství (kapitola 7.4). Nicméně největší míru pozitivních názorů na rozšíření vlka v Česku měli respondenti hospodařící jako fyzické osoby (kapitola 7.4). Podle kritéria právní formy tedy převažoval kladný postoj k mimoprodukčním funkcím krajiny a zemědělství u fyzických osob a obchodních společností. Vyšší prioritu mimoprodukčním funkcím zemědělství a krajiny přikládali současní zemědělci hospodařící na výměře do 99 ha. Z hlediska průměrné ceny zemědělských pozemků (tedy přírodních podmínek, viz kapitola 6.2.2) nebyly zaznamenány výraznější rozdíly u rozmístění zemědělců hospodařících v režimu ekologického zemědělství ani u názorů současných zemědělců na mimoprodukční funkce (kapitola 7.4). Kladnější postoj k mimoprodukčním funkcím tak měli současní zemědělci hospodařící na menší výměře jako fyzické osoby nebo obchodní společnosti.

Hypotéza H2 nebyla prokázána. Na rozdíl od předpokladu určeného hypotézou H2 nebyl definován větší rozdíl ve vnímání mimoprodukčních funkcí zemědělství mezi současnými a tehdejšími zemědělci. Zároveň nebyl oproti předpokladu definován rozdíl mezi vnímání mimoprodukčních funkcí zemědělství a krajiny u současných zemědělců podle přírodních podmínek oblasti jejich hospodaření.

Čtvrtá výzkumná otázka se týkala sociálního kapitálu a byla definována následovně: *Jak konkrétně se zapojení zemědělců do aktivit místního rozvoje projevuje? Na čem toto zapojení závisí? Jak se liší u obou skupin zemědělců využívání či přispívání k rozvoji sociálního kapitálu?*

Konkrétní projevy zapojení do sociálního kapitálu se u tehdejších i současných zemědělců projevovaly především členstvím respondentů (nebo jejich rodinných příslušníků v případě tehdejších zemědělců) ve vybraných místních aktivitách (členství v orgánech místní samosprávy a SDH; viz kapitola 7.5) a ve vzájemné pomoci a spolupráci s ostatními zemědělci. Ze současných zemědělců byli ve vybraných místních aktivitách zapojeni respondenti hospodařící jako fyzické osoby. Zároveň menší míru zapojení do vybraných místních aktivit měli současní zemědělci hospodařící na farmách o velikosti do 99 ha. Všichni tehdejší zemědělci a většina současných zemědělců uváděli existenci pomoci mezi nimi a ostatními zemědělci. Zatímco u tehdejších zemědělců probíhala pomoc bezúplatně, několik současných zemědělců za pomoc požadovalo nebo poskytovalo finanční prostředky. Někteří současní zemědělci také uváděli častější pomoc v rámci své právní formy. Zároveň výrazně vyšší podíl farem současných zemědělců vytvářející pracovní místa (a tedy přispívající k rozvíjení sociálního kapitálu, viz kapitola 3.4) je ve třetí skupině podle průměrné ceny zemědělské půdy (kapitola 7.5). Zároveň oproti tehdejším zemědělcům se u současných zemědělců zvýšil význam diverzifikace na nezemědělské aktivity (kapitola 7.5). U současných zemědělců tedy do značné míry závisí zapojení do tvorby a využívání sociálního kapitálu na právní formě, velikosti dané farmy a přírodních podmínkách. V případě tehdejších zemědělců nebyly určeny žádné větší rozdíly mezi využíváním a rozvíjením sociálního kapitálu.

Došlo k potvrzení hypotézy H3, podle které se konkrétní forma zapojení do tvorby sociálního kapitálu tehdejšími i současnými zemědělci příliš nezměnila, ale u tehdejších zemědělců více záviselo jejich hospodaření na spolupráci s ostatními zemědělci.

Jsem si vědom limitů vyplývajících z v této práci použitých metod. Jak již bylo zmíněno výše v této kapitole, výsledky této práce jsou značně ovlivněny menším počtem respondentů (především ze skupiny tehdejších zemědělců), který neumožňuje generalizaci výsledků této práce na celé Česko. Generalizace výsledků výzkumu provedeného v rámci této diplomové práce je také velmi komplikovaná kvůli subjektivní povaze odpovědí jednotlivých respondentů. Nicméně i přes popsané limity je možné považovat tento výzkum za přínosný pro studium využití ploch v Česku.

Další výzkum vlivu společenskopolitických změn na zemědělství a krajinu by se mohl týkat například porovnáním stavu zemědělství a krajiny na konci vlády komunistického režimu v roce 1989 a následně v roce 2020 nebo jiném roce po vstupu Česka do EU. Součástí tohoto výzkumu by mohla být analýza změny vnímání zemědělců provedená pomocí výzkumných rozhovorů se zemědělci aktivními před rokem 1989 a v daném roce po vstupu Česka do EU.

Dalším směrem výzkumu by mohlo být použití podobných kvalitativních metod pro výzkum analýzy jedné společenskopolitické změny v rozdílných zemích nebo oblastech Evropy. Mohlo by se jednat například o porovnání vlivu vstupu do EU v odlišných státech EU s podobnou nedávnou historií (Česko a bývalé východní Německo) nebo výrazně odlišnými sociogeografickými i fyzickogeografickými charakteristikami (například Kypr a Estonsko). Specifický výzkum by se mohl týkat i problematice vnímání vlka a dalších šelem na území Česka i jinde v Evropě. V rámci daného výzkumu by mohly být provedeny rozhovory s různými aktéry, kterých se problém vlka v krajině týká (zemědělci, myslivci, lesní hospodáři, představitelé obcí, pracovníci orgánů ochrany přírody, obyvatelé žijící v oblastech s výskytem vlka atd.).

Literatura

Agrární komora České republiky (2013): Historický vývoj zemědělské produkce a spotřeby potravin, http://www.apic-ak.cz/data_ak/13/a/BrozuraSnemCSU2013.pdf (12. 12. 2018).

Aktualne.cz (2017): Sucho z klimatické změny? Na Česko už začíná doléhat, varuje profesor Žalud, <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/sucho-z-klimaticke-zmeny-na-cesko-uz-zacina-dolehat-varuje-p/r~e55c5934e3a511e68ea50025900fea04/?redirected=1538311896> (30. 9. 2018).

ANTONIETTI, R., a kol. (2016): Local market size, social capital and outsourcing: evidence from Emilia Romagna. *Small Business Economics*, 47, č. 1, s. 243–260.

AOPK ČR (2020): Výskyt vlka, <https://www.navratvlku.cz/o-vlkovi-historicke-a-soucasne-rozsireni/> (28. 2. 2020).

ASZ ČR (2018a): Jak skutečně vypadá zemědělství v Evropské unii?, <https://www.asz.cz/cs/aktualne-z-asz/jak-skutecne-vypada-zemedelstvi-v-evropske-unii.html> (10. 3. 2019).

ASZ ČR (2018b): Polovina českého masného skotu se chová v režimu bio, <http://www.asz.cz/cs/zpravy-z-tisku/ekologicke-zemedelstvi/polovina-ceskeho-masneho-skotu-se-chova-v-rezimu-bio.html> (27. 12. 2018).

BAŇSKI, J. (2019): Spatial Differences in the Transformation Process Taking Place in Rural Areas of East-Central Europe. In Baňski, J. (ed.): *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*, Springer, Cham, 367 s.

BAŇSKI, J. (2008): Agriculture of Central Europe in the Period of Economic Transformation., https://www.researchgate.net/publication/237810436_AGRICULTURE_OF_CENTRAL_EUROPE_IN_THE_PERIOD_OF_ECONOMIC_TRANSFORMATION/citations (5. 12. 2018).

BARBIER, E. B. a kol. (2010): The forest transition: Towards a more comprehensive theoretical framework. *Land Use Policy*, 27, č. 2, s. 98–107.

BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje.

BIČÍK, I., KUPKOVÁ, L. (2006): Vývoj využití ploch v Pražském městském regionu. In Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 42–63.

BIČÍK, I. (2007): Globální změny a Land Use. *Geografické rozhledy*, 16, č. 4., s. 22–23.

BIČÍK, I. a kol. (2010): Vývoj využití ploch v Česku. Česká geografická společnost, Praha.

BIČÍK, I., a kol. (2012): Změny funkcí české krajiny a jejich dopad na využití ploch: modelová území Košťálov, Abertamy-Hřebečná, Rudná, Živohošť, Moravské Slovácko. In: Chodějovská, E. a kol. (ed.): *Krajina jako historické jeviště: k poctě Evy Semotanové*. Praha, Historický ústav, 373–386.

BIČÍK, I a kol. (2015): Land Use Changes in the Czech Republic 1845 – 2010. Socio-Economic Driving Forces. Springer, Londýn.

BELL, L., a kol. (2014): Opportunities and challenges in Australian grasslands: pathways to achieve future sustainability and productivity imperatives. *Corp and Pasture Science*, 65, č. 6, s. 489–507.

BERANOVÁ, M., KUBAČÁK, A. (2010): Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě. Libri, Praha.

BEHRINGER, W. (2010): Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování. Paska, Praha, Litomyšl.

BONET, A. a kol. (2007): Driving Forces in Land-Use Change in a Cultural Landscape Of Spain. In: Kommen, E., Stillwell, J., Bakeama, A. (eds.): *Modelling Land-Use Change. Progress and Applications*. Springer Verlag, s. 97 – 115.

BOUMA, J. a kol. (1998): Principal land use changes anticipated in Europe. *Agriculture Ecosystems and Environment*, 67, č. 2-3, s. 103–119.

BOURDIEU, P. (1986): The Forms of Capital. In Richardson, J. G. *Handbook of Theory and Resarch for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York, s. 46–58.

BUIJS, A. E. A kol.: From hiking through farmland to farming in a leisure landscape: changing social perceptions of the European landscape. *Landscape ecology*, 21, č. 3, s. 375 – 389.

BÜRGI, M. a kol. (2004): Driving forces of landscape change - current and new directions. *Landscape Ecology*, 19, č. 8, s. 857–868.

BUSILOVÁ, J. (ed.): *Ottova všeobecná encyklopedie ve dvou svazcích. A–L. OTTOVO NAKLADATELSTVÍ*, s. r. o., Praha, s. 232.

Cesty venkova (2018): Krajina v širších souvislostech, <http://www.cestyvenkova.cz/index.php?id=45> (14. 11. 2018).

ČHMÚ (2019): Sucho v roce 2018. Předběžné hodnocení, http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/tiskove_zpravy/2019/Predbezna_zprava_o_suchu_2018.pdf (25. 2. 2020).

ČSÚ (2014a): Informace o životním prostředí v ČR – 2001 – 2006. A-3. Lesy, https://www.czso.cz/csu/czso/2002-07--2001__2006--a_3__lesy (1. 3. 2019).

CÍLEK, V. (2010): *Krajiny vnitřní a vnější*. Dokořán, Praha.

CLARK, J. (2009): Entrepreneurship and diversification on English farms: Identifying business enterprise characteristics and change processes. *Entrepreneurship and Regional Development*, 21, č. 2., 213–236.

CUELLAR-PADILLA, M. a CALLE-COLLADO, A. (2011): Can we find solutions with people? Participatory action research with small organic producers in Andalusia. *Journal of Rural Studies*, 27, č. 4, s. 372–383.

ČHMÚ (2019): Sucho v roce 2018. Předběžné hodnocení, http://portal.chmi.cz/files/portal/docs/tiskove_zpravy/2019/Predbezna_zprava_o_suchu_2018.pdf (25. 2. 2020).

DAMIANOS, D., a SKURAS, D. (1996): Farm business and the development of alternative farm enterprises: An empirical analysis in Greece. *Journal of Rural Studies*, 12, č. 3, s. 273–283.

DARNHOFER, I. (2010): Strategies of Family Farms to Strengthen their Resilience. *Environmental Policy and Governance*, 20, č. 4, s. 212–222.

DARNHOFER, I. a kol. (2005): Converting or not converting to organic farming in Austria: Farmer types and their rationale. *Agriculture and Human Values*, 22, č. 1, s. 39–52.

DOWNS, R. M. (ed.) (2006): *Almanach geografie*. National Geographic Society, Washington.

EMMERT, F. (2008): *Osudové osmičky v našich dějinách*. Computer Press, a. s., Brno.

ERETOVÁ, V., JANČÁK, V. (2017): The past, present and future of diversification of agricultural holdings in Czechia. *AUC Geographica*, 52, č. 1, s. 27–37.

ERETOVÁ, V. (2013): *Diverzifikace činností zemědělských podniků v postindustriálním období*. Diplomová práce, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 103 s.

European Commission (2019a): *Common Agricultural Policy: Key graphs and figures*, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/cap-expenditure-graph5_en.pdf (26. 3. 2020).

European Commission (2019b): *Less favored areas scheme*, https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-previous/2007-2013/less-favoured-areas-scheme_en (30. 10. 2019).

European Commission (2019c): *The common agricultural policy at glance. The common agricultural policy supports farmers and ensures Europe's food security*, https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en (30. 10. 2019).

European Network for Rural Development (2019): *Areas with Natural Constraints: questions and answers*, https://enrd.ec.europa.eu/news-events/news/areas-natural-constraints-questions-and-answers_en (6. 3. 2019).

European Parliament (2018): *Research for AGRI Committee - The revival of wolves and other large predators and its impact on farmers and their livelihood in rural regions of Europe*, [https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/191585/IPOL_STU\(2018\)617488_EN%20AGRI-original.pdf](https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/191585/IPOL_STU(2018)617488_EN%20AGRI-original.pdf) (28. 2. 2020).

Euroskop.cz (2018): *Zemědělství*, <https://www.euroskop.cz/8924/sekce/zemedelstvi/> (12.12. 2018).

FAO (2018): *The etics of sustainable intesification. Agricultural intensification*, <http://www.fao.org/docrep/007/j0902e/j0902e03.htm> (19. 10. 2018).

FAO (2015): *Europe entering the era of 'precision agriculture'*, online <http://www.fao.org/family-farming/detail/en/c/340600/> (1. 4. 2020).

FAO (2000): *Land cover classification systém (LCCS)*, <http://www.fao.org/docrep/003/x0596e/x0596e00.htm> (10. 10. 2018).

FIALOVÁ, L. a kol. (1998): *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*. Mladá fronta, Praha, 424 s.

- Filozofická fakulta Jihočeské univerzity (2019): Od tradice k budoucnosti. Metody vedení rozhovorů, <http://www.od-tradice-k-budoucnosti.eu/metody-vedeni-rozhovoru> (7.2.2019).
- FJELLSTAD, W. J. a DRAMSTAD, W. E. (1999): Patterns of change in two contrasting Norwegian agricultural landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 45, č. 4, s. 177–191.
- GALFORD, G. L. a kol. (2008): Wavelet analysis of MODIS time series to detect expansion and intensification of row-crop agriculture in Brazil. *Remote Sensing of Environment*, 112, č. 2, s. 576–587.
- GRIG, D. (2005a): Climate and crops. In *An introduction to Agricultural Geography*. Routledge, New York, 20–40.
- GRIG, D. (2005b): The biology of agriculture. In Grig, D.: *An introduction to Agricultural Geography*. Routledge, New York, 10–35.
- GRIG, D. (2005c): The economic behaviour of farmers. In Grig, D.: *(An introduction to Agricultural Geography*. Routledge, New York, 86–100.
- GODFRAY, H. C. J. a kol. (2010): Food Security: The Challenge of Feeding 9 Billion People. *Science*, 327, č. 5967, s. 812–818.
- GORGONOVÁ, Š. (2018): *Selská historie pokračuje. Asociace soukromého zemědělství ČR*, Praha.
- HANUS, M., ŠÍDLO, L. (2011): *Školní atlas dnešního světa*. TERRA, s. r. o., Praha.
- HAMPL, M. (1998): Integrální struktura a vývoj reality. In Hampl, M. (1998): *Realita, společnost a geografická organizace: hledání integrálního řádu*. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 59–68.
- HENDL, J. (2016): *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Portál, Praha.
- HORKÝ, I. a kol. (2010): Územně analytické podklady správního obvodu obce s rozšířenou působností Tábor. Část B: Rozbor udržitelného rozvoje území. Aktualizace 2010., 158 s, http://www.taborcz.eu/assets/File.ashx?id_org=16470&id_dokumenty=2460 (2. 1. 2019).
- HRABÁK, J. a kol. (2019): The Agriculture in Czechia after EU Entry: Focus on Multifunctional Agriculture Based on Non-commodity Production. In Baňski, J. (ed.): *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*, Springer, Cham, 335–350.
- HRABÁK, J. a KONEČNÝ, O. (2018): Multifunctional agriculture as an integral part of rural development: Spatial concentration and distribution in Czechia. *Norsk Geografisk Tidsskrift-Norwegian Journal of Geography*, 72, č. 5, s. 257–272.
- HARBÁK, J. (2016): Multifunkční zemědělství Česka po vstupu do Evropské unie: konceptualizace, vývoj a regionální diferenciacce. *Dizertační práce*, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, 190 s.
- HRABÁK, J. (2014): Multifunkcionalita českého zemědělství a rozvoj venkova: aktuální informace. *Geografické informace*, 18, č. 1, s. 54–68.
- HUDEČKOVÁ, H. (1995): Privatizace v zemědělství a obnova venkova. *Sociologický časopis*, 31, č. 4, s. 449–462.

CHAPLIN, H. a kol. (2004): Agricultural adjustment and the diversification of farm households and corporate farms in Central Europe. *Journal of Rural Studies*, 20, č. 1, s. 61–77.

Idnes.cz (2018): Klima ovlivnit nelze, musíme změnit krajinu, říká bioklimatolog, https://zpravy.idnes.cz/bioklimatolog-ceska-krajina-klima-drd-/domaci.aspx?c=A180607_085136_domaci_jumi (30. 9. 2018).

Intersucho.cz (2020): Dopady na zemědělství, <https://www.intersucho.cz/cz/mapy/dopady-na-zemedelstvi/?paginator-page=8> (25. 2. 2020).

JANČÁK, V. a kol. (2019) : The Development of Agriculture in Czechia After the Collapse of the Eastern Block in European Context. In In Baňski, J. (ed.). *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside*, Springer, Cham, 55–74.

JEAN-LOUIS, M. a kol. (2016): The need to respect nature and its limits challenges society and conservation science. *Proceeding of the National Academy of Sciences of The United States of America*, 113, č. 22, s. 6105–6112.

JECH, K. (2008): *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Vyšehrad, Praha, 336 s.

KABRDA, J. a kol. (2006): Půdy a dlouhodobé změny využití ploch Česka. *Geografický časopis (Slovensko)*, 58, č. 4, s. 279–301.

KABRDA, J., JANČÁK, V. (2007): Vliv vybraných politických faktorů na české zemědělství a krajinu. *Geografie*, 112, č. 1, s. 49–61.

KALECKÝ, L. (2012): Středisková soustava osídlení – moderní utopie, nebo tradiční nástroj uspořádání prostoru? *Deník veřejné správy*, <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6544450> (1. 12. 2018).

KONEČNÝ, O. (2017): Prostorová polarizace zemědělství Česka v době začleňování do Evropské unie. *Geografie*, 120, č. 3, s. 257–280.

KRAFTÍK, Z. (2009): *Změny vlastnických vztahů k půdě v Čechách po roce 1918*. Rigorózní práce. Právnická fakulta, Univerzita Karlova, 110 s.

KRAUSMANN, F. A kol. (2008): Socio-ecological regime transitions in Austria and the United Kingdom. *Ecological Economics*, 65, č. 1, s. 187–201.

KRONICK, J. C. (1997): Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat. *Sociologický časopis*, 33, č. 1, s. 57–67.

KUBÁLEK, D., MÜLLEROVÁ, H. (ed.) (2008): *Kronika českých zemí*. Fortuna Libri, Praha, s. 462–942.

KUTAL, M. (2017): Pozvolný návrat vlků a dalších šelem do české krajiny. *Fórum ochrany přírody*, 4, č. 1, s. 33–36.

LIESKOVSKÝ, J. a kol. (2014): The abandonment of traditional agricultural landscape in Slovakia - Analysis of extent and driving forces. *Journal of Rural Studies*, 30, č. 1, s. 75–84.

LIPSKÝ, Z. (1995): The Changing Face of Czech Rural Landscapes. *Landscapes and Urban Planning*, 31, č. 1–3, s. 39–45.

LOWE, P. a kol. (1993): Regulating the New Rural Spaces - the Uneven Development of Land. *Journal of Rural Studies*, 9, č. 3, s. 205–222.

McDONALD a kol. (2014): Farmers in a deregulated dairy regime: Insights from Ireland's New Entrants Scheme. *Land Use Policy*, 20, č. 6, s. 21–30.

McDONALD, D. a kol. (2000): Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: Environmental Consequences and Policy Response. *Journal of Environmental Management*, 59, č. 1, s. 47–69.

McMANUS, P. a kol. (2012): Rural Community and Rural Resilience: What is important to farmers in keeping their country towns alive? *Journal of Rural Studies*, 28, č. 1, s. 20–29.

MAŇHAL, M. (2018): Struktura ekologického zemědělství a jeho podpora v ČR: Bakalářská práce. Katedra regionálního managementu, Ekonomická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 61 s.

MARSDEN, T., SONNINO, R. (2008): Rural development and the regional state: Denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, 24, č. 4, s. 422–431.

METZGER, B. (2018): Emotional recollection: The role of witnesses for writing a contemporary history of an emotional debate. In Becker-Schaum, Ch. (2018) a kol.: *Experiences in Oral History Contemporary witness interviews in archive organizations and historical research*. Heinrich Böll Stiftung, s. 44–48.

Mendelova univerzita v Brně (2019): Ochrana přírody a krajiny 2. díl, http://web2.mendelu.cz/af_291_projekty2/vseo/print.php?page=4113&typ=html (1. 3. 2019).

Mendelova univerzita v Brně (2018): Sociologie zemědělství, https://is.mendelu.cz/eknihovna/opory/zobraz_cast.pl?cast=31878 (11. 11. 2018).

MICHAELI, E. a kol. (2015): The evaluation of anthropogenic impact on the ecological stability of landscape. *Journal of Environmental Biology*, 36, č. 1, s. 1–7.

MICHELINI, J. (2013): Small farmers and social capital in development projects: Lessons from failures in Argentina's rural periphery. *Journal of Rural Studies*, 28, č. 2, s. 99–109.

MICHELSEN, J. (2001): Recent development and political acceptance of organic farming in Europe. *Sociologia Ruralis*, 41, č. 1, s. 3–20.

MIŠKOLCI, S. (2006): Hodnocení společenské významnosti mimoprodukčních funkcí zemědělství. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 54, č. 3, 71–78.

MMR ČR (2016): POLITIKA ÚZEMNÍHO ROZVOJE České republiky, ve znění Aktualizace č. 1, <http://www.irop.mmr.cz/IROP/media/SF/Microsites/IROP/Dokumenty/Ostatn%C3%AD/Strategie/SC%203.3%20C3%9Azemn%C3%AD%20rozvoj/Politika-uzemniho-rozvoje-aktualizace-c-1.pdf> (3. 1. 2019).

MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis*, 44, č. 2, s. 321–348.

MV ČR (2010): Neznámý svět vojenských újezdů, <https://www.mvcr.cz/clanek/neznamy-svet-vojenskych-ujezdu-974223.aspx> (14. 11. 2018).

MZe ČR (2020): M11 Ekologické zemědělství (EZ), <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/program-rozvoje-venkova-na-obdobi-2014/opatreni/m11-ekologicke-zemedelstvi-ez/> (2. 3. 2020).

MZe ČR (2019a): M 13 Platby pro oblasti s přírodními či jinými zvláštními omezeními (ANC), <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/program-rozvoje-venkova-na-obdobi-2014/opatreni/m13-platby-pro-oblasti-sprirodnimi-ci/> (6. 3. 2019).

MZe ČR (2019b): Národní dotace, <http://eagri.cz/public/web/mze/dotace/narodni-dotace/> (30. 10. 2019).

MZe ČR (2019c): Ročenka 2017 – Ekologické zemědělství v ČR, http://eagri.cz/public/web/file/616968/Rocenka_Ekologickeho_zemedelstvi_2017_k_zverejneni.pdf (27. 2. 2019).

MZe ČR (2019d): Situační a výhledová zpráva Půda 2018, http://eagri.cz/public/web/file/611976/SVZ_Puda_11_2018.pdf (6. 3. 2019).

MZe ČR (2018a): Ekologické zemědělství, <http://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/ekologicke-zemedelstvi/ekologicke-zemedelstvi/> (27. 12. 2018).

MZe ČR (2018b): Ministerstvo zemědělství omezí velikost ploch monokultur. Na erozně ohrožených půdách bude růst maximálně 30 hektarů jedné plodiny, http://eagri.cz/public/web/mze/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/x2018_ministerstvo-zemedelstvi-omezi-velikost.html (28. 2. 2020).

MZe ČR (2018c): Zpráva o stavu lesa a lesního hospodářství 2017, http://eagri.cz/public/web/file/609179/Zprava_o_stavu_lesa_2017.pdf (27. 2. 2019).

MZe ČR (2015): Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2015. „Zelená zpráva 2015“, http://eagri.cz/public/web/file/481729/ZZ15_V4.pdf (20. 6. 2019).

MZe (2010): Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2010. Online http://eagri.cz/public/web/file/141460/ZZ_2010_komplet.pdf (20. 6. 2019).

MZe ČR (2002): Zpráva o stavu lesa a lesního hospodářství ČR 2001, <http://eagri.cz/public/web/mze/lesy/lesnictvi/zprava-o-stavu-lesa-a-lesniho/zprava-o-stavu-lesniho-hosp-2001.html> (1. 3. 2019).

MZe ČR (2000): Souhrn ke zprávě o stavu zemědělství za rok 2000, <http://eagri.cz/public/web/file/110681/ZZ2000.pdf> (20. 6. 2019).

MŽP ČR (2018): Zpráva o životním prostředí České republiky za rok 2017, [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/zpravy_o_stavu_zivotniho_prostredi_publicace/\\$FILE/OPZP-UR-Zprava_ZP_CR_2017-20190116.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/zpravy_o_stavu_zivotniho_prostredi_publicace/$FILE/OPZP-UR-Zprava_ZP_CR_2017-20190116.pdf) (27. 2. 2019).

NIZNIKOWSKI, R. a kol. (2006): Economics and profitability of sheep and goat production under new support regimes and market conditions in Central and Eastern Europe. *Small Ruminant Research*, 62, č. 3, s. 159–165.

OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D. (2006): Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 96–113.

PARKER, G. A kol. (2008): *Compact History of the World*. Times Books, Londýn.

- PASAKARNIS, G., MALIENE, V. (2010): Towards sustainable rural development in Central and Eastern Europe: Applying land consolidation. *Land Use Policy*, 27, č. 2, s. 545–549.
- PÁSKOVÁ, M., ZELENKA, J. (2007): Krajina vyhledávaná, konzumovaná, či tvořená cestovním ruchem? *Geografické rozhledy*, 16, č. 4, s. 6–9.
- PEARSON, CH. (2012): Researching Militarized Landscapes: A Literature Review on War and the Militarization of the Environment. *Landscape Research*, 37, č. 1, s. 115–133.
- PELLEGRINI, P., FERNANDEZ, R. J. (2018): Crop intensification, land use, and on-farm energy-use efficiency during the worldwide spread of the green revolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115, č. 10, s. 2335–2340.
- PEŇA, J. a kol. (2007): Driving forces of land-use change in a cultural landscape of Spain. In Koomen, E. a kol. (ed.): *Modelling Land-use Change*, Springer, Dordrecht, 97–115.
- PERLÍN, R. (2010): Venkov, typologie venkovského prostoru, www.mvcr.cz/soubor/perlin-pdf (18.6.2019).
- PIAO, S. a kol. (2010): The impacts of climate change on water resources and agriculture in China. *Nature*, 467, č. 7311, s. 43–51.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, č. 1, s.64–77.
- POLÁKOVÁ, S. (2015): Jaké dopady měla kolektivizace zemědělství v minulém století na evropské přírodní bohatství?, <https://ekolist.cz/cz/publicistika/priroda/jake-dopady-mela-kolektivizace-zemedelstvi-v-minulem-stoleti-na-evropske-prirodni-bohatstvi> (14. 11. 2018).
- PREISSEL, S. a kol. (2017): Sustaining Farming on Marginal Land: Farmers' Convictions, Motivations and Strategies in Northeastern Germany. *Sociologia Ruralis*, 57, č. 1, p.707–725.
- PUTTERMAN, L. (2000): Kolektivizace. In Krieger, J. (ed): *Ottův slovník světové politiky*. OTTOVO nakladatelství s. r. o., Praha, 1090 s.
- RIEDEL, J. L. a kol. (2007): Sheep fanning intensification and utilization of natural resources in a Mediterranean pastoral agro-ecosystem. *Livestock Science*, 111, č. 1–2, s.153–163.
- ROMPORTL, D. a kol. (2013): Typologie současné krajiny Česka. *Geografie*, 118, č. 1, s. 16–39.
- RUDEL, T. K. a kol. (2010): Forest transitions: An introduction. *Land Use Policy*, 27, č. 2, s. 95–97.
- Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska (2020): Úvodní stránka, <https://www.dh.cz/> (3. 3. 2020).
- SEDLÁKOVÁ, R. (2014): Základní techniky sběru dat. In Sedláková, R. (2014): *Výzkum médií. Nejvyužívanější metody a techniky*. Garda Publishing, a. s., Praha, 151–248.
- SEVRUK, B. (1997): Regional dependency of precipitation-altitude relationship in the Swiss Alps. *Climate Change*, 36, č. 3-4, s. 355–369.
- SKLENIČKA, P. a kol. (2017): Trends in land ownership fragmentation during the last 230 years in Czechia, and a projection of future developments. *Land Use Policy*, 33, č. 8, s. 640–651

SKLENIČKA, P. a ŠÁLEK, M. (2008): Ownership and soil quality as sources of agricultural land fragmentation in highly fragmented ownership patterns. *Landscape Ecology*, 23, č. 3, s. 299–311.

SKRBINŠEK, A. M. a kol. (2015): Public attitudes toward wolves and wolf conservation in Italian and Slovenian Alps. *Life Wolf Alps. Technical report*, https://www.academia.edu/11650985/PUBLIC_ATTITUDES_TOWARD_WOLVES_AND_WOLF_CONSERVATION_IN_ITALIAN_AND_SLOVENIAN_ALPS (3. 3. 2020).

SLANGEN, L. H. G. a kol. (2004): Institutions, social capital and agricultural change in central and eastern Europe. *Journal of Rural Studies*, 20, č. 2, s. 245–256.

STEM/MARK (2013): Response rate; návratnost, <https://www.stemmark.cz/encyklopedie-response-rate-navratnost/> (31. 3. 2020).

SUTHERLAND, L. A., BURTON, R. J. F. (2011): Good Farmers, Good Neighbours? The Role of Cultural Capital in Social Capital Development in a Scottish Farming Community. *Sociologia Ruralis*, 51, č. 3, s. 238–255.

SUMANE, S. a kol. (2018): Local and farmers' knowledge matters! How integrating informal and formal knowledge enhances sustainable and resilient agriculture. *Journal of Rural Studies*, 33, č. 3, s. 232–241.

Svaz marginálních oblastí (2019): Mapa zařazení LFA, <http://www.lfa.cz/dokumenty/zarazeni/35> (3. 1. 2019).

SZIF (2020): Seznam příjemců dotací, <https://www.szif.cz/cs/seznam-prijemcu-dotaci> (28. 2. 2020).

SZIF (2019a): M10 Agroenvironmentálně-klimatické opatření (AEKO), <https://www.szif.cz/cs/prv2014-m10?setCookie=true#> (27. 1. 2019).

SZIF (2019b): Program rozvoje venkova 2014-2020, <https://www.szif.cz/cs/prv2014> (1. 11. 2019).

ŠIMON, M. (2017): Vymezení periferních regionů v Česku 2011. Specializovaná mapa. Sociologický ústav AV ČR.

ŠVIHLOVÁ, D. a KUBIŠTOVÁ, L. (2014): Role of local governments in supporting local social capital. Sborník příspěvků, XVII. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách, Hustopeče 18.–20. 6. 2014, https://www.econ.muni.cz/do/econ/soubory/katedry/kres/4884317/48596005/035_2014.pdf (3. 3. 2020).

TAUSINGEROVÁ, O. a kol. (2007): Radětice. Územní plán. http://www.taborcz.eu/assets/File.ashx?id_org=16470&id_dokumenty=33442 (9. 3. 2019).

VALBUENA, D. a kol. (2010): Effects of farmers' decisions on the landscape structure of a Dutch rural region: An agent-based approach. *Landscape And Urban Planning*, 97, č. 2, s. 98–110.

VAN DER VEEN, A., OTTER, H. S. (2001): Land Use Changes in Regional Economic Theory. *Environmental Modeling & Assessment*, 6, č. 2, s. 145–150.

VAN DER SLUIS, T. a kol. (2016): Changing land use intensity in Europe - Recent processes in selected case studies. *Land Use Policy*, 32, č. 7, s. 777–785.

VAN HEEL, B. F. a kol. (2017): Analysing stakeholders' perceptions of wolf, lynx and fox in a Dutch riverine area. *Biodiversity and Conservation*, 26, č. 7, s. 1723–1743.

VAN VLIET, J. a kol. (2015): Manifestations and underlying drivers of agricultural land use change in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 41, č. 1, s. 24–36.

VANĚK, M., a kol. (2007): *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.*

VESALA, H. T., VESALA, K. M. (2010): Entrepreneurs and producers: Identities of Finnish farmers in 2001 and 2006. *Journal of Rural Studies*, 26, č. 1, s. 21–30.

VĚŽNÍK, A. (2008): Geografie zemědělství. In Toušek, V. a kol. (ed.): *Ekonomická a sociální geografie. Nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň*, 131–176.

VITURKA, M. (2008): Enviromentální problémy světa. In Toušek, V. a kol. (ed.): *Ekonomická a sociální geografie. Nakladatelství Aleš Čeněk, Plzeň*, 333–370.

VRÁBLÍKOVÁ, J. (2010): Rekultivace území po těžbě uhlí na příkladu severních Čech. *Životne prostredie*, 44, č. 1., s. 24–29.

VÚMOP (2019): eKatalog BPEJ, <https://bpej.vumop.cz/> (9. 3. 2019).

WALKER, R. (2004): Theorizing Land-Cover and Land-Use Change: The Case of Tropical Deforestation. *International Regional Review*, 27, č. 3, s. 247–270.

WEZEL, A. a kol. (2018): Farmers' perceptions, preferences, and propositions for result-oriented measures in mountain farming. *Land Use Policy*, 34, č. 1, s. 117–127.

WHITE, B. (2010): Feeding the war effort: agricultural experiences in First World War Devon, 1914-17. *Agricultural History Review*, 58, č. 1, s. 95–112.

ZOMENI, M. a kol. (2008): Historical analysis of landscape change using remote sensing techniques: An explanatory tool for agricultural transformation in Greek rural areas. *Landscape and Urban Planning*, 86, č. 1, s. 38–46.

Legislativní zdroje

Evropská úmluva o krajíně,
[https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf) (26. 10. 2018).

Nařízení rady Evropského parlamentu a Rady č. 1305/2013, o podpoře pro rozvoj venkova z Evropského zemědělského fondu pro rozvoj venkova (EZFRV) a o zrušení nařízení Rady (ES) č. 1698/2005.

Nařízení vlády č.262/2012 Sb.

Vyhláška č. 298/2014 Sb., o stanovení seznamu katastrálních území s přiřazenými průměrnými základními cenami zemědělských pozemků

Vyhláška č. 441/2013, Vyhláška k provedení zákona o oceňování majetku (oceňovací vyhláška)

Zákon č. 139/2002 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech a o změně zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 254/2001, Sb., o vodách a o změně některých zákonů (vodní zákon).

Zákon č. 252/1997 Sb., o zemědělství.

Zákon č. 289/1995 Sb., o lesích a změně některých zákonů (lesní zákon)

Zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

Zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody

Zdroje dat

AOPK ČR (2019a): Otevřená data AOPK ČR. Maloplosna zvláste chránena uzemi, <http://gis-aopkcr.opendata.arcgis.com/datasets/maloplosna-zvlaste-chranena-uzemi?selectedAttribute=KAT> (2. 3. 2019).

AOPK ČR (2019b): Velkoplošná chráněná území, <http://www.ochranaprirody.cz/uzemni-ochrana/velkoplosna-chranena-uzemi/> (27. 2. 2019).

ARCDATA PRAHA (2018): ArcČR® 500, <https://www.arcdata.cz/produkty/geograficka-data/arccr-500> (30. 12. 2018).

ČSÚ (2018a): České zemědělství očima statistiky -1918 – 2017, <https://www.czso.cz/csu/czso/ceske-zemedelstvi-ocima-statistiky-1918-2017> (30. 1. 2019).

ČSÚ (2018b): ČSÚ a územně analytické podklady, https://www.czso.cz/csu/czso/csu_a_uzemne_analyticke_podklady (30. 12. 2018).

ČSÚ (2018c): Demografická ročenka České republiky – 2017, <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficka-rocenka-ceske-republiky-x36hy5c4db> (30. 12. 2018).

ČSÚ (2018d): Obecná míra nezaměstnanosti v ČR a krajích, https://www.czso.cz/csu/czso/obecna_mira_nezamestnanosti_v_cr_a_krajich (2. 1. 2019).

ČSÚ (2018e): SO ORP Tábor, https://www.czso.cz/csu/xc/orp_tabor (30. 12. 2018).

ČSÚ (2017a): Statistická ročenka České republiky – 2017. Online <https://www.czso.cz/csu/czso/statisticka-rocenka-ceske-republiky> (30. 1. 2018).

ČSÚ (2017b): Strukturální šetření v zemědělství – 2016, <https://www.czso.cz/csu/czso/zemedelstvi-celkem> (5. 1. 2019).

ČSÚ (2014b): Úroveň vzdělání obyvatelstva podle výsledků sčítání lidu, <https://www.czso.cz/documents/10180/20536250/17023214.pdf/7545a15a-8565-458b-b4e3-e8bf43255b12?version=1.1> (2. 1. 2019).

ČSÚ (2011): Agrocenzus 2010 – Strukturální šetření v zemědělství a metody zemědělské výroby – 2010, <https://www.czso.cz/csu/czso/agrocenzus-2010-strukturalni-setreni-v-zemedelstvi-a-metody-zemedelske-vyroby-2010-q4sw1ne9f5> (30. 12. 2018).

ČÚZK (2019): Souhrnné přehledy o půdním fondu z údajů katastru nemovitostí České republiky, https://www.cuzk.cz/Periodika-a-publikace/Statisticke-udaje/Souhrne-prehledy-pudniho-fondu/Rocenska_pudniho_fondu_2019.aspx (6. 3. 2019).

Eurostat (2019a): Farm structure., <https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/database> (10. 3. 2019).

Eurostat (2019b): Land cover and land use, landscapae (LUCAS), <https://ec.europa.eu/eurostat/web/lucas/data/database> (5. 6. 2019).

LPIS (2019): Veřejný registr půdy – LPIS. Ministerstvo zemědělství, <http://eagri.cz/public/app/lpisext/lpis/verejny2/plpis/> (14. 3. 2019).

LUCC Czechia (2018): Data za okresy ke stažení (1845 -2000), <http://web.natur.cuni.cz/ksgrrsek/lucc/index.php/data/> (13. 10. 2018).

ÚHUL (2019): Informace o stavu lesa a myslivosti v ČR, <http://eagri.cz/public/app/uhul/SIL/Default.cshtml> (7. 3. 2019).

Ústav zdravotnických informací a statistiky (2016): 1.2.10 Hustota zalidnění (počet obyvatel na km²), <https://reporting.uzis.cz/cr/index.php?pg=statisticke-vystupy--demograficke-a-socioeconomicke-ukazatele-pohyb-obyvatelstva--hustota-zalidneni-pocet-obyvatel-na-km2> (30. 12. 2018).

Výzkumný ústav vodohospodářský (2019a): Chráněné oblasti přirozené akumulace vod, [https://heis.vuv.cz/data/webmap/datovesady/isvs/chopav/HTML_ISVS\\$chopav\\$stazeni.asp?doc=full](https://heis.vuv.cz/data/webmap/datovesady/isvs/chopav/HTML_ISVS$chopav$stazeni.asp?doc=full) (1. 3. 2019).

Výzkumný ústav vodohospodářský (2019 b): Zranitelné oblasti, [https://heis.vuv.cz/data/webmap/datovesady/isvs/zranitoblasti/HTML_ISVS\\$zranitoblasti\\$stazeni.asp?doc=full](https://heis.vuv.cz/data/webmap/datovesady/isvs/zranitoblasti/HTML_ISVS$zranitoblasti$stazeni.asp?doc=full) (1. 3. 2019).

Přílohy

Příloha 1: fotografie krajiny SO ORP Tábor

Foto: autor

Krajina na severozápadě SO ORP Tábor, která je díky své nadmořské výšce přesahující 500 m n. m. charakteristická především mozaikou lesních ploch a trvalých travních porostů s menším zastoupením orné půdy. Lesy jsou především hospodářské s výrazným zastoupením smrku. Trvalé travní porosty se využívají především k extenzivní pastvě hovězího dobytka, v menší míře pro pastvu ovcí. Značná část těchto trvalých travních porostů je obhospodařovaná v režimu ekologického zemědělství. Severozápad SO OPR Tábor je také charakteristický poměrně velkým množstvím soukromých zemědělců, kteří v dané části modelového území obhospodařují půdu.

Foto: autor

V krajině kolem obce Borotína severně od Tábora je oproti oblastem SO ORP Tábor s vyšší nadmořskou výškou více zastoupena orná půda, kde se většinou pěstuje pšenice, řepka nebo kukuřice. Nicméně i v této oblasti je značná část ploch využívána jako trvalé travní porosty (především pro extenzivní chov dobytka) a lesní plochy.

Foto: autor

Okolí města Tábor je charakteristické nižší nadmořskou výškou a nejintenzivnější zemědělskou produkcí z celého modelového území. V blízkosti Tábora dominují rozsáhlé bloky orné půdy, nicméně především oblast v blízkosti řeky Lužnice je zalesněna. V této části jsou trvalé travní porosty zastoupeny pouze okrajově. Podél hlavních komunikací (primárně dálnice D3) se nachází několik logistických areálů. Kolem Tábora je zemědělská půda obhospodařována především většími obchodními společnostmi a družstvy, nicméně v době výzkumu v dané oblasti fungovala řada soukromých zemědělců.

Příloha 2: struktura rozhovoru s tehdejšími zemědělci (hlavní témata a otázky)

Základní informace o hospodaření

Jaký byl rozsah vašeho hospodaření v roce 1948? Jakou mělo podobu? Na co jste se zaměřovali? Kolik lidí žilo u hospodářství vašich rodičů? Měli vaši rodiče i jiné zaměstnání než zemědělství? Jak dlouho žila vaše rodina na daném místě?

Hybné síly před rokem 1948

Co bylo pro vaše rodiče základním motivem pro hospodaření? Hospodařili jste i na pronajaté půdě nebo jenom na vlastní? Kam jste prodávali své produkty? Kolik pracovních sil bylo zapojeno do vašeho hospodaření? Projevila se na hospodaření vaší rodiny nějak pozemková reforma po roce 1918? Používali jste nějakou mechanizaci? Pamatujete si, že by vaše hospodaření nějak výrazně ovlivnily přírodní podmínky (děšť, sucho, kamenitost)?

Sociální kapitál před rokem 1948

Měli jste dobré vztahy se svými sousedy? Jak vás vnímali jako zemědělce? Byli jste nějak zapojeni do veřejného/církevního života?

Kolektivizace

Jak probíhala kolektivizace u vás? Zůstali jste pracovat v zemědělství?

Stav po roce 1989

Zapojil jste se vy nebo někdo z vaší rodiny do zemědělské činnosti po roce 1989? Jaký máte názor na současný stav pozemků, kde jste hospodařili před rokem 1948? Jak vnímáte změnu krajiny za během komunistického režimu a v období po jeho pádu? Máte nějaký názor na mimoprodukční funkce krajiny a zemědělství?

Příloha 3: struktura rozhovoru se současnými zemědělci (hlavní témata a otázky)

Okruh 1 (základní informace o daném hospodaření)

Kde a jakým způsobem hospodaříte? Jaký je rozsah a zaměření Vašeho hospodaření? Jaká je vaše funkce, jaké konkrétní práce vykonáváte? Kolik zaměstnanců zaměstnáváte, případně kolik pracovníků má firma, ve které pracujete?

Okruh 2 (hybné síly ovlivňující rozhodování o daném hospodaření)

Co je pro vás základním motivem pro hospodaření právě v dané podobě? Jaký podíl obhospodařované půdy je ve vašem osobním vlastnictví? Jaké máte vztahy s vlastníky půdy (pokud si nějakou půdu pronajímáte)? Jak vaše hospodaření ovlivňuje fakt, že hospodaříte na pronajaté půdě? Vnímáte rozdíl

mezi hospodařením na vlastní a pronajaté půdě? Jaký máte názor na velký nepoměr mezi vlastněnou a obhospodařovanou půdou v Česku?

Jak vaše hospodaření ovlivňuje SZP EU (dotační programy)? Jak vaše hospodaření ovlivňuje administrativa? Rozhodl jste se někdy pro změnu hospodaření (přechod ze živočišné výroby na rostlinnou, přechod z orné půdy na trvalé travní porosty) díky dotacím? Jak vnímáte rozdíl mezi mírou administrativy v počátcích vašeho hospodaření a v současnosti? Jaký je váš názor na poskytování dotací zemědělcům? Jak velkou míru vaší práce zabírá zpracovávání administrativy?

Jaký podíl má u vašeho hospodaření ruční práce? Jak využíváte technologie? Je pro vás složité získat pracovní síly? Jakým způsobem a na co motivujete uchazeče o zaměstnání na práci pro vás? Ovlivnily vaše hospodaření někdy názory sousedů, jiných lidí? Případně jak?

Jsou součástí vaší aktivity i činnosti mimo zemědělství? Pokud ano, proč jste se rozhodl pro vykonávání daných činností?

Okruh 3 (přírodní hybné síly a přírodní podmínky)

Jaké jsou přírodní podmínky v oblasti, kde hospodaříte (kvalita půdy, klimatické faktory, nadmořská výška, sklonitost reliéfu atd.)? Jak přírodní podmínky ovlivňují konkrétní podobu vašeho hospodaření? Jak vaše hospodaření ovlivnilo sucho v roce 2018? Podniknul jste nějaké kroky, které by měly důsledky sucha na vaše hospodaření zmírnit? Meliorace? Pozorujete, že se vliv přírodních (primárně klimatických) podmínek ovlivňujících vaší aktivitu změnil za dobu, kdy hospodaříte? Co pro vás a vaše hospodaření znamená, že důležitou rolí zemědělství v současné době je poskytování mimoprodukčních funkcí (viz zemědělský zákon)? Jakou z mimoprodukčních funkcí zemědělství považujete za nejdůležitější pro vaše hospodaření a pro společnost celkově? Jste zapojen do agroenvironmentálně-klimatických opatření? Případně jak? Jaký je váš názor na provádění agroenvironmentálně klimatických opatření? Jaký máte názor na rozšíření vlka v krajině?

Okruh 4 (zapojení do tvorby sociálního kapitálu)

Jste nějak zapojeni do činností komunitního života v oblasti, kde hospodaříte (členství v zastupitelstvu, sboru dobrovolných hasičů atd.)? Jak vás jako zemědělce vnímají obyvatelé obce, kde hospodaříte? Spolupracujete/pomáháte si se zemědělci, nebo jinými podnikateli ve vašem sousedství? Jak taková pomoc/spolupráce vypadá?